

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาการจัดการการศาสนา ศึกษาแผนกธรรมศึกษาของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ซึ่งในการนำเสนอ นั้นเป็นการประมวลแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบและประเด็นการศึกษาวิจัย โดยแยกเป็นหัวข้อประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ
  - ๒.๑.๑ ความหมายที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ
  - ๒.๑.๒ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ
- ๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา
  - ๒.๒.๑ ความหมายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา
  - ๒.๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา
- ๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ
  - ๒.๓.๑ ความหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ
  - ๒.๓.๒ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ
- ๒.๔ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาแผนกธรรมศึกษา
- ๒.๕ หลักพุทธธรรมเพื่อบูรณาการรูปแบบการพัฒนาการจัดการ
- ๒.๖ ข้อมูลสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - ๒.๗.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนา
  - ๒.๗.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ
  - ๒.๗.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาแผนกธรรมศึกษา
- ๒.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ เอกสารแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ

๒.๑.๑ ความหมายที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ

ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับคำว่า "รูปแบบ" ได้มีหน่วยงานและนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้หลายลักษณะโดยมีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้พอที่จะยกมากล่าวไว้เป็นสังเขปพอจะประมวลได้ ดังนี้

รูปแบบหมายถึงรูปที่กำหนดขึ้นเป็นหลักหรือเป็นแนวซึ่งเป็นที่ยอมรับเช่น รูปแบบร้อยกรอง (ศิลปะ) สิ่ง que แสดงให้เห็นว่าเป็นเช่นนั้นๆ อย่างรูปคน รูปบ้าน รูปปลา รูปใบไม้ เช่น รูปแบบผู้หญิง รูปแบบเปิดรูปแบบวัด^๑ หรือลักษณะที่พึงปรารถนาซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติ หรือเกิดได้ยากในโลกของความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เราอยากได้กับความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการนั้นแตกต่างกันมาก เช่น เมืองในอุดมคติ^๒ เป็นสิ่งที่แสดงถึงรูปแบบของจริงรูปแบบที่เป็นแบบอย่างรูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลสัญลักษณ์และหลักการของระบบหรือหมายถึงแบบแผนตัวอย่างของการดำเนินงานแสดงความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆในระบบ^๓ ซึ่งรูปแบบนั้นอาจจะมีขั้นตอนในการดำเนินงานแตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไปแล้วอาจจะแบ่งออก เป็นสองตอนใหญ่ๆ คือการสร้างรูปแบบ (Construct) และการหาความตรง (Validity) ของรูปแบบส่วนรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนว่ามีการดำเนินการอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะและกรอบแนวคิดซึ่งเป็นพื้นฐานในการพัฒนารูปแบบนั้นๆ^๔

จากความหมายที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบพอสรุปได้ว่า “รูปแบบ” เป็นแบบแผนในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ซึ่งประกอบด้วยแนวคิดหลักการและกระบวนการอย่างเป็นระบบที่ได้รับการทดสอบมาแล้วและปฏิบัติได้จริงอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถช่วยให้การปฏิบัติการเกิดผลตามวัตถุประสงค์ของรูปแบบนั้นๆ หรือบางท่านกล่าวว่า เป็นโครงสร้างทางความคิดที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ หรือตัวแปรต่างๆ ที่มีในปรากฏการณ์ธรรมชาติเกี่ยวกับรูปแบบต่างๆ นั้นในที่นี้คือ รูปแบบในการจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาของวัดต่างๆ ดังนั้นจึงสรุปความหมายที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบซึ่งจากการศึกษาความหมายเกี่ยวกับรูปแบบ และผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ประมวลความหมายของรูปแบบ โดยมีความหมายหลักที่เกี่ยวข้องซึ่งสามารถพอสรุปได้ตามตารางที่ ๒.๑ ดังต่อไปนี้

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๙๖๔.

^๒ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิพัช, การกำหนดและวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ : ทฤษฎีและการประยุกต์ใช้, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสมาธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑-๒๓.

^๓เสรี ชัดแฉ่ม, “โมเดลและการสร้างโมเดล”, วารสารวิชาการศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา, ปีที่ ๙, ฉบับที่ ๒ (๒๕๓๘), หน้า ๕๒.

^๔Willer D, Scientific sociology theory and method, (New Jersey : Prentice-Hall, 1997), p. 83.

ตารางที่ ๒.๑ แสดงสาระสำคัญของความหมายที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
ราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๒๐, หน้า ๙๖๔)	รูปที่กำหนดขึ้นเป็นหลักหรือเป็นแนวซึ่งเป็นที่ยอมรับเช่น รูปแบบร้อยกรอง
ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิพงษ์ (๒๕๔๐, หน้า ๒๑-๒๓)	ลักษณะที่พึงปรารถนาซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติ หรือเกิดได้ยากในโลกของความเป็นจริง สิ่งที่เราอยากได้กับความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการนั้นแตกต่างกันมาก
เสรี ชัดแฉ่ม (๒๕๓๘, หน้า ๕๒)	เป็นสิ่งที่แสดงถึงรูปแบบของจริง รูปแบบที่เป็นแบบอย่าง รูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลสัญลักษณ์และหลักการของระบบ แบบแผนตัวอย่างของการดำเนินงานแสดงความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆในระบบ
Willer D, (1997, p. 83)	มีขั้นตอนในการดำเนินงานเป็นสองตอนใหญ่ๆ การสร้างรูปแบบ (Construct) และการหาความตรง (Validity) ของรูปแบบ การดำเนินการอย่างไรรันขึ้นอยู่กับลักษณะและกรอบแนวคิดซึ่งเป็นพื้นฐานในการพัฒนารูปแบบนี้ๆ

๒.๑.๒ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ

ผู้วิจัยได้ศึกษาจากแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับคำว่า "รูปแบบ" ได้มีหน่วยงานและนักวิชาการได้แสดงแนวคิดและทฤษฎีไว้หลายลักษณะ โดยมีผู้ศึกษาค้นคว้าวิจัยไว้พอที่จะยกมากล่าวไว้เป็นสังเขป ดังนี้

นักวิชาการชาวอังกฤษ ได้แบ่งประเภทของรูปแบบไว้หลายลักษณะ ซึ่งแตกต่างกันไปเช่น ได้แบ่งประเภทของรูปแบบทางการศึกษา และสังคมศาสตร์ไว้ ๔ ประเภท ได้แก่

๑) Analogue Model เป็นรูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปมัยเทียบเคียงปรากฏการณ์ ซึ่งเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรมเช่น รูปแบบในการทำนายจำนวนนักเรียนที่จะเข้าสู่ระบบโรงเรียน ซึ่งอนุมานแนวคิดมาจากการเปิดน้ำเข้าและปล่อยน้ำออกจากถัง นักเรียนที่จะเข้าสู่ระบบ เปรียบได้กับน้ำที่ไหลเข้าถึงนักเรียนที่ออกจากกระบอกเปรียบได้กับน้ำที่เปิดออกจากถัง ดังนั้นนักเรียนที่คงอยู่ในระบบจึงเท่ากับนักเรียนที่เข้าสู่ระบบลบด้วยนักเรียนที่ออกจากกระบอก เป็นต้น

๒) Semantic Model เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยภาษาแผนภูมิ หรือรูปภาพ เพื่อให้เห็นโครงสร้างทางความคิดองค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของปรากฏการณ์นั้นๆ เช่น รูปแบบการเรียนรู้ในโรงเรียน

๓) Mathematical Model เป็นรูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์ เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่างๆ รูปแบบประเภตินี้นิยมใช้กันทั้งในสาขาจิตวิทยาและศึกษาศาสตร์ รวมทั้งการบริหารการศึกษาด้วย

๔) Causal Model เป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากเทคนิคที่เรียกว่า Path Analysis และหลักการสร้าง Semantic Model โดยการนำเอาตัวแปรต่างๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุและผลที่เกิดขึ้น เช่น The Standard Deprivation Model ซึ่งเป็นรูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทางเศรษฐกิจสังคมของบิดามารดา สภาพแวดล้อมทางการศึกษาที่บ้านและระดับสติปัญญาของเด็ก เป็นต้น^๕

ซึ่งได้มีผู้ขยายแนวคิดและทฤษฎีของรูปแบบว่า เป็นลักษณะอะไรบางอย่างที่เราพัฒนารูปแบบขึ้น เพื่อบรรยายคุณลักษณะที่สำคัญๆ ของปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ รูปแบบจึงไม่ใช่การบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่มุม ส่วนการที่ระบุารูปแบบหนึ่งๆ จะต้องมีรายละเอียดมากน้อยเพียงใดจึงจะเหมาะสมและรูปแบบนั้นๆ ควรมีองค์ประกอบอะไรบ้างไม่ได้มีข้อกำหนดตายตัวทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์แต่ละอย่าง และวัตถุประสงค์ของผู้สร้างรูปแบบ ที่ต้องการจะอธิบายปรากฏการณ์นั้นๆ อย่างไร^๖ โดยเมื่อรูปแบบมีหลายๆ ลักษณะ ดังกล่าวมาแล้วนั้น ในการสร้างหรือพัฒนารูปแบบ ก็ต้องขึ้นอยู่กับการตัดสินใจที่เหมาะสมของรูปแบบ หรือโมเดล ที่เลือกใช้อาจพิจารณาได้จากการวิเคราะห์ความสอดคล้องระหว่างปรัชญา หรือแนวคิดของรูปแบบการประเมินกับประเด็นปัญหาของสิ่งที่ต้องการประเมิน ในปัจจุบันนี้

^๕Keeves, Educational research methodology and measurement : An international Oxford, (England : Pergamon Press, 1988), pp. 561 - 565.

^๖Bado J. W. and Hardman J. J., Urban Sociology : A ystemtic, (USA : F. E. Peacock Publisher Inc., 1982), p 18.

การพัฒนารูปแบบใดก็ตาม ได้ดำเนินไปอย่างไม่หยุดยั้ง เมื่อรูปแบบที่ใช้อยู่ นั้น ค่อนข้างล้าสมัยหรือไม่สามารถตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ที่วางไว้ จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาขึ้น เพื่อให้รูปแบบมีความสมบูรณ์และมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น^๗ ซึ่งในการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบอาจกระทำได้ ๒ ขั้นตอน คือ

๑) การสร้างหรือการพัฒนารูปแบบ ผู้วิจัยจะสร้างหรือพัฒนารูปแบบขึ้นมาก่อน เป็นรูปแบบตามสมมติฐาน โดยการศึกษาค้นคว้าทฤษฎี แนวความคิดรูปแบบที่มีผู้พัฒนาไว้ในเรื่องเดียวกัน หรือเรื่องอื่นๆ และผลการศึกษาหรือผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์สภาพสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้สามารถกำหนดองค์ประกอบหรือตัวแปรนั้น หรือลำดับก่อนหลังของแต่ละองค์ประกอบในรูปแบบ ในการพัฒนารูปแบบนี้ จะต้องใช้หลักเหตุผลเป็นรากฐานสำคัญ และการศึกษาค้นคว้าซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนารูปแบบเป็นอย่างดี ผู้วิจัยอาจจะคิดโครงสร้างของรูปแบบขึ้นก่อน แล้วปรับปรุงโดยอาศัยข้อสังเกตจากการศึกษาค้นคว้าทฤษฎีแนวความคิดของรูปแบบ หรือผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง หรือทำการศึกษาค้นคว้าองค์ประกอบย่อย หรือตัวแปรแต่ละตัวแล้วคัดเลือกองค์ประกอบย่อย หรือตัวแปรที่สำคัญประกอบขึ้นเป็นโครงสร้างของรูปแบบก็ได้ หัวใจสำคัญของขั้นนี้อยู่ที่การเลือกเฟ้นองค์ประกอบในรูปแบบ (ตัวแปร หรือ กิจกรรม) เพื่อให้ได้รูปแบบที่เหมาะสม ผู้วิจัยควรกำหนดหลักการในการพัฒนารูปแบบอย่างชัดเจน เช่น เป็นรูปแบบที่ไม่ซับซ้อน สามารถนำไปปฏิบัติได้ง่าย ตัวแปรในรูปแบบมีน้อยตัวแต่สามารถอธิบายผลได้มาก ฯลฯ ในการวิจัยบางเรื่องจำเป็นต้องให้ผู้เชี่ยวชาญพิจารณาความถูกต้องเหมาะสม

๒) การทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบ หลังจากได้พัฒนารูปแบบในขั้นต้นแล้ว จำเป็นต้องทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบดังกล่าว เพราะว่ารูปแบบที่พัฒนาขึ้นนั้น ถึงแม้ว่าจะพัฒนาโดยมีรากฐานจากทฤษฎี แนวความคิด รูปแบบของผู้อื่น และผลการวิจัยที่ผ่านมาแล้ว หรือแม้กระทั่งได้รับการกลั่นกรองจากผู้เชี่ยวชาญแล้วก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงรูปแบบตามสมมติฐาน ซึ่งจำเป็นต้องเก็บรวบรวมข้อมูลในสถานการณ์จริงหรือทำการทดลองนำไปใช้ในสถานการณ์จริง เพื่อทดสอบดูว่า มีความเหมาะสมหรือไม่ ในขั้นนี้ บางครั้งจึงใช้คำว่า การทดสอบประสิทธิภาพของรูปแบบ^๘

จากแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบพอสรุปได้ว่า รูปแบบทางการศึกษาและสังคมศาสตร์ มีรูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปไมยเทียบเคียงปรากฏการณ์ ซึ่งเป็นรูปธรรมรูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยาย หรืออธิบายปรากฏการณ์ ที่ศึกษาด้วยภาษาแผนภูมิหรือรูปภาพ รูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์ รูปแบบที่พัฒนามาจากเทคนิค การสร้างหรือการพัฒนารูปแบบ การทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบ เพื่อบรรยายคุณลักษณะที่สำคัญๆ ของปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งที่ต้องนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบนั้นด้วย

^๗ศิริชัย กาญจนวาสี, **ทฤษฎีการประเมิน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๐.

^๘บุญชม ศรีสะอาด, **การวิจัยทางการวัดผล**, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๔-๑๐๖.

ดังนั้น อาจพอสรุปแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ ซึ่งจากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับรูปแบบและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ประมวลแนวคิดหลักของรูปแบบ โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสามารถพอสรุปได้ตามตารางที่ ๒.๒ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๒ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
คีฟส์ (Keeves) (1988, pp. 561 -565)	๑. Analogue Model เป็นรูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปมัยเทียบเคียงปรากฏการณ์ซึ่งเป็นรูปธรรม ๒. Semantic Model เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์ ๓. Mathematical Model เป็นรูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์ ๔. Causal Model เป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากเทคนิคที่เรียกว่า PathAnalysis
Bado J. W. and Hardman J. J. (1982, p. 18)	๑. เป็นลักษณะอะไรบางอย่างที่เราพัฒนารูปแบบขึ้น ๒. บรรยายคุณลักษณะที่สำคัญๆ ของปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ๓. ผู้สร้างรูปแบบที่ต้องการจะอธิบายปรากฏการณ์นั้นๆ
ศิริชัย กาญจนวาสี (๒๕๓๗, หน้า ๑๒๐.)	๑. การสร้างหรือพัฒนารูปแบบก็ต้องขึ้นอยู่กับการตัดสินความเหมาะสมของรูปแบบ หรือโมเดลที่เลือกใช้ ๒. การประเมินกับประเด็นปัญหาของสิ่งที่ต้องการประเมินในปัจจุบันนี้ ๓. การพัฒนารูปแบบ ที่ค่อนข้างลำสมัยหรือไม่สามารถตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ จึงต้องมีการพัฒนาขึ้น เพื่อให้รูปแบบมีความสมบูรณ์และมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
บุญชม ศรีสะอาด (๒๕๓๕, หน้า ๑๐๔-๑๐๖.)	๑. การสร้างหรือการพัฒนารูปแบบ ผู้วิจัยจะสร้างหรือพัฒนารูปแบบขึ้นมาก่อนเป็นรูปแบบตามสมมติฐาน โดยการศึกษาค้นคว้าทฤษฎี แนวความคิดรูปแบบที่มีผู้พัฒนาไว้แล้วในเรื่องเดียวกัน ๒. การทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบ หลังจากได้พัฒนารูปแบบในขั้นต้นแล้วจำเป็นต้องทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบดังกล่าว

๒.๒ เอกสารแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

๒.๒.๑ ความหมายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับคำว่า "การพัฒนา" ได้มีหน่วยงานและนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้หลายลักษณะ โดยมีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้ไวพอที่จะยกมากล่าวไว้เป็นสังเขปพอจะประมวลได้ ดังนี้

การพัฒนา เป็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องมีการเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เพื่อสนองความต้องการและศักยภาพของมนุษย์ กระบวนการพัฒนาจึงจำเป็นต้องมีรูปแบบและเป็นไปอย่างมีระบบ มีผู้ให้ความหมายไว้มาก เช่น ราชบัณฑิตสถานกล่าวไว้ คือ ความเจริญ ทำให้เจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น^๙ เป็นการกระทำให้ดีขึ้น เปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า^{๑๐} และเป็นการที่คนในชุมชนและสังคมในส่วนรวม ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้และความสามารถของตนเอง ได้ร่วมกันเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของตน ชุมชนและสังคมให้ดีขึ้น^{๑๑} การพัฒนามาจากคำบาลีว่า วัฒนะ แปลว่า เจริญ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ การพัฒนามนุษย์ เรียกว่า ภาวนา กับการพัฒนาสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุและสิ่งแวดล้อมต่างๆ^{๑๒} ความหมายของการพัฒนาไว้ในหนังสือเรื่อง “ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน” ว่า การพัฒนาเพิ่งถูกนำมาใช้ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แต่มนุษย์รู้จักพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองมาตั้งแต่มนุษย์เริ่มมีขึ้นในโลก จะเห็นได้จากวิวัฒนาการในด้านต่างๆ ที่ดีขึ้นเป็นลำดับ ดังเช่นเครื่องมือเครื่องใช้ สิ่งก่อสร้าง ภาพวาดและเอกสารที่ปรากฏอยู่และตกทอดมาถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำสอนของศาสนาและแนวความคิดของนักปราชญ์โบราณชาวกรีก โรมัน อาหรับ จีน อินเดีย คำว่า “การพัฒนา” เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกโดยนักเศรษฐศาสตร์ซึ่งนำมาใช้เรียกวิธีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในยุโรปตะวันตก ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และได้รับความนิยมทั่วไป จนกระทั่งองค์การสหประชาชาตินำไปใช้ในการพัฒนาประเทศที่เป็นสมาชิกอีกด้วย ปัจจุบันการพัฒนาจึงถูกนำไปใช้แพร่หลายทั่วทุกประเทศในโลก และมีความหมายแตกต่างกันออกไป แต่อาจสรุปได้ว่า การพัฒนา เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น ทั้งในด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อม ด้วยการวางแผนโครงการและการดำเนินงานโดยมนุษย์ ให้ประโยชน์แก่มนุษย์ไม่ใช่เป็นการเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ การพัฒนามีความหมายและเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคำอื่นๆ อยู่หลายคำ คือ การเปลี่ยนแปลง วิวัฒนาการ การปฏิรูป การปฏิวัติ ความเจริญเติบโต ความก้าวหน้า การ

^๙ราชบัณฑิตสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๗๙.

^{๑๐}ยูวัฒน์ วุฒิเมธี, หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร : ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

^{๑๑}สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, สังคมไทย : แนวทางวิจัยและการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๙๗.

^{๑๒}พระราชวรมนี (ประยูรค์ ปยุตโต), ทางสายกลางของการศึกษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖ – ๑๘.

ค้นพบ การประดิษฐ์ นวัตกรรม และความทันสมัย เป็นต้น^{๑๓} โดยมีความหมายของการพัฒนาองค์การไว้ในหนังสือเรื่อง “การพัฒนาองค์การ” ว่า การพัฒนาองค์การ (Organization Development) หรือที่เรียกว่า O.D. เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการแก้ปัญหาในองค์การที่มีประสิทธิภาพ การพัฒนาองค์การเป็นการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เจริญก้าวหน้า หรือดีขึ้นกว่าเดิมเพื่อให้้องค์การมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลโดยการสร้างปัจจัยต่างๆ เพื่อสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาให้สอดคล้องตามเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ขององค์การ^{๑๔} และได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาองค์การไว้อีกว่า ควรมุ่งเพื่อพัฒนาการทำงานเป็นทีมให้มีประสิทธิภาพ เนื่องจากวัตถุประสงค์ของกลุ่มย่อยและกระบวนการ หรือวิธีการดำเนินงานให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มย่อยนั้น หากมีความขัดแย้งกันระหว่างกลุ่ม หรือขัดแย้งกับวัตถุประสงค์ขององค์การเอง จะเป็นหนทางสู่ความล้มเหลวขององค์การ โดยส่วนรวมได้ ดังนั้นการพัฒนาองค์การจึงควรมุ่งความสนใจไปที่การวางเป้าหมาย และการวางแผนในการสร้างวัตถุประสงค์ขององค์การอย่างมีระบบ ทั้งนี้ต้องหมายรวมถึงการมีส่วนร่วมของผู้ในการเปลี่ยนแปลงต้องเข้ามามีบทบาทและหน้าที่ ในการกระตุ้นให้้องค์การสามารถสร้างวัตถุประสงค์ขึ้น^{๑๕} และการพัฒนา หรือการพัฒนาองค์การ เป็นการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เจริญก้าวหน้า หรือดีกว่าเดิม เพื่อให้้องค์การมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยการสร้างปัจจัยต่างๆ เพื่อสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาให้สอดคล้องตามเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ขององค์การ ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้เคยให้ความหมายเกี่ยวกับการพัฒนาองค์การไว้หลายแนวความคิดด้วยกัน^{๑๖} ตัวอย่าง เช่น

๑. การพัฒนาองค์การ คือ ความพยายามอย่างมีแผน ที่มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของ้องค์การ เป็นความพยายามที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบของ้องค์การ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ควรมุ่งเน้นที่การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของ้องค์การเป็นหลัก ไม่ใช่การมุ่งเน้นที่การเปลี่ยนแปลงของบุคคล แต่การเปลี่ยนแปลงของบุคคลที่เกิดขึ้นเป็นผลพลอยได้ของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของ้องค์การ

๒. การพัฒนาองค์การ คือ กระบวนการปรับปรุง้องค์การให้กลับสู่สภาวะใหม่ที่เหมือนเดิมหรือดีกว่าเดิมโดยมุ่งที่ความกล้าในการยอมรับการเปลี่ยนแปลง เน้นให้้องค์การมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ที่จะนำเอาความใหม่และแปลกทั้งทางด้านเทคนิค วิทยาการ และทรัพยากรมนุษย์ที่มีค่ามาสู่้องค์การ

๓. การพัฒนาองค์การ คือ กระบวนการปรับปรุงประสิทธิภาพของ้องค์การ โดยใช้การวิจัยเชิงแก้ปัญหา ซึ่งมีลักษณะเป็นกระบวนการการแก้ปัญหาอย่างมีระบบเชิงวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

^{๑๓} สนธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.images.patternfly.multiply.multiplycontent.com> [๑๓ มีนาคม ๒๕๕๖].

^{๑๔} วรพงศ์ มหาโพธิ์, **การพัฒนาองค์การ**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.thai.net/weeraphongB9%E0%B8%A5.html> [๑๒ มีนาคม ๒๕๕๖].

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๖} อ้างแล้ว.

๑. การวิเคราะห์ปัญหาเบื้องต้นขององค์การ
๒. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากองค์การ
๓. การป้อนข้อมูลย้อนกลับให้แก่องค์การ
๔. สำรวจปัญหาขององค์การจากข้อมูลที่ได้รับทั้งหมด
๕. วางแผนปฏิบัติการ
๖. ลงมือปฏิบัติการ

จากความหมายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพอสรุปได้ว่า การพัฒนามีความหมายและเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคำอื่นๆ อยู่หลายคำ คือ การเปลี่ยนแปลง วิวัฒนาการ การปฏิรูป การปฏิวัติ ความเจริญเติบโต ความก้าวหน้า การค้นพบ การประดิษฐ์ นวัตกรรม และความทันสมัยการพัฒนาองค์การศาสนศึกษา จึงควรมุ่งความสนใจไปที่การวางเป้าหมาย และการวางแผนในการสร้างวัตถุประสงค์ของสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาอย่างมีระบบที่ดี

ดังนั้น อาจพอสรุปความหมายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ซึ่งจากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการพัฒนาและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยได้ประมวลแนวคิดหลักของการพัฒนา โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องซึ่งสามารถพอสรุปได้ตามตารางที่ ๒.๓ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๓ แสดงสาระสำคัญของความหมายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
ราชบัณฑิตสถาน (๒๕๔๖, หน้า ๗๗๙)	ความเจริญ ทำให้เจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น
ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (๒๕๒๖, หน้า ๒)	๑. เป็นการกระทำที่ดีขึ้น ๒. เปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า
สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (๒๕๒๕, หน้า ๑๙๗)	๑. การที่คนในชุมชนและสังคมในสวนรวม ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้และความสามารถของตนเอง ๒. ได้ร่วมกันเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของตน ชุมชนและสังคมให้ดีขึ้น
พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต) (๒๕๒๗, หน้า ๑๖ – ๑๘)	การพัฒนาจากคำบาลีว่า วัฒนะ แปลว่า เจริญ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา การพัฒนาสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุและสิ่งแวดล้อมต่างๆ
สนธยา พลศรี (ออนไลน์, ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๖)	๑. วิวัฒนาการในด้านต่างๆ ที่ดีขึ้นเป็นลำดับ ๒. เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น ทั้งในด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อม ๓. การวางแผนโครงการและการดำเนินงานโดยมนุษย์ ให้ประโยชน์แก่มนุษย์ไม่ใช่เป็นการเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ ๔. การเปลี่ยนแปลง วิวัฒนาการ การปฏิรูป การปฏิวัติ ความเจริญเติบโต ความก้าวหน้า การค้นพบ การประดิษฐ์ นวัตกรรม และความทันสมัย
วรวงศ์ มหาโพธิ์ (ออนไลน์, ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๖)	๑. เครื่องมือที่ใช้ในการแก้ปัญหาในองค์กรที่มีประสิทธิภาพ ๒. การทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เจริญก้าวหน้า หรือดีขึ้นกว่าเดิม ๓. ประสิทธิภาพโดยการสร้างปัจจัยต่างๆ เพื่อสนับสนุนให้เกิดการพัฒนา

๒.๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาจากแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับคำว่า "การพัฒนา" ได้มีหน่วยงานและนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้หลายลักษณะ โดยมีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้พอที่จะยกมากล่าวไว้เป็นสังเขปซึ่งพอจะประมวลได้ ดังนี้

การพัฒนาของมนุษย์ที่สำคัญ ต้องมีเป้าหมายทั้งด้านร่างกายและจิตใจ มีเครื่องมือในการพัฒนา เรียกว่า ภาวนา มี ๔ ประการ คือ

๑) กายภาวนา คือ การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิด

โทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical development)

๒) สीलภาวนา คือ การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน (Moral development)

๓) จิตภาวนา คือ การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตา กรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น (Cultivation of the heart; Emotional development)

๔) ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา (Cultivation of wisdom ; Intellectual development)^{๑๗}

แนวคิดของการพัฒนาในระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนากล่าวไว้อีกว่า การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม จะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกันนั้น การพัฒนาต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนวยให้เกิดคุณค่าในมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม^{๑๘} สาระสำคัญของการพัฒนาในพุทธศาสนิกชน โดยมีพระสงฆ์ที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ดังนั้นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้พ้นจากสภาพความด้อยพัฒนา ด้อยการศึกษา โดยการช่วยเหลือกันทั้งทางด้านการอบรมในศาสนาธรรม และประสบการณ์ที่มีอิทธิพลสำคัญต่อการก่อรูปแบบแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาของพระสงฆ์^{๑๙} การพัฒนา เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาบุคลากร เพราะตราบไต่ที่บุคลากรนั้นยังไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์ เขาผู้นั้นก็ต้องได้รับการศึกษาอบรมตลอดไป เรียกว่าเป็น เสาะ คือ ผู้ยังต้องศึกษา ต่อเมื่อสำเร็จการศึกษาเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงเรียกว่าเป็น อเสะ คือ ผู้ไม่ต้องศึกษา “กระบวนการจัดการศึกษาในทางพระพุทธศาสนายึดหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกอบรม (Training) ที่เน้นภาคปฏิบัติมากกว่าจะเป็นการเรียนการสอนในทางทฤษฎี (Teaching) เมื่อกล่าวในเชิงการจัดการเราต้องยอมรับว่า พระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาอบรม เพื่อพัฒนาบุคลากรเป็นอย่างยิ่ง”^{๒๐} นักวิชาการมองบุคคล ๔ ฝ่าย ที่มีส่วนสำคัญในโครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชนบท

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๘๑ - ๘๒.

^{๑๘} พระไพศาล วิสาโล, พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดิมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘ - ๑๙.

^{๑๙} สมบูรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาชนบทตามแนววิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวຍ จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๕๓.

^{๒๐} กระทรวงศึกษาธิการ, คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ปฏิรูปการเรียนรู้ผู้เรียนสำคัญที่สุด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐.

ประกอบด้วย ประชาชนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ และบุคคลภายนอก สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นยังมีปัจจัย หลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ได้แก่ อายุ และเพศ สถานภาพในครอบครัว ระดับการศึกษา สถานภาพทางสังคม อาชีพ รายได้และทรัพย์สิน ระยะเวลาในท้องถิ่น และระยะเวลาที่อยู่ในโครงการ พื้นที่ดินถือครองและสภาพการทำงาน^{๒๑} เมื่อกล่าวถึงแนวคิดการพัฒนานั้น ในการที่จะสามารถปฏิบัติให้เป็นไปตามหลักการพัฒนาได้ จำเป็นต้องเข้าใจในหลักการเสียก่อนว่า การพัฒนากับการอนุรักษ์นั้นไม่ใช่สิ่งตรงกันข้ามอันแยกออกจากกัน แต่จะต้องถือว่าการพัฒนากับการอนุรักษ์ เป็นส่วนอันสอดคล้องประสานกันดังกล่าว “เป็นอันหนึ่งอันเดียวดังเกลียวเชือก” ซึ่งหากยอมรับในข้อตกลงดังกล่าวนี้ ย่อมสรุปเป็นหลักการได้ คือ^{๒๒}

๑. พึงจัดความเชื่ออย่างผิวเผิน ที่ว่าการพัฒนากับการอนุรักษ์เป็นสิ่งที่ขัดกัน

๒. พึงเข้าใจให้ถูกต้องว่า แท้ที่จริงการพัฒนากับการอนุรักษ์นั้นเป็นส่วนประกอบต่อกันและกัน

๓. พึงกำหนดว่าไม่มีขอบเขตการพัฒนาอันใด ที่ถือได้ว่าสมบูรณ์หากขาดข้อพิจารณาในด้าน การอนุรักษ์รวมอยู่ด้วยกันอย่างได้ดุลยภาพ

ซึ่งแนวคิดและกลวิธีในการพัฒนานั้นมีกระบวนการพัฒนา เป็นการสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐบาลและภาคเอกชน การจัดการ นักพัฒนาชุมชน การประสานงานและผลงานที่เกิดขึ้น โดยมีเป้าหมายสูงสุด ก็คือ การพัฒนามนุษย์ให้มีคุณภาพ คุณธรรม ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน รวมทั้งเพื่อให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี แต่การพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้น ไม่ได้มีแต่การพัฒนาชุมชนเท่านั้น ยังมีอีกหลายวิธี เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท การพัฒนาเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งการพัฒนาเหล่านี้ต่างก็มีวัตถุประสงค์เป้าหมาย และวิธีการพัฒนาเป็นของตนเองที่แตกต่างออกไป^{๒๓} อนึ่งเมื่อได้กล่าวถึง สภาพธุรกิจโลกเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (World Business Council for Sustainable Development) (CSR: Meeting Changing Expectations, ๑๙๙๙) ได้กล่าวว่าการพัฒนานั้นเป็นความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กร คือ ความมุ่งมั่นหรือพันธสัญญาที่ธุรกิจมีอยู่อย่างต่อเนื่องในการที่จะประพฤติปฏิบัติอย่างมีจริยธรรมและมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ ด้วยการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของผู้ใช้แรงงาน ตลอดจนครอบครัวของเขาเหล่านั้น ตลอดจนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและสังคมในวงกว้าง^{๒๔} และปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีศักยภาพ มีความสามารถในการพัฒนาตนเอง สังคม และประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้า ในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงด้านข้อมูล ข่าวสาร ความรู้อย่างรวดเร็ว อีกทั้งมีความรู้เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก จึงเรียกได้

^{๒๑} Cohen, John M. Uphoff, Norman T., “Rural Development Participation: Concepts and Measures for Project Design Implementation and Evaluation”, Rural Development Monograph No. 2, Rural Development Committee Center for International Studies, (Cornell University, January, 1977), p. 6.

^{๒๒} นิจ หิณูชีระนันท์, เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑๙.

^{๒๓} สนธยา พลศรี, ทัศนคติและหลักการพัฒนาชุมชน, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.images.patternfly.multiply.multiplycontent.com> [๑๓ มีนาคม ๒๕๕๖].

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน.

ว่าเป็น สังคมฐานความรู้ (knowledge-based society) จึงต้องใช้ความรู้ในการขับเคลื่อนองค์กรและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างศักยภาพในการแข่งขันให้องค์กรอยู่รอด^{๒๕} เป็นกลุ่มทางสังคมที่มีการประสานงานกันภายในขอบเขตเฉพาะในลักษณะต่อเนื่อง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน^{๒๖} ยังได้มีการนำเสนอการพัฒนาสมาชิกในองค์กรให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ (Total Person) ซึ่งมีอยู่ ๖ ด้าน คือ^{๒๗}

๑. ด้านร่างกาย มีสมรรถนะพร้อมต่อการทำงานหรือไม่ หรือจัดบรรยากาศให้เอื้อต่อการทำงานอย่างปกติราบรื่นหรือไม่ โดยเน้นที่ตัวบุคคลในการมีส่วนร่วมที่จะพัฒนาบรรยากาศดังกล่าวด้วย อาจใช้กิจกรรม ๕ ส. เป็นฐานก็ได้

๒. ด้านจิตใจ การปฏิบัติงานของสมาชิกในองค์กรอาจมีความเครียดเกิดขึ้นได้จึงต้องจัดระบบการความเครียดให้กับพนักงาน เช่น การฝึกคลายกล้ามเนื้อโดยการออกกำลังกาย การจัดที่ปรึกษาด้านจิตหรือรับฟังความวิตกกังวลของสมาชิก

๓. ด้านสติปัญญา ประเมินจากการเรียนรู้ในระหว่างการทำงานก็ได้ว่า พนักงานสร้างแนวทางใหม่ๆที่จะปฏิบัติงานให้ดีขึ้น ประหยัดขึ้นหรือสร้างสรรค์แนวคิดแปลกๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อองค์กรหรือไม่ หากไม่มีทั้งนวัตกรรมใหม่ๆ และความคิดสร้างสรรค์ใดๆ เลย อาจตีความได้ว่าผู้บริหารยังไม่จัดบรรยากาศ หรือเปิดโอกาสให้เขาแสดงบทบาทได้อย่างเต็มที่

๔. ด้านความรู้และคุณธรรม ประเมินจากผลงานที่เกิดขึ้นว่าได้เข้าไปพัฒนาความรู้จนเกิด ความเชี่ยวชาญ แก่พนักงานหรือไม่ โดยตรวจวัดจากปริมาณ และคุณภาพของผลผลิตหรือบริการ ในขณะเดียวกันการพัฒนาแต่ความรู้โดยไม่ผนวกความรับผิดชอบต่อตนเองและส่วนรวม มุ่งแต่จะพัฒนาผลผลิตโดยไม่สนใจผลกระทบใดๆ ต่อบุคคลหรือสิ่งแวดล้อมก็คงเป็นการล่าบากอย่างยิ่งที่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งความรู้และคุณธรรมต้องพัฒนาไปด้วยกัน แยกส่วนไม่ได้

๕. ด้านจริยธรรม และวัฒนธรรมในการปฏิบัติงาน จิตเป็นนายและกายเป็นบ่าว หากจิตมีลักษณะอย่างไรก็จะกำกับหรือสั่งกายให้มีพฤติกรรมไปในทิศทางนั้น ดังนั้นการพัฒนาคุณธรรมของสมาชิกในองค์กรจะมีส่วนในการนั้นพฤติกรรมได้ เช่น การรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อเพื่อนร่วมงาน ต่อลูกค้า ต่อองค์กร

๖. สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข สมาชิกในองค์กรที่ตัดสินใจปัญหาด้วยเหตุผล แทนการตัดสินใจด้วยอารมณ์จะสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข การจัดระบบให้มีการตรวจประเมินสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกในองค์กรอยู่เนืองๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็น กล่าวโดยสรุปตัวชี้วัดที่ไวที่สุดที่จะวัดว่าสมาชิกในองค์กร ปฏิบัติงานอย่างมีความสุขหรือไม่ คือ "อาการทน" หรือ "ความรู้สึทน" ถ้าหากต้องปฏิบัติงานอย่างทนทำ สักวันหนึ่งความเครียดสะสมก็จะถึงจุดที่เรียกว่า "ทนไม่ได้" หรือ "ทนไม่ไหว" สมาชิกก็ต้องออกจากองค์กรไป หากเขาเป็นกำลังสำคัญขององค์กร

^{๒๕} สุวัชร จุ่นพิจารณา, “การบริหารจัดการความรู้”, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.pharmacy.cmu.ac.th/team/knowledge.pdf> [๑๒ มีนาคม ๒๕๕๖].

^{๒๖} Robbins, S. P., *Organization behavior : Concepts, controversies and application*, (New Jersey : Prentice-Hall, 1996), p. 143.

^{๒๗} สถาบันพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม, *องค์กรและการบริหารองค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ*, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.ismed.or.th/knowledge/alpha/body2/chapter15.html> [๑๓ มีนาคม ๒๕๕๖].

องค์การก็ต้องสูญเสียสิ่งที่เรียกว่าเป็นอวัยวะที่ดีไป การจัดหาอวัยวะใหม่มาทดแทนก็อาจจะทำให้การดำเนินงานขององค์การได้รับผลกระทบถึงขั้นหยุดชะงักได้

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาดังกล่าว พอสรุปได้ว่า การพัฒนา คือ การทำให้ดีขึ้น ให้มีคุณภาพและคุณธรรมมากขึ้น กลุ่มชุมชนมีความเข้มแข็ง และมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน รวมทั้งเพื่อให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี แต่การพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีของคณะสงฆ์ดังกล่าว ต้องมุ่งการเกื้อกูลแก่การจัดการศาสนศึกษาสำนักเรียนสถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาธรรมศึกษาอีกด้วย

ดังนั้น จึงพอสรุปแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ซึ่งจากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยได้ประมวลแนวคิดและทฤษฎีของการพัฒนา โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสามารถพอสรุปได้ตามตารางที่ ๒.๔ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (๒๕๔๓, หน้า ๘๑ – ๘๒)	การพัฒนาของมนุษย์ที่สำคัญ ภาวนา ๔ ประการ ๑) กายภาวนา คือ การเจริญกายพัฒนากาย ๒) สีลภาวนา คือ การเจริญศีลพัฒนาความประพฤติ ๓) จิตภาวนา คือ การเจริญจิตพัฒนาจิต ๔) ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญาพัฒนาปัญญา
พระไพศาล วิสาโล (๒๕๓๓, หน้า ๑๘ – ๑๙)	๑. พัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม จะต้องเอื้อตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ ๒. ต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อม ให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ ๓. ต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนวยให้เกิดคุณค่าในมนุษยธรรม เมตตา กรุณา และความยุติธรรม
สมบูรณ์ สุขสำราญ (๒๕๓๐, หน้า ๕๓)	๑. พัฒนาในพุทธศาสนิกชน โดยมีพระสงฆ์ที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ๒. การช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้พ้นจากสภาพความด้อยพัฒนา ด้วยการศึกษาศึกษา ๓. การช่วยเหลือกันทั้งทางด้านการอบรมในศาสนธรรม และประสบการณ์ที่มีอิทธิพลสำคัญต่อการก่อรูปแบบแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาของพระสงฆ์
คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (๒๕๔๓), หน้า ๒๐)	๑. พัฒนาระบบการศึกษาในพระพุทธศาสนา ๒. เครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาบุคลากรยังไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์ ๓. กระบวนการจัดการศึกษาในทางพระพุทธศาสนายึดหลักไตรสิกขา ๔. พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากรเป็นอย่างยิ่ง
Cohen and Uphoff (1977, p. 6)	บุคคลที่มีส่วนสำคัญในโครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ๑. ประชาชนในท้องถิ่น ๒. ผู้นำท้องถิ่น ๓. เจ้าหน้าที่ของรัฐ ๔. และบุคคลภายนอก

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา (ต่อ)

ชื่อนักวิชาการ	แนวคิดหลัก
นิจ ธิญชีระนันท์ (๒๕๕๓, หน้า ๓๑๙)	การพัฒนากับการอนุรักษ์ เป็นส่วนอันสอดประสานกัน ๑. พึงขจัดความเชื่ออย่างผิวเผิน ที่ว่าการพัฒนากับการอนุรักษ์เป็นสิ่งขัดกัน ๒. พึงเข้าใจให้ถูกต้องว่า แท้ที่จริงการพัฒนากับการอนุรักษ์นั้นเป็นส่วนประกอบต่อกันและกัน ๓. ไม่มีขบวนการพัฒนาอันใดที่ถือได้ว่าสมบูรณ์หากขาดการอนุรักษ์รวมอยู่ด้วยกันอย่างได้ดุลยภาพ
สนธยา พลศรี (ออนไลน์, ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๖)	๑. การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน ๒. การพัฒนาสังคม ชนบท เมือง เศรษฐกิจ ซึ่งการพัฒนาเหล่านี้ต่างก็มีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และวิธีการพัฒนาเป็นของตนเองที่แตกต่างออกไป
สุวัชรา จุ่นพิจารณา (ออนไลน์, ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๖)	ปัจจัยสำคัญยิ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีศักยภาพ ๑. ความเปลี่ยนแปลงด้านข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ๒. สังคมฐานความรู้ขับเคลื่อนองค์กรและพัฒนา
สถาบันพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (ออนไลน์, ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๖)	การพัฒนาสมาชิกองค์การให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ๖ ด้าน ๑. ด้านร่างกาย มีสมรรถนะพร้อมต่อการทำงาน ๒. ด้านจิตใจ ต้องมีการจัดระบบการความเครียด ๓. ด้านสติปัญญา การเรียนรู้ในระหว่างการทำงาน ๔. ด้านความรู้และคุณธรรม ประเมินจากผลงานที่เกิดขึ้น ๕. ด้านจริยธรรม และวัฒนธรรมในการทำงาน ๖. สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ

๒.๓.๑ ความหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ

จากการศึกษาเอกสารความหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเช่น คำว่า การ (Administration) และการจัดการ (Management) มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่นิยมใช้ต่างสถานการณ์กัน คำว่าการมักใช้กับกิจการสาธารณะ หรือราชการ ส่วนคำว่าจัดการ นิยมใช้กับกิจการธุรกิจ หรืออุตสาหกรรม โดยเหตุนี้เราจึงเรียกผู้ดำรงตำแหน่งผู้บริหารในหน่วยราชการว่า ผู้บริหาร (Administrator) ในขณะที่บริษัทห้างร้านเรียกว่า ผู้จัดการ (Manager) เนื่องจากกิจการคณะสงฆ์เป็นกิจการที่มุ่งประโยชน์และความสุขแก่มหาชน และจึงได้ใช้คำว่าการบริหารกิจการคณะสงฆ์ (Sangha Administration) และเรียกผู้ดำรงตำแหน่งผู้บริหารโดยรวมๆ ว่า ผู้บริหารกิจการคณะสงฆ์ ดังนั้นจากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแล้ว ได้มีผู้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้นิยามคำว่า บริหาร ไว้ว่า “การออกกำลัง เช่น บริหารร่างกาย; ปกครอง เช่น บริหารส่วนท้องถิ่น; ดำเนินการ, จัดการ เช่น บริหารธุรกิจ”^{๒๘} และได้กล่าวว่า การจัดการวัฒนธรรมองค์กรยังมีข้อสมมติ ค่านิยม ประเพณีและพฤติกรรม ซึ่งกำหนดการกระทำของบุคคลภายในองค์กรประสิทธิผลขององค์กรขึ้นอยู่กับอิทธิพลของวัฒนธรรมองค์กร ซึ่งมีผลกระทบต่อนำที่การจัดการในองค์กรนั้น^{๒๙} และการบริหารเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ คือ การบริหารเป็นสาขาวิชาที่มีการจัดระเบียบอย่างมีระบบ คือ มีหลักการกฎเกณฑ์และทฤษฎีที่ฟังเชื่อถือได้ อันเกิดจากการค้นคว้าเชิงวิทยาศาสตร์ เพื่อประโยชน์ในการบริหารงาน โดยลักษณะเช่นนี้ การบริหาร จึงเป็นศาสตร์ (Science) เป็นศาสตร์ทางสังคมซึ่งอยู่กลุ่มเดียวกันกับวิชาจิตวิทยา สังคมวิทยาและรัฐศาสตร์ แต่ถ้าพิจารณาการบริหารในลักษณะของการปฏิบัติ ที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถประสบการณ์และทักษะของผู้บริหารแต่ละคนที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งนับเป็นการประยุกต์เอาความรู้หลักการและทฤษฎีไปปรับใช้ในการปฏิบัติงาน เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมแล้ว การบริหาร ก็จะมีลักษณะเป็นศิลป์ (Arts)^{๓๐} ส่วนพุทธวิธีทางการจัดการ ให้ความหมายว่า การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น (Getting things done through other people) เมื่อว่าตามค่านิยามนี้ การบริหารจัดการในพระพุทธศาสนา เริ่มมีขึ้นเป็นรูปธรรมสองเดือน นับจากวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั่นคือ ในวันอาสาฬหบูชา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่ พระปัญจวัคคีย์ ซึ่งทำให้เกิดพระสงฆ์ขึ้น เมื่อมีพระสงฆ์ขึ้นเป็นสมาชิกใหม่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ต้องบริหารคณะสงฆ์ ดังนั้นการกำกับดูแลเป็นการควบคุมสมาชิกภายในองค์กรให้ปฏิบัติหน้าที่ เพื่อบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การกำกับดูแลคณะสงฆ์เป็นอย่างยิ่ง ดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย เพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็นมาตรฐานควบคุมความประพฤติให้เป็นแบบเดียวกัน พระพุทธเจ้าทรงให้เหตุผลในการบัญญัติพระวินัยไว้ ๑๐ ประการ เช่น เพื่อความผาสุกแห่งคณะสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้ไร้อย่างอาย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา^{๓๑} ได้ให้ความหมายของการจัดการไว้ว่า หมายถึง กระบวนการจัดการและดำเนินการต่างๆ ด้าน เพื่อให้การคณะสงฆ์ซึ่งตั้งอยู่บนฐานของการวัด และเป็นฐานรองรับพระศาสนามีความก้าวหน้า สามารถอำนวยความสะดวก เสริมสร้างความผาสุก ความถูกต้อง ความเป็นระเบียบ

^{๒๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นานมีบุ๊คส์ จัดกัต์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๐๙.

^{๒๙} ศิริวรรณ เสรีรัตน์, อ่างใน ธิดิวิม หนัมนิ, “การสร้างควมผูกพันต่อองค์กรของพนักงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, **ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๓๐} จันทราณี สงวนนาม, อ่างใน ศิริยา โถแก้ว, “การบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาล : กรณีศึกษาโรงเรียนสิริวิดิปัญญา จังหวัดสมุทรปราการ”, **ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๙).

^{๓๑} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **พุทธวิธีการบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓.

เรียบง่ายดีงาม และแสดงความเมตตาคนเคราะห์ต่อปวงชน ปราภุชัตทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม^{๓๒} และยังเป็นกระบวนการของการวางแผนการจัดองค์การ การสั่งการ และการควบคุมกำลังความพยายามของสมาชิกขององค์การและใช้ทรัพยากรอื่นๆ เพื่อความสำเร็จในเป้าหมายขององค์การที่กำหนดไว้^{๓๓} ซึ่งการที่มีบุคคลทั้งสองคนขึ้นไปทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์อันเดียวกัน หรือศิลปะในการทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยความร่วมมือจากบุคคลอื่นๆ การทำงานของคณะบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมมือกันปฏิบัติงาน เพื่อบรรลุถึงวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ร่วมกัน หรือหมายถึง กระบวนการทางสังคม ซึ่งสามารถมองได้ในเรื่องของโครงสร้าง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชาตามลำดับขั้นตอนของสายบังคับบัญชา ในหน้าที่เป็นขั้นตอนของหน่วยงานที่ระบุหน้าที่เด่นชัด มีความรับผิดชอบ และเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ เพื่อให้งานนั้นสำเร็จตามเป้าหมาย หรือทางการปฏิบัติงาน เป็นกระบวนการบริหารดำเนินการในสถานการณ์ที่บุคคลต่อบุคคลกำลังมีปฏิสัมพันธ์ หรือมีความสัมพันธ์ต่อกัน หรือการร่วมทำปฏิกิริยาเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ส่วนความหมายของการบริหารนั้น หมายถึง การแก้ปัญหาให้บรรลุผลตามเป้าหมายลักษณะของการแก้ปัญหาอาจดำเนินไปในรูปของการตัดสินใจ และการปฏิบัติงานก็ได้ความหมาย การบริหารคือการนำทรัพยากรมาใช้ดำเนินงานตามกระบวนการจัดการให้บรรลุวัตถุประสงค์ ที่กำหนดไว้ อย่างมีประสิทธิภาพ^{๓๔} ยังมีผู้ให้คำนิยามว่าการบริหารหมายถึงการทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น^{๓๕} หรือที่ว่าการบริหารหมายถึงกระบวนการจัดการและการใช้ทรัพยากรต่างๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดขึ้นไว้ล่วงหน้า^{๓๖} และเป็นกระบวนการสร้างประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยอาศัยทรัพยากรต่างๆ ผ่านทางการบริหารต่างๆ ได้แก่การวางแผนการจัดองค์การการนำและการควบคุม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การ^{๓๗} อีกทั้งเป็นกระบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์การโดยอาศัยบุคคลและทรัพยากรอื่น^{๓๘} และก็มีกระบวนการของการวางแผนการจัดองค์การการนำและการควบคุมกิจกรรมต่างๆ ในองค์การเพื่อให้องค์การสามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างมี

^{๓๒} พระธรรมวรนายก (โสภาส นิรุตติเมธี), “ธรรมปริทัศน์ ๔๖”, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (พิมพ์ในโอกาสสมณวารเจริญอายุครบ ๖๙ ปี และในโอกาสได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่พระธรรมวรนายก, ๒๕๔๖), หน้า ๗๓.

^{๓๓} สมยศ นาวิการ, การบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘.

^{๓๔} กมลรอดคล้าย, คู่มือการบริหารศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ในวัด, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๙๙.

^{๓๕} Harold D. Koontz and Cyrill O' Donell, อ้างใน ธิติวุฒิ หมั่นมี, “การสร้างความผูกพันต่อองค์กรของพนักงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๓๖} Ernest Dale, อ้างใน ธิติวุฒิ หมั่นมี, “การสร้างความผูกพันต่อองค์กรของพนักงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, อ้างแล้ว.

^{๓๗} Dubrin J. Andrew and Duane Ireland, **Management Organization**, 2nd ed., (Ohio : South-Western Publishing Co., 1993), p. 14.

^{๓๘} Samuel C. Certo, **Modern Management : Diversity, Quality, Ethics and Global Environment**, 6th ed., (Boston: Allyn and Bacon, Inc., 1994), p. 6.

ประสิทธิภาพ^{๓๙} เป็นการขับเคลื่อนงานภายในองค์กรให้เดินไปข้างหน้าโดยอาศัยผู้อื่น ด้วยการเป็นผู้นำการแนะแนวและการกระตุ้นความเพียรของผู้อื่น เพื่อไปสู่เป้าหมายขององค์การรวมทั้งการปลูกขวัญให้กำลังใจการสื่อสารการวางแผนและการจัดการ”^{๔๐} พร้อมทั้งการใช้ศาสตร์และศิลป์นำทรัพยากรมาประกอบการบริหารให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๔๑} และได้สรุปสาระสำคัญของการบริหารไว้ดังนี้ คือ^{๔๒}

๑. การบริหารเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่ง
๒. เป็นกระบวนการทางสังคม
๓. เป็นการตัดสินใจสั่งการ
๔. เป็นการปฏิบัติงานของกลุ่มบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป
๕. เป็นการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายเดียวกัน

จากเอกสารความหมายที่นำมากล่าวนั้นสามารถสรุปได้ว่า การบริหารจัดการ คือ ความสามารถในการนำทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรอื่นๆ เช่น เครื่องมือ ทุนอุปกรณ์ ข้อมูลสื่อสาร มาใช้ในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ตามวัตถุประสงค์ขององค์การหรือผู้บริหารจัดการที่ได้กำหนดวางไว้แล้วนั้น

ดังนั้น อาจพอสรุปความหมายที่เกี่ยวข้องกับ การบริหารจัดการ ซึ่งจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ และผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยได้ประมวลแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องซึ่งสามารถพอสรุปได้ตามตารางที่ ๒.๕ ดังต่อไปนี้

---

^{๓๙} Kae H. Chong, **Management : Critical Success Factors**, (Boston : Allyn and Bacon, Inc., 1987), p.10.

^{๔๐} E.N. Chapmen, **Supervisor Survival Kit**, 2nd ed., (California : Science Research Associates Inc., 1995), p. 3.

^{๔๑} เอนก สิทธิประศาสน์, **การบริหารการพัฒนาประเทศ**, (กรุงเทพมหานคร : เทศาภิบาล ๘, ๒๕๓๐), หน้า ๓.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ตารางที่ ๒.๕ แสดงสาระสำคัญของความหมายที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
ราชบัณฑิตสถาน, (๒๕๔๖, หน้า ๖๐๙)	บริหารร่างกาย; ปกครอง เช่น บริหารส่วนท้องถิ่น; ดำเนินการ, จัดการ
จันทรานี สงวนนาม, (๒๕๔๙)	๑. เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ๒. สาขาวิชาที่มีการจัดระเบียบอย่างมีระบบ ๓. เป็นศาสตร์ทางสังคมซึ่งอยู่กลุ่มเดียวกับกับวิชาจิตวิทยา สังคมวิทยาและรัฐศาสตร์
พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), (๒๕๔๙, หน้า ๓)	๑. การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น ๒. การบริหารจัดการในพระพุทธศาสนาเริ่มมีขึ้นคือในวัน อาสาฬหบูชา ๓. พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การกำกับดูแลคณะ สงฆ์เป็นอย่างยิ่ง ๔. ทรงให้เหตุผลในการบัญญัติพระวินัยไว้ ๑๐ ประการ
พระธรรมวรนายก (โอภาส นิรุติเมธี), (๒๕๔๖, หน้า ๗๓)	๑. กระบวนการจัดการและดำเนินการของคณะสงฆ์ ๒. การคณะสงฆ์ซึ่งตั้งอยู่บนฐานของการวัดผลต่างๆ ๓. ฐานรองรับสร้างความผาสุก ความถูกต้อง ความเป็น ระเบียบเรียบร้อยดีงาม ๔. แสดงความเมตตาอนุเคราะห์ต่อปวงชน ทั้งทางรูปธรรม และนามธรรม
สมยศ นาวิการ, (๒๕๔๔, หน้า ๑๘)	๑. กระบวนการของการวางแผนการจัดองค์การ การสั่งการ และการควบคุมกำลัง ๒. ความพยายามของสมาชิกองค์การและใช้ทรัพยากรอื่นๆ เพื่อความสำเร็จเป้าหมายองค์การที่กำหนดไว้
กมล รอดคล้าย, (๒๕๓๗, หน้า ๙๙)	๑. การที่มีบุคคลทั้งสองคนขึ้นไปทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์อันเดียวกัน ๒. กระบวนการทางสังคม เรื่องโครงสร้าง เป็นความสำคัญ ระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา ๓. กระบวนการบริหารดำเนินการในสถานการณ์ที่บุคคลต่อ บุคคลกำลังมีปฏิสัมพันธ์กัน
Harold D. Koontz และ Cyrill O' Donnell (1972, p. 43)	การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น
Ernest Dale (1973, p. 4)	๑. กระบวนการจัดองค์การและการใช้ทรัพยากรต่างๆ ๒. เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดขึ้นไว้ล่วงหน้า

ตารางที่ ๒.๕ แสดงสาระสำคัญของความหมายที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ (ต่อ)

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
Dubrin J. Andrew และ Duane Ireland (1993, p. 14)	๑. กระบวนการสร้างประสิทธิภาพและประสิทธิผล ๒. การบริหารต่างๆการวางแผนการจัดองค์การการนำและการควบคุม ๓. เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การ
Samuel C. Certo (1994, p. 6)	๑. กระบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ๒. อาศัยบุคคลและทรัพยากรอื่น
Kae H. Chung (1987, p. 10)	๑. กระบวนการของการวางแผนการจัดองค์การการนำและการควบคุมกิจกรรมต่างๆในองค์การ ๒. เพื่อให้องค์การสามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ
E. N. Chapman (1995, p. 3)	๑. การขับเคลื่อนงานภายในองค์การให้เดินไปข้างหน้า ๒. การเป็นผู้นำการแนะแนวและการกระตุ้นความเพียรของผู้อื่น เพื่อไปสู่เป้าหมายขององค์การ ๓. การปลุกขวัญให้กำลังใจการวางแผนและการจัดการ
เอนก สิทธิประศาสน์, (๒๕๓๐, หน้า ๓)	๑. การจัดการเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่ง ๒. เป็นกระบวนการทางสังคม ๓. เป็นการตัดสินใจสั่งการ ๔. เป็นการปฏิบัติงานของกลุ่มบุคคลตั้งแต่๒คนขึ้นไป ๕. เป็นการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายเดียวกัน

๒.๓.๒ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร การจัดการมีควมคู่มากับมนุษย์เป็นเวลานานแล้ว แต่การจัดการกิจกรรมใดๆ ที่เกี่ยวกับสาธารณะในยุคปัจจุบันมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยผู้จัดการมืออาชีพ จึงจะทำให้พันธกิจต่างๆ เหล่านั้น ดำเนินการไปได้ด้วยดี และบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้ รวมทั้งพระสังฆาธิการผู้จัดการงานคณะสงฆ์ก็ต้องศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการจัดการ ทั้งที่เป็นแนวคิดทางศาสนา และแนวคิดด้านการบริหารจัดการตามหลักสากล ดังต่อไปนี้

ผู้ที่ซึ่งเป็นบิดาแห่งการบริหารจัดการ ได้พัฒนาการบริหารที่มีหลักเกณฑ์ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ในหลักการ (Principles) ที่สำคัญ ๔ ประการ คือ^{๔๓}

๑. ต้องมีการคิดค้นและกำหนดวิธีที่ดีที่สุด (One Best Way) สำหรับงานที่ทำแต่ละอย่าง คือ ต้องมีการกำหนดวิธีการทำงานที่ดีที่สุดที่ช่วยให้สามารถทำงานเสร็จลุล่วงไปด้วยดี ตาม

^{๔๓} รัชชัย สันติวงษ์, พฤติกรรมผู้บริโภคทางการตลาด, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓), หน้า ๔๘.

วัตถุประสงค์ มาตรฐานของงานจะต้องมีการจัดวางเอาไว้ โดยมีหลักเกณฑ์ที่ได้พิสูจน์มาแล้วว่า เป็นวิธีที่ดีที่สุดจริง และในเวลาเดียวกัน การจ่ายผลตอบแทนแบบจูงใจต่างๆ ก็จะต้องจ่ายให้ ตามผลผลิตทั้งหมดสำหรับส่วนที่เกินมาตรฐาน

๒. ต้องมีคัดเลือกและพัฒนาคนงาน โดยตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของการรู้จักงานให้เหมาะสมสอดคล้องกับคนงาน นอกจากนี้ ต้องมีการอบรมคนงานให้รู้จักวิธีการทำงานที่ถูกต้องวิธีด้วย และในการคัดเลือกคนงานจะต้องมีการพิจารณาเป็นพิเศษที่จะให้ได้คนที่มีคุณสมบัติ ที่ดีที่สุดตรงตามงานที่จะให้ทำ

๓. ด้วยวิธีการพิจารณาอย่างรอบคอบเกี่ยวกับวิธีทำงาน ควบคู่กับการพิจารณาคนงานนี้ คนงานจะไม่คัดค้านต่อวิธีทำงานใหม่ที่ได้กำหนดขึ้น เพราะโดยหลักเหตุผลคนงานทุกคน จะเห็นจริงถึงโอกาสที่เขาจะได้รับรายได้สูงขึ้น จากการทำงานกฎวิธีที่จะช่วยให้ได้ผลผลิตสูงขึ้น

๔. การประสานร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้บริหารและคนงาน ฝ่ายบริหารควรจะได้ประสานอย่างใกล้ชิดเป็นประจำกับคนงานที่เป็นผู้ปฏิบัติงาน แต่ต้องไม่ใช่โดยการไปลงมือปฏิบัติงานที่ควรจะเป็นงานของคนงานเท่านั้น

วิธีการต่างๆ ล้วนแต่เป็นวิธีการที่มีหลักเกณฑ์ตามหลักวิทยาศาสตร์ ทำให้เกิดทฤษฎีการบริหารจัดการขึ้นมาและได้เสนอแนะว่า ผู้ต้องมีบทบาทเป็นจุดกลางของปัญหาและความสำเร็จของกลุ่มที่จะต้องรับผิดชอบนำเอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ประสิทธิภาพของกลุ่มมาคิดวิเคราะห์และปรับปรุงหาทางออกให้ได้เป็นผลดีที่สุดสำหรับกลุ่มให้ดีขึ้นและมากขึ้นเรื่อยๆ และมีความเชื่อว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่จะหาทางศึกษาถึงศาสตร์ที่เกี่ยวกับบริหารจัดการ (Administrative Sciences) ซึ่งสามารถใช้ได้กับ การบริหารทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นการบริหารงานอุตสาหกรรมหรืองานรัฐบาล โดยมีสาระสำคัญ เกี่ยวกับการบริหาร (Management Functions) ประกอบด้วยหน้าที่ทางการบริหารจัดการ ๕ ประการ^{๔๔} คือ ๑)การวางแผน (Planning) ๒)การจัดองค์การ (Organizing) ๓) การบังคับบัญชาสั่งการ (Commanding) ๔) การประสานงาน (Coordinating) และ ๕) การควบคุม (Controlling)

ผู้ชำนาญด้านการบริหารจัดการได้กำหนดหลักการเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการไว้ อีก ๑๔ ประการ ที่สำคัญคือ

๑. การแบ่งงานกันทำ (Division of labor) ฟาโยล ได้เสนอว่า คนงานควรจะได้รับภาระมอบหมายหน้าที่ให้ปฏิบัติมากขึ้น หรือได้รับการกระตุ้นให้มีความรับผิดชอบในผลลัพธ์ของงานมากขึ้น ซึ่งหลักการนี้จะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในองค์การยุคปัจจุบันได้ ดังเช่น การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างส่วนงานต่างๆ คือ ตัวบุคคลและหน้าที่การงาน เพื่อรวมกันเข้าเป็นหน่วยงานที่มีประสิทธิภาพ สามารถทำงานบรรลุเป้าหมายได้^{๔๕}

๒. อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ (Authority and responsibility) อำนาจหน้าที่แบบเป็นทางการจะได้มาจากตำแหน่งหน้าที่ของผู้บริหาร ในสายการบังคับบัญชา ส่วนอำนาจหน้าที่

^{๔๔} ศิริวรรณ เสรีรัตน์, องค์การและการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๗๘.

^{๔๕} Meyer, J. P., N. J. Allen, อ้างใน อดิวิทย์ หมั่นมี, “การสร้างความผูกพันต่อองค์กรของพนักงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, ปรินญาพุทธศาสตร์ฉบับบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

แบบไม่เป็นทางการจะได้รับจากความชำนาญงานของบุคคล (Expertise) ความรู้ทางด้านเทคนิค (Technical knowledge) ความมีคุณค่าทางศีลธรรม (Moral worth) และความสามารถในการนำ (Leading) และสร้างความผูกพันกับผู้ใต้บังคับบัญชา ตลอดจนเห็นว่า อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบควรอยู่คู่กัน

๓. การมีผู้บังคับบัญชาคนเดียว (Unity of command) คำสั่งสองคำสั่ง (Dual command) อาจก่อให้เกิดปัญหาในการทำงาน เมื่อผู้ควบคุมสองคนได้ให้คำสั่งกับผู้ใต้บังคับบัญชาเพียงคนเดียว ทำให้เกิดการสับสนในบางสถานการณ์ ทำให้เกิดความยุ่งยากแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา และทำให้เกิดการสับสนในลำดับชั้นของอำนาจหน้าที่แบบเป็นทางการ และผู้บริหารจะไม่สนใจในความรู้สึของผู้ใต้บังคับบัญชา มักจะโกรธและอาจไม่ให้ความร่วมมือในอนาคตถ้าผู้ใต้บังคับบัญชาไม่เชื่อฟัง

๔. สายการบังคับบัญชาตามอำนาจหน้าที่ (Line of authority) เป็นสายการบังคับบัญชาจากผู้บริหารในระดับบนสู่ผู้ปฏิบัติงานในระดับล่างขององค์การ ความสัมพันธ์ของการจำกัดความยาวของสายการบังคับบัญชา โดยการควบคุมจำนวนของระดับในลำดับชั้นของการจัดการ จำนวนที่ดีที่สุด ในลำดับชั้นการบังคับบัญชา (Hierarchy) คือ ความยาวของการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้บริหารระดับสูงและพนักงานระดับล่าง รวมถึง ความล่าช้าในการวางแผน (Planning) และการจัดการ (Organizing) ซึ่งการจำกัดจำนวนของระดับชั้นการบังคับบัญชาให้น้อยลงจะทำให้ปัญหา ในการติดต่อ สื่อสารลดลง และองค์การจะมีการปฏิบัติงานที่รวดเร็วและมีความยืดหยุ่นมากขึ้น

๕. การรวมอำนาจ (Centralization) เป็นการรวมอำนาจของการบังคับบัญชาไว้ที่ผู้บริหารระดับสูงขององค์การ ซึ่งอำนาจหน้าที่จะไม่ได้อยู่รวมไว้ที่ผู้บริหารระดับสูงของสายการบังคับบัญชา แต่เป็นการกำหนดว่า ควรมีการรวมอำนาจไว้ที่ผู้บริหารระดับสูงเท่าไร อย่างไร และมีการกระจายอำนาจให้กับผู้ใต้บังคับบัญชาและคนงานในระดับล่างอย่างไร สิ่งนี้ถือว่ามีความสำคัญ เนื่องจากถ้าจะมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของพนักงานในทุกระดับขององค์การ

๖. การมีเป้าหมายเดียวกัน (Unity of direction) เป็นการออกแบบ หรือกำหนดแผนในการปฏิบัติงานของผู้บริหารและคนงานที่ใช้ทรัพยากรขององค์การ องค์การใดที่ไม่มีการวางแผนจะทำให้ขาดประสิทธิภาพและขาดประสิทธิผล ซึ่งจะไม่มีการมุ่งไปสู่กิจกรรมของกลุ่มหรือกิจกรรมของบุคคล แต่การวางแผนจะเริ่มที่ผู้บริหารระดับสูงที่ทำงานเป็นทีมร่วมกับกลยุทธ์ ขององค์การ ซึ่งจะต้องมีการติดต่อกับผู้บริหารในระดับกลางที่มีส่วนช่วยในการตัดสินใจว่า จะใช้ทรัพยากรขององค์การอย่างไร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามกลยุทธ์ หลักการในข้อนี้ ยึดหลักว่า กิจกรรมของแต่ละกลุ่มต้องมีจุดหมาย และแผนเดียวกันหรืออาจกล่าวได้ว่ากลุ่มคนกลุ่มหนึ่งหรือหลายกลุ่มที่มีขอบเขตจำกัด และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเฉพาะหรือหลายๆ เป้าหมายในลักษณะที่เป็นโครงสร้างและความร่วมมือกันอย่างเป็นทางการ^{๔๖}

^{๔๖}Swals, อ้างใน อธิวุฒิ หนัมนี, “การสร้าง ความผูกพันต่อองค์กรของพนักงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, *ปริญาญาพุทธศาสตร์ฉบับบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

๗. หลักความเสมอภาค (Equity) ความเสมอภาคคือ ความเป็นธรรม (Justice) ความยุติธรรม (Impartiality) และความเหมาะสม (Fairness) สำหรับสมาชิกทุกคนภายในองค์การ ซึ่งในปัจจุบันพนักงานมีความต้องการความเสมอภาคมากขึ้น เป็นการจัดการที่ใช้หลัก ความเท่าเทียมกัน

๘. การออกคำสั่ง (Order) หมายถึง วิธีการจัดการซึ่งอยู่ในตำแหน่งนั้นในการจัดหาเพื่อให้องค์การได้รับประโยชน์สูงสุด และเป็นการจัดหาความพึงพอใจในโอกาสงานให้แก่พนักงานโดยใช้ผังองค์การ (Organization chart) เพื่อแสดงให้เห็นถึงตำแหน่งและหน้าที่ของพนักงานแต่ละคน และเป็นการชี้วัดว่าตำแหน่งของพนักงานแต่ละคนอาจจะมีการเลื่อนขั้นได้ ในอนาคต การวางแผนเกี่ยวกับอาชีพได้รับความสนใจมากขึ้นในองค์การยุคปัจจุบัน เนื่องจากทรัพยากรมนุษย์ถือว่ามีความจำเป็นที่จะต้องให้การฝึกอบรม (Training) และพัฒนากำลังแรงงาน (Developing) โดยองค์การจะกำหนดตำแหน่งหน้าที่สำหรับคนทุกคน และทุกคนจะเข้าใจตำแหน่งหน้าที่ของตนเอง

๙. ความคิดริเริ่ม (Initiative) เป็นความสามารถของบุคคลในการกระทำสิ่งต่างๆ โดยปราศจากการสั่งการจากผู้บังคับบัญชา ผู้บริหารจะต้องกระตุ้นให้พนักงานมีความคิดริเริ่มซึ่งความคิดริเริ่มนี้ถือว่าเป็นจุดแข็งขององค์การ เนื่องจากจะสามารถสร้างนวัตกรรมใหม่ๆ ได้ ผู้บริหารมีความต้องการทักษะ (Skill) และไหวพริบ (Tact) เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างองค์การและความต้องการของพนักงาน และความสามารถ (Ability) จะทำให้เกิดความสมดุล ซึ่งเป็นสิ่งที่ ชีวัดผู้บริหารระดับสูงในการพัฒนาและการบริหารงาน

๑๐. ความมีระเบียบวินัย (Discipline) เป็นการมุ่งให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องการเชื่อฟัง (Obedience) อำนาจ (Energy) คำขอรับ (Application) และลักษณะของการแสดงความนับถือออกมา สำหรับอำนาจของผู้บังคับบัญชา ความมีระเบียบวินัยเป็นบุคลิกลักษณะที่เกี่ยวข้องกับ ผู้บริหารหลายๆ คนที่สามารถสร้างความน่าเชื่อถือให้กับผู้ปฏิบัติงานและทำงานอย่างเข้มแข็งเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ ความมีระเบียบวินัยจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในองค์การกับคุณสมบัติผู้นำและเป็นความสามารถของผู้บริหารในการที่จะปฏิบัติอย่างยุติธรรม

๑๑. ค่าตอบแทน (Remuneration of personnel) ระบบการให้รางวัลประกอบด้วย โบนัส และแผนการแบ่งกำไร เป็นการช่วยกระตุ้นการทำงานของพนักงานได้ การจ่ายค่าตอบแทนให้แก่พนักงานมีความสำคัญอย่างมากต่อความสำเร็จขององค์การ ระบบรางวัลที่มีประสิทธิภาพสามารถให้ความยุติธรรมทั้งพนักงานและองค์การ รวมทั้งสามารถกระตุ้นผลผลิตเพิ่มโดยการให้รางวัลเพื่อเป็นการสนับสนุนให้มีผลผลิตเพิ่มขึ้น โดยยึดหลักว่าการจ่ายค่าตอบแทนควรยุติธรรมและตอบสนองความพึงพอใจสูงสุดทั้งนายจ้างและลูกจ้างเท่าที่จะทำได้

๑๒. ความมั่นคงในงาน (Stability of tenure of personnel) ความมั่นคงในงานมีความสำคัญต่อการจ้างงานระยะยาว เมื่อพนักงานอยู่ในองค์การซึ่งมีแนวโน้มว่าจะทำงานเป็นทีมเป็นระยะเวลานาน โดยพยายามพัฒนาทักษะ และปรับปรุงความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรขององค์การ การจ้างงานระยะยาวเป็นปัจจัยสำคัญที่ใช้อธิบายการประสบความสำเร็จ ของบริษัทขนาดใหญ่ในญี่ปุ่น

๑๓. ผลประโยชน์ส่วนตัวนั้นย่อมมีความสำคัญน้อยกว่าผลประโยชน์ขององค์การ (Subordination of individual interests to the common interest) ผลประโยชน์ขององค์การ

ถือว่าเป็นผลประโยชน์ของทุกๆ คน หรือของทุกกลุ่มในองค์กรในขณะที่องค์กรยังดำเนินกิจการอยู่ จะต้องมีการกำหนดผลประโยชน์เพื่อให้เกิดความยุติธรรมระหว่างองค์กรและสมาชิกภายในองค์กร

๑๔. ความสามัคคี (Sprit de corps) เป็นความรู้สึกร่วมกันของสมาชิกภายในองค์กรที่ช่วยสนับสนุนการทำงานของสมาชิกในกลุ่ม ในการออกแบบประยุกต์ของอำนาจหน้าที่ตามลำดับชั้นภายในองค์กร และสิทธิในการสั่งการ หรือการบริโศก และความร่วมมือกัน ถือว่า เป็นส่วนประกอบสำคัญในการที่ทำให้องค์กรบรรลุผลสำเร็จและมีการพัฒนา ความสามัคคี จะสามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากมีการติดต่อกันระหว่างผู้บริหารและคนงาน โดยการติดต่อ เพื่อแก้ไขปัญหาในสถานการณ์ที่สำคัญ เพราะความสามัคคีคือพลังเมื่อสมาชิกมีความสามัคคีกันสูงก็จะทำให้องค์กรมีความแข็งแกร่ง และมีผู้เสนอหลักการบริหารระบบราชการที่เรียกว่า POSDCoRB Model ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้^{๔๗}

๑. P=Planning (การวางแผน) เป็นการคาดคะเนเหตุการณ์ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งต้องคำนึงถึงทรัพยากรภายในองค์กร และสภาพแวดล้อมภายนอก เพื่อให้แผนที่กำหนดขึ้น มีความรอบคอบและสามารถนำไปปฏิบัติได้

๒. O=Organizing (การจัดองค์กร) เป็นการจัดองค์กรที่เป็นส่วนราชการโดยจัดแบ่งงานตามความชำนาญเฉพาะอย่าง จะพิจารณาปริมาณงาน คุณภาพงาน ขนาดของการควบคุมและแบ่งสายงานหลักและสายงานที่ปรึกษา โดยคำนึงถึงอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบควบคู่กันไป

๓. S=Staffing (การจัดหาบุคคลเข้าทำงาน) เป็นการคัดเลือกบุคคลให้เข้ามาดำรงตำแหน่งภายในองค์กร โดยพิจารณาจากบุคคลที่มีความรู้ความสามารถที่เหมาะสมให้ได้ ในปริมาณที่เพียงพอจะทำให้งานสำเร็จได้

๔. D=Directing (การสั่งการหรือการอำนวยการ) เป็นการกำกับดูแล สั่งงาน ผู้ใต้บังคับบัญชา โดยอาศัยลักษณะความเป็นผู้นำ การจูงใจ ศิลปะการปกครองคน และการสร้างมนุษยสัมพันธ์ของผู้บังคับบัญชา

๕. Co=Coordinating (การประสานงาน) เป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคล ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานทุกฝ่าย ทั้งในระดับสูงกว่า ต่ำกว่า และการสร้างมนุษยสัมพันธ์กับผู้บังคับบัญชา

๖. R=Reporting (การรายงานผลการปฏิบัติงาน) เป็นการนำเสนอผลสัมฤทธิ์ ของการปฏิบัติงานจากผู้ใต้บังคับบัญชา หรือผู้บริหารระดับต่างๆ โดยมีการติดต่อสื่อสารแบบเป็นลายลักษณ์อักษร

๗. B=Budgeting (การงบประมาณ) เป็นเครื่องมือที่นำมาใช้ในการควบคุม การปฏิบัติงาน โดยใช้วงจรงบประมาณ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้ การเตรียมขออนุมัติงบประมาณ การเสนอให้ผู้บังคับบัญชาให้ความเห็นชอบ การดำเนินงานตามงบประมาณ การตรวจสอบการใช้จ่ายงบประมาณตามแผนที่เสนอขอไว้

ซึ่งเป็นได้ทั้งทฤษฎีบริหารและทฤษฎีการจัดการ เพราะมีทั้งส่วนที่เป็นการบริหารและส่วนที่เป็นการจัดการ ซึ่งมักนิยมเรียกกันทั่วไปว่า “การบริหารจัดการ” มีอยู่ ๕ ประการ ดังนี้

^{๔๗} ศิริวรรณ เสรีรัตน์, องค์กรและการจัดการ, หน้า ๘๖.

- (๑) การวางแผน (Planning)
- (๒) การจัดองค์กร (Organizing)
- (๓) การบังคับบัญชา (Directing)
- (๔) การประสานงาน (Coordinating)
- (๕) การควบคุมงาน (Controlling)^{๔๘}

ส่วนของการจัดการคือศาสตร์และศิลปะ ในการทำงานให้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ โดยอาศัยฝีมือบุคคลอื่นในยุคเศรษฐกิจปัจจุบันทรัพยากรที่สำคัญที่สุดจะไม่ใช่เรื่องแรงงาน เงินทุนหรือที่ดินอีกต่อไปแต่จะเป็นเรื่องความรู้โดยได้พัฒนาทฤษฎีการจัดการสมัยใหม่ ที่เน้นในการจัดการ(เริ่มยุคใหม่) มี ๔ ข้อ คือ^{๔๙}

- (๑) การวางแผน (Planning)
- (๒) การจัดองค์กร (Organizing)
- (๓) การนำ/จูงใจ (Leading)
- (๔) การควบคุม (Control)

การพัฒนาทฤษฎีการบริหารจัดการคุณภาพทั้งองค์กร โดยเน้นการบริหารคุณภาพเป็น การจัดระบบการทำงาน เพื่อให้ผลงานได้สร้างความพอใจ ความประทับใจและความมั่นใจให้กับผู้มา ใช้บริการ ทั้งภายนอกและภายในองค์กร ซึ่งแบ่งระดับการดำเนินงานไปตามระดับของบุคลากรใน องค์กรได้ ๓ ระดับ ดังนี้

- (๑) การบริหารคุณภาพ เป็นผู้กำหนดทิศทางหรือแนวทางอย่างกว้างๆ ในการดำเนินงานซึ่งเป็นการกิจของผู้บริหารระดับสูงสุดในองค์กร
- (๒) การจัดการคุณภาพ เป็นการนำนโยบายคุณภาพมากำหนดข้อปฏิบัติให้เป็น เป้าหมายด้านคุณภาพ และต้องมีการกำหนดเป็นแผนคุณภาพสำหรับการดำเนินงานต่อไป ซึ่งจะเป็น การกิจของผู้จัดการหรือบริหารระดับรองลงมา
- (๓) การดำเนินงานให้เกิดคุณภาพ เป็นหน้าที่การปฏิบัติงานให้บรรลุผลหรือ เป้าหมายที่เป็นไปตามคุณภาพ ซึ่งจะต้องตรวจติดตาม ปรับปรุงแก้ไข และการป้องกันปัญหาที่อาจ เกิดขึ้น

ดังนั้น การบริหารคุณภาพต้องอาศัยการทำงานที่ต้องประสานกันด้วยดี ซึ่งเป็นการ บริหารคุณภาพ ที่เรียกว่า “วงจรเดมมิง (Deming Cycle) หรือวงล้อ PDCA” จึงมีภารกิจหลัก ๔ ขั้นตอน

- ขั้นที่ ๑ การวางแผน (Plan : P)
- ขั้นที่ ๒ การปฏิบัติตามแผน (Do : D)
- ขั้นที่ ๓ การตรวจสอบผลการปฏิบัติ (Check : C)
- ขั้นที่ ๔ การแก้ไขปัญหา (Act : A)

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๔๙} ปีเตอร์ ดรักเกอร์ (Peter F. Drucker), อังโน อภินันท์ จันตะนี, การใช้สถิติเพื่อการวิจัยทางธุรกิจ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๘.

โดยขั้นตอนทั้ง ๔ นี้ จะต้องปฏิบัติต่อเนื่องกันไปไม่สิ้นสุด ซึ่งเหมือนกับเป็นวงจรอันหนึ่ง วงจรหรือวงล้อ (PDCA) หมุนเวียนปรับปรุงเปลี่ยนไป กล่าวคือ เป็นขั้นตอนในการที่ทำให้งานเสร็จ อย่างถูกต้อง มีประสิทธิภาพ และเชื่อถือวางใจได้ ซึ่งใช้วงจร PDCA เป็นเครื่องมือการบริหารงาน อย่างต่อเนื่อง ในการติดตามปรับปรุงและพัฒนาให้บรรลุตามเป้าหมายขององค์กร^{๕๐} การแสดงถึง คุณสมบัติของผู้บริหารที่ได้ฝึกฝนพัฒนาแล้วอย่างบูรณาการหรือแบบองค์รวมมีอยู่ ๔ ด้าน ดังนี้^{๕๑}

๑) ภาวितกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่ เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู ฟัง, จมูก ดมกลิ่น, ลิ้น ลิ้มรส, กาย สัมผัส, ใจ รับรู้อารมณ์ อย่างมีสติ ดูเป็น ฟังเป็น ให้ได้ปัญญา บริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจน เทคโนโลยีอย่างฉลาดได้ผลตรงเต็มตามคุณค่า

๒) ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้วไม่เบียดเบียนก่อ ความเดือดร้อนเวรภัย ตั้งอยู่ในวินัยและมีอาชีพที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์และส่งเสริมสันติสุขแก่สังคมและแก่โลก

๓) ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว คือ การศึกษาที่ฝึกฝนพัฒนาในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่ การพัฒนาในด้านคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ๓ ด้าน ดังนี้

(๑) ด้านคุณธรรม มีความเมตตากรุณา ความมีไมตรี ความเห็นอกเห็นใจ ความ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสุภาพอ่อนโยน ความเคารพ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู

(๒) ด้านความสามารถของจิต มีความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความกล้า หาญ ความขยัน ความอดทน ความรับผิดชอบ ความมุ่งมั่นแน่วแน่ ความมีสติ ความมีสมาธิ

(๓) ด้านความสุข เช่น ความมีปีติอิ่มใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ การมี จิตใจที่ร่าเริง ความมีจิตใจสงบสุข

๔) ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว หมายถึง การศึกษาที่ฝึกพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าสู่แนวทางของความเป็นจริง การรู้จักหาความรู้ การรู้จักคิด พิจารณา การรู้จักวินิจฉัยไตร่ตรอง การรู้จักทดลอง การรู้จักตรวจสอบ ความรู้ความเข้าใจ ความหยั่งรู้ เหตุผล การเข้าถึงความจริง การนำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหา และคิดการต่างๆ ในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่งเน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่เป็นจริง ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากล ของสิ่งทั้งปวงจนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดภัย ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์เมื่อกล่าวถึงหน้าที่ในการจัดการ (Management functions) ในเชิงพุทธว่า คือหน้าที่แต่ละอย่างของกระบวนการการบริหาร ล้วนเป็นหน้าที่ของงานที่จำเป็นที่ผู้บริหารจะต้อง ปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อให้ภารกิจหรืองานทั้งหลายที่บุคคลฝ่ายต่างๆ ในองค์การปฏิบัติอยู่ให้สำเร็จผล โดยมี ประสิทธิภาพของ POSDCCR คือ^{๕๒}

^{๕๐} เดมมิ่ง (TQM : W. Edwards Deming), อ้างใน อภินันท์ จันตะนี, การใช้สถิติเพื่อการวิจัยทางธุรกิจ , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๙.

^{๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ชีวิตที่เป็นอยู่ดีด้วยการศึกษาทั้ง ๓ ที่ทำให้พัฒนาครบ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๒ - ๓๓.

^{๕๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีการบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๕ - ๖.

๑. การวางแผน (Planning) การกำหนดนโยบายและมาตรการการวางแผนปฏิบัติ หมายถึง การกำหนดแผนงาน หรือวิธีการปฏิบัติงานไว้ล่วงหน้าเพื่อผลสำเร็จตามที่ต้องการ การวางแผนจะเกี่ยวข้องกับการใช้ดุลยพินิจพิจารณาถึงผลสำเร็จที่ต้องการจะได้หนทางที่จะทำได้ตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ ในทางปฏิบัติในการวางแผนผู้บริหาร จะทำการคาดการณ์ในอนาคต และจะมีการคิดวิเคราะห์เพื่อกำหนดเป้าหมายต่างๆ

ในการวางแผนนั้น ผู้บริหารจะใช้ดุลยพินิจต่างๆ ว่า องค์การจะต้องทำอะไร ให้ได้ผลงานอะไร ทำอย่างไร ทำโดยใคร ทำเมื่อไหร่ ก็จะช่วยให้องค์การบรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ได้โดยกล่าวได้ว่า ในด้านการวางแผนนี้ พระพุทธเจ้า ทรงกำหนดวัตถุประสงค์ส่วนบุคคล เพื่อให้สมาชิกใหม่ได้ปฏิบัติในทิศทางเดียวกัน พระองค์ทรงประสงค์ให้ผู้บวชในพระพุทธศาสนามีเป้าหมายแบบเดียวกัน ซึ่งจะได้เห็นได้จากกรณีที่ทรงประทานการอุปสมบทแก่ท่านอัญญาโกณฑัญญะพระภิกษุรูปแรกในทางพระพุทธศาสนาด้วยพุทธดำรัสว่า “เธอจงเป็นพระภิกษุมาเถิดธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” จะเห็นได้ว่าพุทธดำรัสนี้ มีการกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการอุปสมบทชัดเจนว่า “เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” นั้นหมายถึงว่า ให้สมาชิกปฏิบัติให้หลุดพ้นจากทุกข์ส่วนตัวหรือแนะนำคนอื่นให้หลุดพ้นจากทุกข์ อันเป็นเป้าหมายแห่งการดำเนินชีวิต

๒. การจัดองค์การ (Organizing) การจัดองค์การหรือการจัดรูปงาน หมายถึง การจัดรูปงานและโครงสร้างการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบของตำแหน่งต่างๆ คือกำหนดตำแหน่งสายบังคับบัญชาในองค์การ รวมถึงการกำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่จำเป็นสำหรับตำแหน่งภายในองค์การตามความถนัด และความรับผิดชอบในการปฏิบัติงานอย่างชัดเจนในเชิงทางวิชาการด้วย

สำหรับคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุต้องเคารพกันตามลำดับอาวุโสหรืออายุพรรษา ผู้บวชทีหลังต้องแสดงความเคารพต่อผู้บวชก่อน คณะสงฆ์ได้มีการบริหารกันมาในรูปแบบอาจารย์ปกครองศิษย์หรือพ่อปกครองลูก โดยปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยเป็นสำคัญ ในการจัดระเบียบการบริหาร โดยให้อำนาจบัญญัติหลักเกณฑ์และวิธีการดำเนินงานของคณะสงฆ์ตามความเหมาะสมต่อมาฝ่ายบ้านเมืองจึงเข้ามามีบทบาทช่วยอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

๓. การบริหารงานบุคคล (Staffing) คือ การสรรหาบุคคลมาบรรจุในตำแหน่งที่กำหนดไว้ หมายถึง การสรรหา การรับสมัคร การสัมภาษณ์ การคัดเลือก การบรรจุ การฝึกอบรมบุคลากรให้เข้าใจถึงวิธีการปฏิบัติงาน และยังอาจหมายรวมถึงการบริหารงานที่มีความยึดติดต่อเป้าหมายและค่านิยมขององค์กร ยึดติดต่อบทบาทของแต่ละบุคคล และยึดติดต่อองค์กรเพราะมุ่งผลประโยชน์ของตนเอง^{๕๓}

สำหรับการบริหารบุคลากรของคณะสงฆ์ เป็นกระบวนการที่สำคัญอย่างหนึ่ง ที่พระสังฆาธิการผู้หวังความสำเร็จในการบริหาร ต้องปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยในการบริหารภารกิจ และจำเป็นที่จะต้องหมั่นศึกษาหาความรู้ใหม่อยู่เสมอ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงการบริหารคณะสงฆ์ให้เข้มแข็งขึ้น มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

^{๕๓}Buchanan, อังโน ธิติวุฒิ หนัมนี, “การสร้างคามผูกพันต่อองค์กรของพนักงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, *ปริญาพุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

สำหรับการบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่การรับคนเข้ามาบวช ที่ต้องมีการกลั่นกรองโดยคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้คณะสงฆ์ ในการทำพิธีอุปสมบท แก่กุลบุตร พระเถระผู้เป็นประธานในพิธี เรียกว่า พระอุปัชฌาย์ การรับคนเข้ามาอุปสมบทต้องได้รับความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์จากคณะสงฆ์ ซึ่งประชุมพร้อมกันในอุโบสถที่ประกอบพิธีอุปสมบท เมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้ว พระบวชใหม่ (พระนวกะ) จะต้องได้รับการฝึกอบรมและการศึกษาเล่าเรียนจากอุปัชฌาย์ โดยอยู่ภายใต้การดูแลของท่านจนกว่าจะมีพรรษาครบ ๕ ดังนั้น กระบวนการฝึกอบรมพระบวชใหม่จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะก่อให้เกิดการศึกษาในวัด ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาที่สำคัญในอดีต เช่น มหาวิทยาลัยนาถนา ระบบการศึกษาในพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาบุคลากรตราบได้ที่บุคลากรนั้นยังไม่บรรลุนิติภาวะหรือหัด เราผู้นั้นยังต้องได้รับการศึกษาอบรมตลอดไป

๔. การวินิจฉัยสั่งการ (Directing) คือการเลือกเอาทางใดทางหนึ่ง ในจำนวนทางที่มีให้เลือกเป็นจำนวนมาก การตัดสินใจสั่งการนับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในกระบวนการบริหารทั้งหมด เพราะว่า บรรดากระบวนการต่างๆ ล้วนแต่ดำเนินไปเพื่อช่วยและสนับสนุนในการตัดสินใจสั่งการทั้งสิ้น

ในการตัดสินใจด้านการบริหารของพระสังฆาธิการ จะต้องอาศัยพระธรรมวินัยตัวบท กฎหมาย ระเบียบ กฎ และข้อบังคับ ตลอดจนนโยบายและระเบียบประเพณีที่เคยปฏิบัติมา ฉะนั้น การตัดสินใจจึงหมายถึง การอำนวยความสะดวกการสั่งการ การชี้แนะงาน ให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติ ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลตลอด ทั้งติดตามคำสั่งชี้แนะนั้น และในการสั่งงานซึ่งตัดสินใจสั่งการลงไป พระสังฆาธิการจะต้องอาศัยข้อมูล ข้อเท็จจริงตลอดจนความคิดเห็นของบุคคลหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องมาเป็นแนวทางในการพิจารณา การสั่งการจะดำเนินไปในทิศทางอันเป็นจุดหมายของหน่วยงานนั้นๆ ต้องใช้เทคนิควิธีให้เกิดแรงจูงใจ การติดต่อสื่อความคิด และการทำงานให้เกิดขึ้นนั้น จึงจะทำให้การปฏิบัติงานของผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาเกิดแรงจูงใจที่จะปฏิบัติตามคำสั่ง^{๕๔}

๕. การควบคุมงาน (Controlling) คือ การควบคุมเป็นกิจกรรมของผู้เกี่ยวข้องกับการทำงานให้ได้คุณภาพที่ต้องการโดยถือหลักปรัชญาที่ว่า “คุณภาพใส่เข้าไปในผลงานระหว่างกระบวนการการทำงาน ไม่ใช่การตรวจสอบขั้นสุดท้าย” ดังนั้น การควบคุมคุณภาพจึงหมายถึงการส่งเสริมและการเสริมสร้างคุณภาพทุกขั้นตอน การควบคุมแต่ละขั้นตอนเพื่อให้ได้คุณภาพตามวัตถุประสงค์นั้น เป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของทุกคนที่เกี่ยวข้อง มิใช่เป็นหน้าที่ของคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ด้วยเหตุนี้การควบคุมคุณภาพ คือ การทำงานเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการสูญเสีย ป้องกันไม่ให้งานผิดพลาดไปจากข้อกำหนด หาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำงาน การกำกับดูแลเป็นการควบคุมสมาชิกภายในองค์กร ให้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การกำกับดูแลคณะสงฆ์เป็นอย่างดี ดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย เพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็นมาตรฐานการควบคุมความประพฤติให้เป็นแบบเดียวกัน พระพุทธเจ้าทรงให้เหตุผลในการบัญญัติพระวินัยไว้ ๑๐ ประการ เช่น เพื่อความผาสุก

^{๕๔} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีการบริหาร, หน้า ๖.

แห่งคณะสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้ไม่มีความละอาย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

๖. การประสานงาน (Coordinating) การประสานงานหมายถึง การประสานแนวคิด พฤติกรรมของตนเองและเพื่อนร่วมงานผสมผสานกลมกลืนกัน ไม่ขัดหรือแย้งหรือซ้ำซ้อนกันเพื่อ ประสานประโยชน์ของการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน การประสานงานจึงเป็นการสร้าง วิธีการทำงานร่วมกันในหมู่คณะเดียวกัน หรือหมู่คณะที่เกี่ยวข้อง มีการกระทำระหว่างกันกับเพื่อน ร่วมงานหรือบุคคลภายนอกเพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน สำหรับคณะสงฆ์ต้องมีการ ประสานงานกันระหว่างพระสังฆาธิการ ตั้งแต่ระดับบนลงไปถึงระดับล่างและระดับล่างขึ้นสู่ระดับบน

๗. การเสนอรายงาน (Reporting) การเสนอรายงาน คือ การเสนอจะเป็นด้วยวาจาหรือ ด้วยการบันทึกเป็นหลักฐานในการดำเนินงาน พร้อมกับเสนอแนะปัญหาและสถิติข้อมูลที่เกี่ยวข้องต่อ ผู้บังคับบัญชา ตลอดจนการประชาสัมพันธ์เพื่อขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงาน สำหรับพระสังฆา ธิการซึ่งเป็นผู้บริหารงานคณะสงฆ์ ควรนำหลักและวิธีการปฏิบัติดังกล่าวไปปรับปรุงใช้ในงานคณะสงฆ์ ก็จะเป็นประโยชน์ต่องานคณะสงฆ์อย่างยิ่ง

มีการนำเสนอภารกิจสำคัญในการจัดการทั่วไปไว้ ๗ ประการคือ^{๕๕}

๑. การวางแผน (Planning) หมายถึง การกำหนดโครงการอย่างกว้างๆ ว่ามีอะไรบ้างที่ จะต้องปฏิบัติตามลำดับ วางแนววิธีปฏิบัติพร้อมด้วยวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติงานนั้น ก่อนลงมือ ปฏิบัติการ

๒. การจัดองค์การ (Organizing) หมายถึง การจัดรูปโครงสร้างหรือเค้าโครงของการ บริหาร โดยกำหนดอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานย่อยหรือตำแหน่งต่างๆ ของหน่วยงานให้ชัดเจนพร้อม ด้วยกำหนดลักษณะ และวิธีการติดต่อสัมพันธ์ตามลำดับชั้นแห่งอำนาจหน้าที่สูงต่ำลดหลั่นลงไป

๓. การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing) หมายถึง การบริหารงานเกี่ยวกับตัวบุคคลของ หน่วยงานการบริหารบุคคลดังกล่าว รวมถึงแต่การแสวงหาคนมาทำงานการบรรจุ การแต่งตั้ง ฝึกอบรมและการพัฒนาบุคคล การบำรุงขวัญ การเลื่อนขั้น ลดขั้น ตลอดจนการพิจารณาให้พ้นจาก งาน และการบำรุงรักษาสภาพของการทำงานให้ดี และมีประสิทธิภาพให้คงอยู่ต่อไป

๔. การสั่งการ (Directing) หมายถึง การอำนวยการหรือการวินิจฉัยสั่งการ หลังจากการ ได้วิเคราะห์และพิจารณาโดยรอบคอบ รวมทั้งการติดตามดูแลให้มีการปฏิบัติตามคำสั่งนั้นๆ

๕. การประสานงาน (Coordinating) หมายถึง การประสานงานหรือติดต่อ สัมพันธ์กับ หน่วยงานย่อยหรือตำแหน่งต่างๆ ในองค์กร เพื่อก่อให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพ ไม่มีการทำงาน ที่ซ้ำซ้อนหรือขัดแย้งกัน สามารถทำงานประสานความกลมกลืนกัน เพื่อวัตถุประสงค์หลักขององค์การ

๖. การรายงาน (Reporting) หมายถึง การเสนอรายงานไปยังผู้บังคับบัญชาหรือยัง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งบนและล่าง เพื่อทราบความก้าวหน้าของงานทุกระยะสะดวกแก่การ ประสานงานอื่นจะเป็นการสร้างสร้างความเข้าใจอันดีร่วมกัน ตลอดจนเป็นการบำรุงขวัญไปในตัว

^{๕๕} อารีย์ สวัสดิ์สาส์ และคณะ, บทบาทของผู้บริหารฝ่ายทรัพยากรบุคคลในการบริหารผู้มีวุฒิ สามารถ, (คณะรัฐประศาสนศาสตร์ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒.

๗. การงบประมาณ (Budgeting) หมายถึง การจัดสรรทรัพยากร หรือการทำงานงบประมาณการเงิน วางแผนหรือโครงการในการจ่ายเงิน การบัญชีและการควบคุมดูแลการใช้จ่ายเงินโดยรอบคอบและรัดกุม

มีแนวคิดและคุณลักษณะของการจัดการหรือพระนักปกครองที่ดีไว้ ดังนี้^{๕๖}

๑) ต้องมีเกียรติคุณ ๓ ประการ คือ ศील มีความเคร่งครัดระเบียบวินัย อาจารย์มีมารยาทต่อผู้ใหญ่ ผู้น้อย และคนเสมอกัน วัตร สันทัดจัดเจนในงาน

๒) ต้องมีจุดเด่น ๔ ประการ คือ ไม่ห่าง ไม่ว่าง เจริญงอกงาม และมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน

๓) ต้องมีวิญญานของพระสงฆ์ ๔ รัก คือ รักวัดเหมือนบ้าน รักงานเหมือนชีวิต รักลูกศิษย์เหมือนลูกหลาน และรักชาวบ้านเหมือนญาติพี่น้อง

๔) ต้องละเว้นอคติ ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะความรัก ความชอบ โทสาคติ ลำเอียงเพราะความโกรธ ความเกลียดชัง โมหาคติ ลำเอียงเพราะความหลง ความงมงาย ภายาคติ ลำเอียงเพราะเกรงกลัวอิทธิพล

๕) ต้องเจริญพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ คือ เมตตา ตั้งความรักความปรารถนาดีต่อผู้น้อย กรุณา มีใจสงสาร คิดช่วยเหลือผู้น้อยในคราวประสบทุกข์ มุทิตา มีใจพลอยยินดีด้วยเมื่อผู้น้อยได้ดี อุเบกขา มีใจเป็นธรรม มีเหตุผล วางตนเป็นกลางซึ่งถือได้ว่าย่อมเป็นการประเมินทางบวกต่อองค์กรและตั้งใจจะทำงานให้องค์กรบรรลุเป้าหมาย^{๕๗}

๖) ต้องประพฤติธรรมของผู้น้อยผู้บังคับบัญชาเหนือตน ๕ ประการ คือ กตัญญูทเวทียอมรับและตอบแทนบุญคุณท่านผู้มีพระคุณ พาหุสัจจะ ยอมรับฟังท่านมากๆ โสวัจสตา ว่าง่ายสอนง่าย อปายานะ อ่อนน้อม ถ่อมตน สัมมาคารวะ ให้ความสำคัญต่อท่านมากๆ

๗) ต้องมีภาวะแห่งผู้นำ ๖ ประการ คือ ไปมาหาสู่ อยู่ร่วมด้วย ช่วยทำกิจ จิตประสาน งานดำเนิน และประเมินผล

๘) ต้องมีคุณธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ๖ ประการ คือ มีเมตตากายกรรมต่อกัน มีเมตตาวาจากรรมต่อกัน มีเมตตามโนกรรมต่อกัน แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยชอบธรรมแก่เพื่อนสหพรหมจารี มีศีลสามัญตา และมีทฎฐิสามัญตา

๙) ต้องเป็นกัลยาณมิตรของผู้ร่วมงาน ด้วยคุณธรรม ๗ ประการ คือ ปิโย น่ารัก ครุ น่าเคารพ ภาวนีโย น่ายกย่อง วัตตา พูดเป็น วจนักขโม อตทนต่อเสียงสะท้อนได้ คัมภีรัง กะถิง กัตตา ทำเรื่องยากให้ง่าย โน จัญฐาเน นโยชเย ไม่ชักชวนใครไปในทางเสียหาย

^{๕๖} พระธรรมวรนายก (โสภาส นิรุตติเมธี), **ธรรมปรัทัศน์ ๔๖**, พิมพ์ในโอกาสสมณกาลวาระเจริญอายุครบ ๖๙ ปี และในโอกาสได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชอาคันตุกะชั้นธรรมที่ พระธรรมวรนายก (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘ - ๗๑.

^{๕๗} ธิตูตมิ หนัมนี, “การสร้างคามผูกพันต่อองค์กรของพนักงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, **ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

๑๐) ต้องมีคุณธรรมนำหมู่คณะไปสู่ความเจริญ ๗ ประการ คือ (๑) หมั่นประชุมหารือกัน
เนื่องนิตย (๒) พร้อมเพรียงกันทำกิจเนื่องนิตย (๓) เคารพกฎประจำทำให้ดี
(๔) ประทานมีฟังท่านงานดำเนิน (๕) ทั้งเล็กใหญ่ยกย่องกันไม่หยันหยาม (๖) สิ่งดีงามดำรงอยู่ชู
สรรเสริญ (๗) น้อมรับผู้ทรงธรรมไม่ก่อกำเริบชาติจำเริญศาสน์เรื่องรุ่งพวยพุ่งเอย

๑๑) ต้องมีธรรมสำหรับนักปกครอง ๑๐ ประการ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) ศีล การ
ประพฤติดีประพฤติชอบเรียบร้อยดีงาม (๓) บริจาค การเสียสละสุขส่วนน้อยเพื่อประโยชน์สุขส่วน
ใหญ่ (๔) อาชวะ ความซื่อสัตย์ (๕) มัทวะ ความอ่อนโยน (๖) ตบะ ความเพียรเป็นเครื่องเผาผลาญ
ความชั่ว (๗) อักโกธะ ความเยือกเย็นไม่กริ้วโกรธ (๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียนผู้อื่น (๙) ขันติ
ความอดทน อดกลั้น อดออม (๑๐) อวิโรธนะ การไม่มีรอยพิรุณ การไม่ทำผิดชนบธรรมเนียมประเพณี
อันดีงาม เป็นต้น

จากแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า
กระบวนการของการวางแผนการจัดองค์การ การสั่งการ และการควบคุม โดยผู้บริหาร ก็คือ บุคคล
ใดๆ ก็ตามที่พยายามทำให้เกิดความสำเร็จในเป้าหมายขององค์การ โดยใช้กำลังความพยายามของ
บุคคลอื่น หรือบุคคลที่มีอำนาจหน้าที่ต่อบุคคลอื่นคือผู้บริหาร ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้น ผู้ที่มี
หน้าที่ในการจัดการการศาสนศึกษา นอกจากมีรูปแบบที่ดีแล้วจำเป็นต้องมีความรู้และยึดหลักการใน
การจัดการเป็นสำคัญอีกด้วย

ดังนั้น อาจพอสรุปแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ ซึ่งจากการศึกษา
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยได้
ประมวลแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องซึ่งสามารถพอสรุป
ได้ตามตารางที่ ๒.๖ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๖ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
ธงชัย สันติวงษ์, (๒๕๔๓, หน้า ๔๘)	หลักการที่สำคัญ ๔ ประการ ๑. ต้องมีการคิดค้นและกำหนดวิธีที่ดีที่สุด ๒. ต้องมีคัดเลือกและพัฒนาคนงาน ๓. ด้วยวิธีการพิจารณาอย่างรอบคอบเกี่ยวกับวิธีทำงาน ๔. การประสานร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้บริหารกับ คนงาน
ศิริวรรณ เสรีรัตน์, (๒๕๔๕, หน้า ๗๘)	หน้าที่ทางการบริหารจัดการ ๕ ประการ ๑. การวางแผน (Planning) ๒. การจัดองค์การ (Organizing) ๓. การบังคับบัญชาสั่งการ (Commanding) ๔. การประสาน (Coordinating) ๕. การควบคุม (Controlling)

ตารางที่ ๒.๖ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ (ต่อ)

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
ซีริวิรรณ เสรีรัตน์, (๒๕๔๕, หน้า ๘๖)	๑. P=Planning (การวางแผน) ๒. O=Organizing (การจัดองค์การ) ๓. S=Staffing (การจัดหาบุคคลเข้าทำงาน) ๔. D=Directing (การสั่งการหรือการอำนวยการ) ๕.Co=Coordinating (การประสานงาน) ๖. R=Reporting (การรายงานผลการปฏิบัติงาน) ๗. B=Budgeting (การงบประมาณ)
ซีริวิรรณ เสรีรัตน์, (๒๕๔๕, หน้า ๑๐๘-๑๐๙)	๑. การวางแผน (Planning) ๒. การจัดองค์การ (Organizing) ๓. การบังคับบัญชา (Directing) ๔. การประสานงาน (Coordinating) ๕.การควบคุมงาน (Controlling)
อภิรักษ์ จันทะนี, (๒๕๕๒, หน้า ๑๐๘)	พัฒนาทฤษฎีการจัดการสมัยใหม่ ๑. การวางแผน (Planning) ๒. การจัดองค์การ (Organizing) ๓. การนำ/จูงใจ (Leading) ๔. การควบคุม (Control)
อภิรักษ์ จันทะนี, (๒๕๕๒, หน้า ๑๐๙)	วงจรเดมมิง (Deming Cycle) หรือวงจร PDCA ๑. การวางแผน (Plan : P) ๒. การปฏิบัติตามแผน (Do : D) ๓. การตรวจสอบผลการปฏิบัติ (Check : C) ๔. การแก้ไขปัญหา (Act : A)
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๔, หน้า ๓๒ - ๓๓)	๑. ภาวิตกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว ๒. ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว ๓. ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว ๔. ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว

ตารางที่ ๒.๖ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ (ต่อ)

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต) (๒๕๔๙, หน้า ๕ - ๖)	หน้าที่ในการจัดการ (Management functions) บริหารเชิงพุทธ ๑. การวางแผน (Planning) ๒. การจัดองค์การ (Organizing) ๓. การบริหารงานบุคคล (Staffing) ๔. การวินิจฉัยสั่งการ (Directing) ๕. การควบคุมงาน (Controlling) ๖. การประสานงาน (Coordinating) ๗. การเสนอรายงาน (Reporting)
พระธรรมวรนายก (โอภาส นิรุตติเมธี) (๒๕๔๖, หน้า ๖๘-๗๑)	คุณลักษณะของการจัดการหรือพระนักปกครองที่ดี ๑. ต้องมีเกียรติคุณ ๓ ๒. ต้องมีจุดเด่น ๔ ๓. ต้องมีวิญญานของพระสงฆ์ ๔ รัก ๔. ต้องละเว้นอคติ ๔ ๕. ต้องเจริญพรหมวิหารธรรม ๔ ๖. ต้องประพฤติธรรมของผู้น้อยผู้บังคับบัญชาเหนือตน ๕ ๗. ต้องมีภาวะแห่งผู้นำ ๖ ๘. ต้องมีคุณธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ๖ ๙. ต้องเป็นกัลยาณมิตรของผู้ร่วมงานด้วยคุณธรรม ๗ ๑๐. ต้องมีคุณธรรมนำหมู่คณะไปสู่ความเจริญ ๗ ๑๑. ต้องมีธรรมสำหรับนักปกครอง ๑๐

๒.๔ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษา

ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับคำว่า "การจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษา" ได้มีหน่วยงานและนักวิชาการได้ให้ความหมายและแนวคิดไว้หลายลักษณะ โดยมีผู้ศึกษาค้นคว้าเอกสารไว้พอที่จะยกมากล่าวโดยสังเขป ดังนี้

การศาสนศึกษา หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เป็นกิจการบริหารของคณะสงฆ์ประการหนึ่งที่สำคัญยิ่งในอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมมีความตอนหนึ่งว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา” ของคณะสงฆ์ (ม.๑๕ ตรี) และในระเบียบการบริหารปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง มหาเถรสมาคมได้กำหนดวิธีดำเนินการควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาให้ดำเนินไปด้วยดี” การจัดการศาสน

ศึกษาดังกล่าว คณะสงฆ์ยังมีได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้โดยชัดเจนแต่โดยหลักสูตรและเนื้อหาแล้วคงอนุมานได้ว่า มีวัตถุประสงค์ ๙ ประการ คือ^{๕๘}

๑. เพื่อพระสงฆ์รักษาตนและหมู่คณะ
๒. เพื่อใช้อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
๓. เพื่อใช้พัฒนาชาติบ้านเมืองด้วยคุณธรรมของพระศาสนา
๔. เพื่อใช้ในกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา
๕. เพื่อรักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา
๖. เพื่อสร้างศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา
๗. เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา
๘. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม
๙. เพื่อความมั่นคงของประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม

ส่วนบทบาทที่วัดและพระสงฆ์ จะทำได้ในส่วนของการศาสนศึกษานั้นถือว่า เป็นการให้บริการด้านการศึกษาของพระสงฆ์คือ การมีโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์นับเป็นทางหนึ่งในการสร้างอุปาสกอุปาสิกาให้ได้พุทธศาสนิกชนที่มีคุณภาพ และเป็นกำลังของศาสนา อีกประการหนึ่งก็คือการไปสอนวิชาศีลธรรมตามโรงเรียนต่างๆ เป็นการอนุเคราะห์สังคมด้วยธรรมทานการที่ให้พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในการศึกษาของชาติดังกล่าวนี้ จะทำให้เยาวชนและสังคมเห็นความสำคัญของวัดและพระสงฆ์ ทั้งนี้ องค์ประกอบในการจัดการศาสนศึกษาดังกล่าวจะดีหรือไม่ประการใด ขึ้นกับเจ้าสำนักเรียนหรือเจ้าสำนักศาสนศึกษาและครูอาจารย์ผู้บริหารการศาสนศึกษา ที่ได้ช่วยแบกภาระการศาสนศึกษาอย่างเต็มกำลังอันเป็นการแสดงความกตัญญูต่อพระศาสนาและคณะสงฆ์ด้วย^{๕๙} ในการจัดการการศึกษานั้น นับเป็นบทบาทที่สืบเนื่องมาจากบทบาทเดิมของวัดและพระสงฆ์ไทยในอดีตนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย เป็นต้นมา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่รัฐและคณะสงฆ์จัดการศึกษาร่วมกันเพื่อให้การศึกษาแก่คนในสังคมจนกล่าวได้ว่าในสังคมไทยแบบเดิม วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนฯ หนึ่งมีลักษณะการปฏิบัติภารกิจที่ครบจบสิ้นในตัว วัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นสมบัติของทุกคนในชุมชนจึงทำหน้าที่ให้การศึกษาตลอดชีวิตแก่สมาชิกทุกคนในชุมชนนั้น^{๖๐} แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.๒๔๗๕เป็นต้นมาการจัดให้ประชาชนได้ศึกษาเล่าเรียนเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบโดยตรงของรัฐพระสงฆ์แม้จะมีบทบาท ด้านการศึกษา ก็เพียงช่วยสอนในโรงเรียนประชาบาลอยู่บ้างแต่ต่อมาบทบาทเหล่านี้ก็ค่อยๆ ลดน้อยลงตามลำดับจนถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ รัฐบาลผลิตครูได้มากขึ้น ก็ไม่ได้อาราธนาพระสงฆ์ เป็นครูสอนวิชาสามัญในโรงเรียนอีก

^{๕๘} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณฺโณ), เอกสารประกอบคำบรรยายเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๑.

^{๕๙} พระมหาสมทรง สิรินฺธโร, นายแพทย์ประเวศ วะสี, นายสมบุญสุขสำราญและส. ศิวรักษ์, บทบาทของวัดและพระสงฆ์ไทยในอนาคต, อ้างถึงใน พระปลัดเกียรติศักดิ์ สันทวิวรกุล, “บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดกระบี่”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘).

^{๖๐} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : จรูญการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒.

คงมีแต่การอาราธนาพระสงฆ์ไปสอนศีลธรรมในโรงเรียนบ้าง เป็นผู้อุปการะโรงเรียนบ้างการศึกษาของรัฐ ที่พระสงฆ์วัดและคณะสงฆ์ยังคงมีส่วนช่วยอยู่^{๖๑}

มีบทสรุปถึงจุดหมายแห่งการจัดการศึกษาไว้ว่า การจัดการศึกษามีหน้าที่พัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ นั่นคือ การศึกษาต้องสร้างสังคมฐานความรู้ (Knowledge-based Society) หรือ สังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) ขึ้นมาให้จงได้ มนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะเป็นฐานสำหรับการพัฒนาทุกส่วนของประเทศ ซึ่งรวมทั้งเศรษฐกิจฐานความรู้ และเศรษฐกิจแบบพหุมีพอกิน มนุษย์ที่พัฒนาแล้ว หมายถึง คนที่มีภาวนา ๔ ได้แก่ กายภาวนา สีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา เทียบได้กับจุดสมดุลของยูเนสโก การจัดการศึกษาที่จะพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ต้องยึดหลัก อริยฐานธรรม ๔ ประการ คือ ปัญญา สัจจะ จาคะ และสันติ เป็นต้น^{๖๒} เมื่อกล่าวถึงการศาสนศึกษา ก็คือ การหล่อหลอมจิตลักษณะของมนุษย์ ถึงแม้มีรูปร่างเป็นของคนเหมือนกัน แต่จิตลักษณะของมนุษย์แตกต่างกันมากยิ่งขึ้นกว่า ความแตกต่างของรูปร่างวัตถุที่มีอยู่ในโลกเสียอีก จิตลักษณะกำเนิดการรับรู้ การแปลผล สิ่งรับรู้ ความรู้สึก ความคิด และความประพฤติกรรม การศาสนศึกษาจึงกำหนดชีวิตทัศน์ โลกทัศน์ ความรู้สึก สุข ทุกข์ และความรู้สึกของเราต่อผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม หรือสรุปอีกอย่างว่า มนุษย์เป็นอยู่อย่างไรเพราะการศึกษานั้นเอง^{๖๓} และมีทัศนะในเรื่องการศึกษากับพุทธศาสนาที่ว่าด้วยการศาสนศึกษา ควรเอาหลักอนัตตามาประยุกต์ใช้เป็นเป้าหมายทางการศึกษาเพื่อให้นักเรียนเป็นอิสระเข้าใจตัวเอง โดยไม่ยึดติด ควรมุ่งไปที่พระพุทธรูปเป็นที่ตั้ง ทั้งในด้านอัตตหิตประโยชน์ และปรหิตประโยชน์ กล่าวคือ การศึกษาควรเป็นไปโดยนัยแห่งพุทธภาษิตที่ว่า “ไม่คิดเบียดเบียนตนเองไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น เมื่อคิดย่อมคิดเพื่อเกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น และเกื้อกูลกันและกัน หากดำเนินตามหลักแห่งไตรสิกขา ความเป็นไปในโลกก็ย่อมเป็นไปเพื่อความสว่าง ความสะอาด และความสงบ”^{๖๔} เมื่อกล่าวถึงบทบาทพระสงฆ์และวัดเกี่ยวกับการศาสนศึกษา พอสรุปได้ว่า ๑) สงฆ์ต้องเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ๒) การจัดการศาสนศึกษาของพระสงฆ์ ๓) การทำวัดให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ๔) วัดกับการจัดการศาสนศึกษา ๕) พระสงฆ์กับการแก้ไขความขัดแย้งด้วยสันติวิธี ๖) วัดกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และ ๗) การบริหารจัดการวัด เป็นต้น^{๖๕} และเมื่อกล่าวถึงการจัดการเรียนรู้เพื่อพระศาสนาก็คือการจัดหลักสูตรเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับแก่นของพระศาสนาได้แก่การเรียนนิกธรรมและบาลีศึกษาพระไตรปิฎกและหลักธรรมต่างๆ เป็นการเรียนรู้เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาดำเนินการจัดการเรียนรู้ เพื่อสังคมเป็นการจัดการศึกษา เพื่อช่วยเหลือสังคมช่วยให้ผู้

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘.

^{๖๒} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **ทิศทางการศึกษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕.

^{๖๓} ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี, **พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์ดี, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

^{๖๕} กรมการศาสนา และสำนักงานสภาพัฒนาบวรราชภัฏ, **หลักการบริหารและจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพมหานคร : เอ.พี.กราฟฟิคดีไซน์ และการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๘๑.

ใฝ่รู้แต่ขาดทุนทรัพย์ได้มีโอกาสเรียนรู้อาศัยการบวชจึงได้เรียนการเขียนแบบนี้เรียกว่า พระปริยัติธรรมแผนกสามัญ คือ การเรียนรู้วิชาทางโลกควบคู่ไปกับการเรียนทางธรรม^{๖๖}

อนึ่ง การศาสนศึกษานี้มีการสอน ๒ แบบ คือ ธรรมาธิษฐาน และบุคลาธิษฐาน ถ้าสอนธรรมล้วนๆ เช่น นิพพานคือดับไม่เหลือ สงบอย่างยิ่ง อย่างนี้ เป็นธรรมาธิษฐาน สอนแบบอภิธรรม แต่ถ้าสอนแบบมีตัวอย่างประกอบ มีกิจกรรมมีสื่อต่างๆ เรียกว่า บุคลาธิษฐาน เป็นการสอนแบบพระสุตตันตปิฎก แบบที่พระพุทธเจ้าสอนธรรมะกำมือเดียวไปไม่เป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งในการสอน เป็นสื่อให้เข้าถึงธรรมะ เมื่อสอนบุคลาธิษฐานท่านจะได้เปรียบคือ รูปธรรม มีตัวอย่าง มีนิทานประกอบ นี่ก็เป็นสื่อ เรื่องกระต่ายกับเต่า สอนให้รู้คติธรรมว่าประมาทไม่ได้ ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย กระต่ายจึงแพ้เต่า เพราะฉะนั้น นิทานเรื่องกระต่ายกับเต่าก็เป็นสื่อสอนธรรม อย่าสอนธรรมล้วนๆ ให้มีตัวอย่างประกอบด้วย^{๖๗} ส่วนการจัดการศึกษา ก็คือ การพัฒนาบุคคลในด้านสติปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสังคม อย่างสมดุลและกลมกลืน อีกทั้งเสริมสร้างคุณลักษณะและปลูกฝังค่านิยมที่ดีให้เป็นคนที่คิดเป็นทำเป็น ทำงานอย่างเป็นระบบรู้จักรักษาและเสริมสร้างสุขภาพ อนามัยของตนเองและชุมชน เข้าใจสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมและสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมสามารถเกื้อหนุนการพัฒนาประเทศได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการเปลี่ยนแปลงทุกๆ ด้าน^{๖๘} และส่วนของการจัดการศึกษาว่า การศึกษาย่อมหมายถึง การจัดการธุรกิจทางการศึกษาที่จะต้องใช้งบจ่ายต่างๆ จำนวนมาก หากมีการจัดการที่ดีแล้วจะประหยัดกำลังคน เงิน วัสดุ อุปกรณ์ และเวลาได้อีกมาก โรงเรียนจัดเป็นองค์กรในการจัดการศึกษา จึงจำเป็นต้องมีกระบวนการจัดการอย่างเป็นระบบที่ดีพอ^{๖๙} ซึ่งได้มีวิธีการสอนแบบต่างๆ ไว้ดังนี้วิธีการสอนผู้สอนสามารถเลือกใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมีหลายวิธี เช่น ๑.วิธีการสอนแบบบรรยาย ๒.วิธีสอนแบบสาธิต ๓.วิธีสอนแบบอภิปราย ๔.วิธีสอนแบบแบ่งกลุ่มทำกิจกรรม ๕.วิธีการสอนแบบแก้ปัญหา หรือแบบวิทยาศาสตร์ ๖.วิธีสอนแบบทดลอง ๗.วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวน ๘.วิธีสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ ๙.วิธีสอนแบบอุปมา ๑๐.วิธีสอนแบบนิรนัย ๑๑.วิธีสอนโดยใช้บทบาทสมมติ ๑๒.วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง และประเภทของวิธีการสอน ๒ ประเภท คือ ๑.วิธีสอนแบบครูเป็นศูนย์กลาง (Teacher-Centered Method) เป็นวิธีสอนที่ครูเป็นผู้จัดและดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นส่วนใหญ่ ๒.วิธีสอนแบบนักเรียนเป็นศูนย์กลาง (Pupil-Centered Method) เป็นวิธีสอนที่ให้นักเรียนเป็นผู้ปฏิบัติกิจกรรม ดำเนินการค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง^{๗๐} การเรียนการสอนธรรมศึกษาหรือวิชาพระพุทธศาสนาแก่นักเรียนที่ว่า ก่อนการเรียนการสอนเนื้อหา นั้น ควรมีการสร้างความสนใจ

^{๖๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), บทบาทของสถาบันพระพุทธศาสนากับการจัดการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๖๗} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), การเผยแผ่เชิงรุก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖๕.

^{๖๘} สกล บุรารักษ์, การศึกษาขั้นพื้นฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียน สโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

^{๖๙} สุวัช ศรีวัช, การจัดการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊ค, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖ - ๔๕.

^{๗๐} สำนักงานพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, คู่มือครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ปีงบประมาณ ๒๕๔๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘), หน้า ๒๒๓.

ของนักเรียน เพื่อนำเข้าสู่บทเรียน โดยการสนทนา ซักถาม และแจ้งจุดประสงค์การเรียนรู้ให้ทราบก่อน และวิธีการสอนที่ใช้มาก คือ แบบศูนย์การเรียนรู้และแบบอภิปรายกลุ่ม โดยใช้กระบวนการกลุ่มเป็นกระบวนการเรียนรู้^{๗๑}

จากบทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการ ในการเป็นธุระเรื่องการศาสนศึกษาดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิด ที่กล่าวว่า การจัดการศาสนศึกษาที่วัดและพระสงฆ์ จัดให้มีการบริการแก่สังคม ตามความมุ่งหมายของการศึกษาของรัฐ ที่มีการดำเนินกิจการอยู่ในปัจจุบัน แยกออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. การจัดการศึกษาเป็นโรงเรียนตามแผนการศึกษาแห่งชาติ คือ ให้นักเรียนและพระภิกษุสามเณรได้ศึกษา เพื่อชีวิตและสังคมได้แก่ การจัดโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา โรงเรียนราษฎร์ โรงเรียนการกุศลของวัด โรงเรียนวัด สอนเด็กก่อนเกณฑ์ วิทยาลัย และมหาวิทยาลัยสงฆ์

๒. การสงเคราะห์ให้เด็กและประชาชนได้รับการศึกษา ในสถาบันศึกษาของรัฐ หรือเอกชนตามแผนการศึกษาแห่งชาติ เช่น การเป็นผู้นำในการตั้งโรงเรียนในชนบทที่ตั้งวัด การให้สร้างสถานศึกษาในบริเวณวัด การให้ใช้หรือให้เช่าที่วัดหรือที่ธรณีสงฆ์ ในการสร้างสถานศึกษาของรัฐหรือท้องถิ่น การเป็นผู้อุปการะโรงเรียนต่างๆ การให้การอุปถัมภ์แก่เด็กวัด

๓. การสอนศีลธรรมแก่นักเรียนนักศึกษาในระบบโรงเรียน ตามแผนการศึกษาแห่งชาติ เช่น การสอนธรรมศึกษาการสอนศีลธรรม การใช้หน่วยงานพระธรรมทูตและหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล ในการเผยแผ่ศีลธรรมในโรงเรียนและสถานศึกษาต่างๆ ในปัจจุบันระบบการศึกษาในโรงเรียนเปลี่ยนไป มีการขยายฐานการศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๓ และการศึกษาที่เน้นประสบการณ์ตรงเป็นส่วนมาก เด็กและเยาวชนจะต้องใช้เวลาส่วนใหญ่เพื่อศึกษา หาความรู้ด้วยตนเองในระยะเวลาที่เปลี่ยนระบบการเรียนนี้ จึงทำให้ระบบโรงเรียนที่พระสงฆ์ วัดและคณะสงฆ์ จะต้องประสบปัญหาในด้านการบริหารจัดการ เนื่องจากเด็กต้องใช้เวลา ในระบบโรงเรียนสามัญเป็นส่วนใหญ่ โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์หลายโรงเรียนต้องประสบปัญหานักเรียนขาดเรียน^{๗๒} หรือการที่โรงเรียนต้องขาดนักเรียน เป็นต้น

จากสภาพปัญหาดังกล่าวข้างต้น พระสงฆ์วัดและคณะสงฆ์ จึงควรที่จะปรับบทบาทและปรับปรุงการเรียนการสอน ในการจัดการศาสนศึกษาในส่วนประชาชนทั่วไป ในเรื่องที่ต้องดำเนินการต่อไปนี้

ก. พระสงฆ์หรือเจ้าอาวาส จะต้องถือเป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่ง ที่จะจัดให้มีการศาสนศึกษาแก่ประชาชนทั่วไป เพราะการศึกษาสงเคราะห์ ว่าโดยเนื้อหาสาระแล้ว ก็เป็นการเผยแผ่พระศาสนานั้นเอง ซึ่งสามารถทำได้ใน ๒ ลักษณะ คือ ในด้านการเป็นผู้นำและเป็นผู้สนับสนุน ให้มีการจัดการศึกษาสงเคราะห์ดังมีรายละเอียด ต่อไปนี้^{๗๓}

^{๗๑}พัฒนา จันทนา, “ความคิดเห็นของนักเรียนในเขตการศึกษา ๘ เกี่ยวกับการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น”, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒), หน้า ๔๔.

^{๗๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

^{๗๓}ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์, เอกสารประกอบคำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ กฎกระทรวงกฎหมายเถรสมาคมพร้อมด้วยระเบียบและคำสั่งมหาเถรสมาคม, หน้า ๓๓๑.

๑. พระสงฆ์หรือเจ้าอาวาส ควรเป็นผู้นำในการจัดตั้งโรงเรียนราษฎร์ ให้มีขึ้นในวัด และทำการเปิดสอนตามหลักสูตร ของกระทรวงศึกษาธิการ เจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ อาจเป็นผู้บริหารจัดการร่วมกันกับคณะกรรมการท้องถิ่น โดยจัดให้เป็นไปตามระเบียบมหาเถรสมาคมที่ว่าด้วย การตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล พ.ศ. ๒๕๑๘

๒. เป็นผู้นำในการระดมทุน เกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาและการพัฒนาชีวิต ของคนในชุมชนและควรจัดให้มีการจัดตั้งกองทุนสำหรับสงเคราะห์ช่วยเหลือนักเรียนยากจน และอาจจะจัดมอบทุนในการศึกษาในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยอาจจะดำเนินการเองบ้าง ส่งต่อให้สถานศึกษาจัดการเองบ้าง และมอบให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ช่วยจัดดำเนินการแทนบ้าง

๓. การจัดให้มีการเปิดสอนธรรมศึกษาแก่นักเรียนนิสิตนักศึกษา หรือประชาชนทั่วไป เพื่อให้เข้าถึงหลักธรรมคำสอน เพื่อจะได้นำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันเป็นการช่วยสงเคราะห์ให้เยาวชนมีพัฒนาการด้านจิตใจที่สูงยิ่งขึ้น

๔. ควรส่งเสริมพระภิกษุสามเณรในวัด ให้ได้รับการศึกษาจากสถานการศึกษาของคณะสงฆ์เช่นมหาวิทยาลัยสงฆ์ เป็นต้น เพราะในปัจจุบัน พระสงฆ์หรือเจ้าอาวาสไม่น้อยที่มีแนวคิดไม่ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรเรียนในสถานศึกษาของสงฆ์ เพราะเห็นว่า ขัดกับพระธรรมวินัย

๕. การจัดให้มีการศึกษาอบรมด้านวิปัสสนาธุระ ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ อันเป็นการฝึกฝนอบรมพัฒนาการทางจิตใจให้เกิดปัญญาขั้นสูงสุด ในพุทธศาสนาจนสามารถรู้เห็น แจ่มแจ้งเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง คือ รู้เท่าทันโลกและชีวิตจนเป็นผู้หมดจากกิเลส หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงซึ่งถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาที่เรียกว่านิพพาน

๖. การจัดให้มีสถานศึกษา เพื่อให้บริการแก่ผู้ที่สนใจศึกษาหาความรู้ เช่น การจัดให้มีห้องสมุด และพิพิธภัณฑ์สถานแก่ผู้สนใจทั่วไป และโดยมีการจัดสรรในการให้บริการที่ดี มีการปรับปรุงระบบให้มาตรฐาน^{๗๔}

๗. การให้การศึกษอบรมแก่ผู้ที่ยังอยู่ในวัยเยาว์ เพราะในปัจจุบันคนในสังคมนั้น นิยมบวชเป็นเวลานาน แต่ยังคงมีการบวชตามประเพณีของสังคมไทย เช่น การบวช ๓ - ๑๕ วัน หรือ ๑ พรรษา เป็นต้น และนอกจากนั้น ควรจัดให้มีการบวชภาคฤดูร้อน ของนักเรียนนิสิตนักศึกษา โดยเฉพาะในระดับอุดมศึกษาในแต่ละปี ที่กำลังนิยมแพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน

๘. พระสงฆ์หรือเจ้าอาวาส ควรจัดให้มีการช่วยเหลือแก่โรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดหรือตั้งอยู่ในท้องที่เดียวกับที่ตั้งวัดอยู่ โดยเฉพาะในชนบทที่ห่างไกลออกไปที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ พระสงฆ์หรือเจ้าอาวาส ควรให้การสนับสนุนในการหาเงินหรือวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นต่างๆ มาช่วยเหลือโรงเรียน ในกรณีที่งบประมาณสนับสนุนจากรัฐมีไม่เพียงพอและควรจัดกองทุน

๙. การอุปการะนักเรียนนักศึกษา ในรูปแบบของศิษย์วัดเพื่อเข้าศึกษาในสถานศึกษาต่างๆและให้การสงเคราะห์ด้วยปัจจัยต่างๆเช่นทุนในการศึกษาเล่าเรียนเป็นต้นก็นับเป็นบทบาทด้านบริการสังคมสงเคราะห์ที่ทำมานานตั้งแต่สมัยพุทธกาลเหมือนกับการบวชเณรโดยท่านพระสารีบุตรและพระอานนท์ซึ่งเป็นแบบอย่างให้มีการดำเนินการในปัจจุบัน

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒.

๑๐. การเป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนและสถานศึกษาระดับต่างๆ ถือเป็นกิจกรรมที่สำคัญยิ่งกิจกรรมหนึ่งของคณะสงฆ์ ที่ให้บริการแก่เยาวชนโดยทางสถานศึกษาไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ เพราะคณะสงฆ์ต้องการสงเคราะห์ด้านการศึกษาแก่เยาวชนอยู่แล้ว

ข. การควบคุมและการส่งเสริมของคณะสงฆ์ เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยและเป็นการสนับสนุนด้านการจัดการศาสนาของคณะสงฆ์ ควรที่จะจัดให้มีการดำเนินการอย่างมีระบบเป็นมาตรฐาน ดังต่อไปนี้^{๗๕}

๑. คณะสงฆ์ควรจัดตั้งคณะกรรมการการศาสนาศึกษา เพื่อให้เป็นผู้รับผิดชอบโดยตรงต่อการกำหนดนโยบายกำหนดมาตรการและการควบคุมส่งเสริมให้มีการดำเนินการจัดการศาสนาอย่างจริงจังเพราะปัจจุบันนี้ มีหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแต่ก็ไม่มีหน่วยงานใดรับผิดชอบโดยตรงทำให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างไร้เป้าหมายและกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป

๒. คณะสงฆ์ควรเป็นผู้สนับสนุนในทุกๆ ด้าน เกี่ยวกับการจัดให้มีการจัดการศาสนาศึกษา เพราะจากรายงานผลวิจัย ระบุตรงกันว่าจัดการศาสนาศึกษา ขาดปัจจัยในการสนับสนุนแทบจะทุกด้านและที่เป็นอยู่ในปัจจุบันก็เป็นการจัดตามสภาพของชุมชนหรือสังคมนั้นๆ โดยคณะสงฆ์ให้การสนับสนุนและการดูแลจากฝ่ายปกครองของคณะสงฆ์น้อยนิด

๓. คณะสงฆ์ควรส่งเสริมบทบาทของผู้ที่ทำงานด้านการจัดการศาสนาศึกษาอย่างเท่าเทียมกับในส่วนอื่นๆ โดยเฉพาะในการพิจารณาแต่งตั้งเลื่อนสมณศักดิ์เพื่อให้เป็นกำลังใจ แก่ผู้ปฏิบัติงานในด้านนี้อีกทั้งเป็นการเผยแพร่ความดีนั้นให้เป็นที่รับรู้ของคนทั่วไป

๔. คณะสงฆ์ควรที่จะมีการตรวจเยี่ยม จากส่วนกลางการติดตามและการประเมินผลโครงการต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการศาสนาศึกษา และเก็บข้อมูลต่างๆ ทำการศึกษาและวิจัยรูปแบบในการจัดการศึกษาเพื่อนำไปปรับปรุงยุคที่ใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

๕. คณะสงฆ์ควรจัดอบรมให้การศึกษา ด้านการจัดการศาสนาศึกษาแก่พระสงฆ์หรือเจ้าอาวาสที่มีความสนใจและทำงานด้านการจัดการศึกษาและส่งเสริมให้มีการประสานงานรัฐองค์กรเอกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาที่มีอยู่โดยทั่วไป

จากแนวคิดของการจัดการการศาสนาศึกษาแผนกธรรมศึกษาดังกล่าว พอสรุปได้ว่า การจัดการศาสนาศึกษาแผนกธรรมศึกษา หรือการจัดการฝึกอบรมของคณะสงฆ์ที่มุ่งอนุเคราะห์ในส่วนคุณุศลและการเกื้อกูลแก่การศึกษาของนักศึกษาในสถาบันการศึกษาต่างๆ ดังกล่าวนั้น นับว่าเป็นงานที่พระสงฆ์ได้มีโอกาสช่วยในการพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือช่วยเหลือประชาชน เป็นงานสาธารณสงเคราะห์ที่สำคัญ และยังเป็นการพัฒนาสังคมตลอดถึงชาติบ้านเมืองและพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่งด้วย

ดังนั้น อาจพอสรุปแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการศาสนาศึกษาแผนกธรรมศึกษา ซึ่งจากการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการศาสนาศึกษาแผนกธรรมศึกษาและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยได้ประมวลแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการศาสนาศึกษาแผนกธรรมศึกษา โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องซึ่งสามารถพอสรุปได้ตามตารางที่ ๒.๗ ดังต่อไปนี้

^{๗๕} อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๘.

ตารางที่ ๒.๗ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการศาสนศึกษา แผนกธรรม
ศึกษา

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณีโต), (๒๕๔๐, หน้า ๔๑)	การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา ๑. เพื่อพระสงฆ์รักษาตนและหมู่คณะ ๒. เพื่อใช้อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ ๓. เพื่อใช้พัฒนาชาติบ้านเมืองด้วยคุณธรรมของพระศาสนา ๔. เพื่อใช้ในกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา ๕. เพื่อรักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา ๖. เพื่อสร้างศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา ๗. เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ๘. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม ๙. เพื่อความมั่นคงของประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม
พระมหาสมทรง สิรินุรโร และคณะ, (๒๕๔๘)	บทบาทที่วัดและพระสงฆ์ในส่วนของการศึกษา ๑. เป็นการให้บริการด้านการศึกษาของพระสงฆ์ ๒. เป็นทางหนึ่งในการสร้างอุบาสกอุบาสิกา ๓. ได้พุทธศาสนิกชนมีคุณภาพและเป็นกำลังของศาสนา ๔. เป็นการอนุเคราะห์สังคมด้วยธรรมทาน
พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) (๒๕๒๙, หน้า ๒)	รัฐและคณะสงฆ์ร่วมกันจัดการศึกษาเพื่อให้แก่คนในสังคม ๑. วัดซึ่งเป็นเป็นสมบัติและศูนย์กลางของชุมชน ๒. ทำหน้าที่ให้การศึกษาตลอดชีวิตแก่ทุกคนในชุมชน ๓. อารามนาพระสงฆ์ไปสอนศีลธรรมในโรงเรียนบ้างเป็นผู้ อุปการะโรงเรียนบ้าง
พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (๒๕๔๖, หน้า ๔๕)	จุดหมายแห่งการจัดการศึกษา ๑. การจัดการศึกษาพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ๒. การศึกษาต้องสร้างสังคมฐานความรู้ ๓. มนุษย์ที่พัฒนาแล้ว หมายถึง คนที่มีภavana ๔ ๔. การจัดการศึกษาที่จะพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ต้องยึดหลักอริยฐานธรรม ๔
ศ.นพ.ประเวศ วะสี, (๒๕๓๖, หน้า ๑๗)	การศาสนศึกษา คือ การหล่อหลอมจิตลักษณะของมนุษย์ ๑. จิตลักษณะกำเนิดการรับรู้ การแปลผล สิ่งรับรู้ ความรู้สึก ความคิด และความประพฤติกกรรม ๒. การศึกษาจึงกำหนดชีวิตทัศน์ โลกทัศน์ ความรู้สึก สุข ทุกข์ และความรู้สึกของเราต่อผู้อื่น ๓. มนุษย์เป็นอยู่อย่างไรเพราะการศึกษา

ตารางที่ ๒.๗ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการศาสนศึกษา แผนกธรรมศึกษา (ต่อ)

ชื่อนักวิชาการ/แหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
สุลักษณ์ ศิวรักษ์, (๒๕๓๖, หน้า ๗๒)	การศึกษากับพระพุทธศาสนา ๑. เอาหลักอนัตตามาประยุกต์ใช้เป็นเป้าหมายทางการศึกษา ๒. มุ่งไปที่พระพุทธคุณเป็นที่ตั้ง ทั้งในด้านอัตตหิตประโยชน์ และปรหิตประโยชน์ ๓. ศึกษาไตรสิกขา เพื่อความสว่าง สะอาด และสงบ
พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), (๒๕๔๖, หน้า ๓)	การจัดการเรียนรู้เพื่อพระศาสนา ๑. จัดหลักสูตรสาระเกี่ยวข้องกับแก่นของพระศาสนา ๒. เป็นการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือสังคม ๓. การเรียนรู้วิชาทางโลกควบคู่ไปกับการเรียนทางธรรม
พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต), (๒๕๔๘, หน้า ๖๕)	๑. การสอนมี ๒ คือ ธรรมาธิษฐาน และบุคลาธิษฐาน ๒. จัดหลักสูตรสาระเกี่ยวข้องกับแก่นของพระศาสนา ๓. เป็นการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือสังคม ๔. การเรียนรู้วิชาทางโลกควบคู่ไปกับการเรียนทางธรรม
สถล บุรารักษ์, (๒๕๔๕, หน้า ๑๓)	๑. การพัฒนาบุคคลในด้านสติปัญญา ๒. เสริมสร้างคุณลักษณะและปลูกฝังค่านิยมที่ดี ๓. รู้จักรักษาและเสริมสร้างสุขภาพ อนามัย ๔. เข้าใจสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม
สุรวัช ศรีวัช (๒๕๓๒, หน้า ๑๖-๔๕)	๑. การจัดการธุรกิจทางการศึกษา ๒. เสริมสร้างคุณลักษณะและปลูกฝังค่านิยมที่ดี ๓. การจัดการศึกษา จึงจำเป็นต้องมีกระบวนการจัดการอย่างเป็นระบบที่ดี
หนังสือคู่มือครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน (๒๕๔๘, หน้า ๒๒๓)	วิธีการสอนแบบต่างๆ ๑. วิธีการสอนแบบบรรยาย ๒. วิธีสอนแบบสาธิต ๓. วิธีสอนแบบอภิปรายฯ
พัฒนา จันทนา (๒๕๓๒, หน้า ๔๔)	การเรียนการสอนธรรมศึกษาหรือวิชาพระพุทธศาสนา ๑. ใช้การเร้าความสนใจของนักเรียน ๒. ใช้แบบศูนย์การเรียนรู้และแบบอภิปรายกลุ่ม ๓. ใช้กระบวนการกลุ่มเป็นกระบวนการเรียนรู้

๒.๕ หลักพุทธธรรมเพื่อบูรณาการรูปแบบการพัฒนาการจัดการการศาสนศึกษา

การจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษา มีรูปแบบและวิธีการพัฒนาต่างๆ มากมายหลายวิธี ซึ่งหลักธรรมในพุทธศาสนาที่สามารถนำมาปฏิบัติแล้วทำให้เกิดความสำเร็จในการจัดการการศาสนศึกษานั้น ซึ่งผู้วิจัยได้ค้นคว้ารวบรวมนำมาเสนอ ดังนี้

ไตรสิกขา พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการศึกษาที่สำคัญ ตามแนวทางพระพุทธศาสนาไว้ในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ ประการนี้ สิกขา ๓ ประการมี อะไรบ้าง คือ

๑. อธิศีลสิกขา
๒. อธิจิตสิกขา
๓. อธิปัญญาสิกขา”^{๗๖}

พุทธพจน์ข้างต้น ถือเป็นคำจำกัดความที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายควรศึกษาให้รู้แจ้งถึงความหมายของไตรสิกขาในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา ๓ ประการ เพื่อฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไป จนบรรลุเป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน^{๗๗}

คำว่า **ไตรสิกขา** มีรากศัพท์มาจากคำสองคำ คือ ๑) **ไตร** หรือ **ตรี** เป็นภาษาสันสกฤตตรงกับภาษาบาลีว่า **ติ** แปลว่า สาม และ ๒) คำว่า **สิกขา** เป็นภาษาบาลี ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า **คิกษา** หมายถึง การศึกษา การปฏิบัติ และการอบรมความประพฤติให้บริสุทธิ์^{๗๘}

ส่วนคำว่า **ติ** หรือ **ไตร** นั้น หมายถึง องค์ประกอบ ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา, อธิจิตสิกขา, อธิปัญญาสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยมีความหมายตามพระไตรปิฎก ดังนี้

๑) อธิศีลสิกขา (สิกขา คือ ศีลอันยิ่ง) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง ดังคำอธิบายใน คุหฺฏฐกสูตรนิกายคัมภีร์มหานิทเทสว่า

อธิศีลสิกขาเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสีล สำรวมด้วยความสังวรในพระปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีลชั้นเล็ก สีลชั้นใหญ่ ศีลเป็นที่พึง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่า อธิศีลสิกขา^{๗๙}

โดยการฝึกอบรมศีล นั้นมุ่งเน้นที่การสำรวมเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ ในการกระทำเป็นเกราะกั้นกิเลสทั้งหลายที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อน และการเบียดเบียน ดังที่แสดงในมาติกาถาคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “เนกขัมมะ ชื่อว่า สีลวิสุทธิต เพราะมีความหมายว่า กั้นกามฉันทะ. ความสำรวม ชื่อว่า อธิศีลสิกขา.. อพยابาท ชื่อว่า สีลวิสุทธิต เพราะมีความหมายว่า กั้นพยาบาท. อรหัตตมรรค ชื่อว่า สีลวิสุทธิต เพราะมีความหมายว่า กั้นกิเลสทั้งปวง”^{๘๐}

^{๗๖} องค์กร. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๙๐/๓๑๘, ข.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘ - ๔๙.

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๗.

^{๗๘} องค์กร. (ไทย) ๒๐/๙๑/๓๒๐.

^{๗๙} ข.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๘๐} ข.ป. (ไทย) ๓๑/๔๐/๖๐๖.

๒) อธิจิตสิกขา (สิกขาคือ จิตอันยิ่ง) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูงการสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ดังคำอธิบาย ในคัมภีร์มหานิทเทสว่า

อธิจิตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขเพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่นี้ชื่อว่า อธิจิตสิกขา^{๘๑}

โดยการฝึกอบรมจิตนั้น มุ่งเน้นที่ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำใจให้สงบแน่วแน่เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นกลาง ปราศจากอคติ ดังที่แสดงในมาติกาภา คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “ชื่อว่า จิตตวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า ไม่ฟุ้งซ่าน ความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่า อธิจิตสิกขา”^{๘๒}

๓) อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง การรู้ชัดตามความเป็นจริงใน อริยสัจ ๔ เป็นลำดับไป จนทำให้แจ้งทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ สามารถทำลายอาสวะกิเลสให้หมดไป ดังคำอธิบายในคัมภีร์มหานิทเทสว่า

อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญา อันประเสริฐยิ่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลสให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบเธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์”... “นี่ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)”... “นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์)”... “นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “เหล่านี้อาสวะ”... “เหล่านี้สมุทัย”... “เหล่านี้นิโรธ”... “เหล่านี้สมุทัยนิโรธคามินีปฏิปทา” นี้ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา^{๘๓}

โดยการฝึกอบรมปัญญานั้น มุ่งเน้นที่การรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงเพื่อให้เกิดคามเห็นที่บริสุทธิ์ จึงจะสามารถทำลายกิเลสได้ ดังแสดงในมาติกาภา คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “ชื่อว่า ญาณวิสุทธิ” เพราะมีความหมายว่า เห็น...ความเห็นชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา^{๘๔}

การฝึกอบรมทั้ง ๓ ด้าน จึงมีวัตถุประสงค์โดยรวมเพื่อการทำลายกิเลสอันเป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคล ดังที่พระพุทธองค์ทรงดำรัสว่า “สำหรับบุคคลผู้ตื่นอยู่ตลอดเวลา หมั่นศึกษาไตรสิกขาทั้งกลางวันและกลางคืน น้อมจิตเข้าหาหนิพพาน อาสวะทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้”^{๘๕} ทั้งนี้ พระสารีบุตรได้แสดงอรรถาธิบายวัตถุประสงค์ เพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์มหานิทเทส^{๘๖} ว่า

๑. เพื่อไม่ประพฤติดิพททางกาย วาจา ใจ เพราะรู้ในเหตุที่ทำให้ประพฤติดิพทนั้น

^{๘๑} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๘๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๐/๔๑/๖๐๖ - ๖๐๗.

^{๘๓} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๘๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖ - ๖๐๗.

^{๘๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๖/๑๐๓.

^{๘๖} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๐, ๒๙/๕๒/๑๘๒, ๒๙/๑๐๓/๓๑๙, ๒๙/๑๙๗/๕๔๗, ๒๙/๒๐๙/๖๑๔ - ๖๑๕.

๒. เพื่อละเมถุนธรรม เพราะรู้ว่าเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมยศและเกียรติของสมณะ

๓. เพื่อกำจัดราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ

๔. เพื่อทางแห่งญาณ เพราะรู้เหตุแห่ง ความล่งเลงสัยว่า เกิดจากสิ่งที่น่าปรารถนา และสิ่งที่ไม่ปรารถนา

๕. เพื่อกำจัดมลทินของตน คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิณฺณิ กิเลส ทุจริต มิจฉาทิณฺณิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณ มิจฉาวิมุตติ เพราะได้สมาทาน ไตรสิกขา จึงมีสมาธิ มีสติ มีปัญญาที่รักษาตน

เพื่อให้เข้าใจความหมายของไตรสิกขามากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงรวบรวมคำอธิบายจากวรรณกรรมชั้นรองลงมา ซึ่งอรรถกถาจารย์และนักวิชาการร่วมสมัย ได้ขยายความเพิ่มเติมจากพระไตรปิฎก มาแสดงไว้ดังต่อไปนี้ กล่าวคือ การศึกษาและขอบเขตของการศึกษา ไว้ในวิมุตติมรรคว่า สิกขา หมายถึง การศึกษาเรื่องที่ควรศึกษา การศึกษาอันยอดเยี่ยมและการศึกษาเพื่อความเป็นพระอเสขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา)^{๘๗} ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ไตรสิกขาเป็นทั้งหลักการและวิธีปฏิบัติเพื่อให้สามารถล่วงพ้นจากอบาย กามธาตุ และภพทั้งปวง โดยมีเป้าหมายที่การบรรลุพระนิพพานอันบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ไตรสิกขาเป็นแนวปฏิบัติในทางสายกลางที่มีใช้การปรนเปรอ ตนด้วยกามสุขและการทรมานตน มีศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่แสดงออกทางกาย วาจา สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่กลุ่มรุมจิต และปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัยกิเลสที่แอบแนบอยู่ในจิตสามารถพัฒนาบุคคลให้เป็นพระอรียะ ผู้มีความบริบูรณ์ด้วยศีล ได้แก่ พระโสดาบันและพระสกทาคามี, บริบูรณ์ด้วยสมาธิ ได้แก่ พระอนาคามี และบริบูรณ์ด้วยปัญญา ได้แก่ พระอรหันต์ นอกจากนี้ องค์ธรรมทั้ง ๓ ยังเป็นเครื่องอุดหนุนให้บรรลุคุณวิเศษอันหาได้ยากในบุคคลทั่วไป ดังมีวิชา ๓ เป็นต้น^{๘๘} นอกจากนี้ยังมีความหมายเพิ่มเติมอีกว่า การศึกษา ในภาษาไทยหมายถึง การศึกษาเล่าเรียน ซึ่งตรงกับคำว่า สิกขา ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การปฏิบัติ ได้รับปริญญาคือ สันราคะ สันโทสะ สันโมหะ ผลของการปฏิบัติศึกษาเป็นอย่างนั้น การปฏิบัติอย่างนั้นก็เพื่อความรอดจากสิ่งอันไม่พึงปรารถนา สิ่งใดที่เป็นความทุกข์ทรมาร ความยุ่งยากลำบากแก่จิตใจ ก็เรียกว่า อันไม่พึงปรารถนา แก้ไขด้วยการศึกษา^{๘๙} ซึ่งการศึกษาดังกล่าวจะทำให้บุคคลมีการพัฒนาทั้งทางด้านร่างกายซึ่งหมายถึงพฤติกรรม และจิตใจ การพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตดีงามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค เป็นทางดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามของมนุษย์ ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน คือ สิกขามรรค กับสิกขา จึงประสานเป็นอันเดียวกัน เมื่อมองในแง่อรียสัจ ๔ ก็เป็นอรียมรรค คือ วิถีชีวิตอันประเสริฐ เมื่อเป็นมรรคก็ดำเนินก้าวหน้าไปสู่จุดหมายโดยกำจัดสมุทัยให้หมดไป ช่วยให้เรามีชีวิตที่พึงพา อวิชา ตณฺหา อุปทาน น้อยลงไป ไม่อยู่

^{๘๗} พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔.

^{๘๘} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอนที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔, ๙ - ๑๒.

^{๘๙} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาสมบูรณ์แบบคือวงกลมที่คุ้มครองโลกถึงที่สุด, (กรุงเทพมหานคร : อุษาการพิมพ์, ธันวาคม ๒๕๔๙), หน้า ๑๘๕ - ๑๘๖.

ได้อำนาจครอบงำของมัน พร้อมกับที่เรามีปัญญาเพิ่มขึ้น และดำเนินชีวิตด้วยปัญญามากขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งในที่สุด พอสมุทัยหมด ทุกข์ก็หมด ก็บรรลุ หมายเป็น นิโรธ โดยสมบูรณ์^{๙๐}

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วสามารถอธิบายถึงข้อปฏิบัติตาม หลักไตรสิกขา ได้ ๓ ชั้น คือ

๑. ชั้นศีล ได้แก่ การเว้นชั่ว ประพฤติดี ปฏิบัติเพื่อความปกติสงบเรียบร้อยไม่ทำให้นอน และผู้อื่นเดือดร้อน ข้อปฏิบัติเหล่านี้เรียกว่า ศีลสิกขา แปลว่า สิ่งที่เราควรศึกษาอบรม เป็นชั้นศีล

๒. ชั้นสมาธิ ได้แก่ การฝึกฝนหรืออบรมจิตใจให้เหมาะสม ตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อมจะ ปฏิบัติงานคือ พิจารณาความเป็นจริง เพื่อเป็นพื้นฐานของการเจริญปัญญา การฝึกบังคับจิตใจให้ตั้ง มั่นโดยระลึกรู้ตัวทั่วพร้อม ดังนี้เรียกว่า จิตตสิกขา

๓. ชั้นปัญญา ได้แก่ การฝึกฝนอบรมในการพิจารณาสิ่งทั้งปวงให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ ถูกต้องตามความเป็นจริง หมายถึง กาฝึกฝนอบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวงถึงกับเกิด ความสดสังเวชเบื่อหน่ายในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาได้จริงๆ การฝึกฝนเช่นนี้เรียกว่า ปัญญาสิกขา^{๙๑} การศึกษาสามประการตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็น กุศโลบายแห่งการพัฒนาตนเองที่ถูกต้องของมนุษย์ทุกคน เป็นรากฐานของการพัฒนาทั้งหลายอันจะ นำสังคมไปสู่อายุธรรมที่ถูกต้อง^{๙๒}

จากความหมายของไตรสิกขาที่กล่าวมานั้นพอสรุปได้ว่า ไตรสิกขา หมายถึง การพัฒนา มนุษย์ให้ดำเนินชีวิตตั้งงามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค เป็นทางดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องดี งามของมนุษย์ ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง เริ่มจากการรักษาศีล เพื่อขัดเกลาพฤติกรรมและการ ดำเนินชีวิตของตนเองให้บริสุทธิ์ รวมถึงการฝึกหัดการอยู่ร่วมกันของเพื่อนร่วมงานให้มีความเกื้อกุน ต่อกัน และกระบวนการที่สำคัญในการศึกษาต้องพัฒนาตนเองให้บริบูรณ์ด้วยศีลบริบูรณ์ด้วย สมาธิ และบริบูรณ์ด้วยปัญญาเพื่อพัฒนาตนเองและสังคมไปสู่เป้าหมายสูงสุดในปัจจุบันและอนาคต

ไตรสิกขานั้นเป็นกระบวนการที่สำคัญ ในการพัฒนามนุษย์ คือ การจัดตั้งระบบระเบียบ แบบแผนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ซึ่งเนื้อหาสาระที่สำคัญของไตรสิกขานั้น ได้สอดแทรกอยู่ในหลักธรรมต่างๆ เช่น สอดแทรกอยู่ในหลักโอวาทปาติโมกข์ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึง จำแนกพุทธโอวาทที่แสดงถึงความสำคัญของไตรสิกขาออกเป็นด้านต่างๆ ดังนี้

๑) ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมใหญ่ เพื่อกำจัดกิเลสของภิกษุและบุคคลทั้งหลาย ดังปรากฏใน อนุพุทธสูตร ว่าด้วยการตรัสรู้ธรรมเป็นเหตุสิ้นภพว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔ ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยว เร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และ อริยวิมุตติเราถอนถอนได้แล้ว ภวเนตติสันไปแล้ว ธรรมเหล่านี้คือ ศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติอัน

^{๙๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), หัวใจพระพุทธศาสนา, พุทธจักร, ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๕, (พฤษภาคม ๒๕๕๐) : ๗.

^{๙๑} บุญมี แท่นแก้ว, จริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙๘.

^{๙๒} ระเบียบ ภาวิไล, หัวใจของศาสนาพุทธ, เอกสารบทความเสนอในการประชุมทางวิชาการ เรื่อง หัวใจ ของศาสนา, ธรรมสถานมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๗ - ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๒๘.

ยอดเยี่ยมพระโคตมผู้มียศได้ตรัสรู้แล้ว ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อความรู้
ยิ่ง^{๙๓}

๒) ไตรสิกขารากฐานที่สำคัญของพระวินัย ดังปรากฏในวัชชีปุตตสูตร ว่า

พระพุทธองค์ทรงให้คำแนะนำภิกษุรูปหนึ่งว่า หากเธอไม่อาจประพฤติปฏิบัติตามสิกขา บท
ที่บัญญัติไว้ได้ครบถ้วนบริบูรณ์ ก็ให้พึงศึกษาปฏิบัติในสิกขา ๓ เพื่อการละราคะ โทสะ โมหะ ทำให้
เป็นผู้ไม่ประกอบอกุศลกรรม^{๙๔} เพราะสิกขา ๓ ประการนี้เป็นที่รวมของสิกขาบท นั้นเอง^{๙๕}

๓) ไตรสิกขาเป็นกระบวนการฝึกศึกษาพัฒนามนุษย์ เป็นกระบวนการพื้นฐานในการฝึก
พฤติกรรมที่ดีของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้น ดังที่แสดงในปฐมสิกขาสูตร ว่า

ภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ และปัญญา ย่อมสามารถบรรลุเป็น
พระโสดาบัน หรือเป็นพระสกทาคามี ขณะที่ภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล และสมาธิทำพอประมาณใน
ปัญญา ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระอนาคามี ส่วนภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมหลุด
พ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง^{๙๖} พอสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาทุกอย่างให้เสริมสร้างมนุษยธรรม ความ
เป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง ไม่มีปัญหาแก่ฝ่ายใด จัดการศึกษาทุกอย่างให้เสริมสร้างมนุษยธรรมคือสร้าง
มนุษยธรรมขึ้นมา แล้วเสริมมนุษยธรรมให้ก้าวหน้า ก้าวหน้าไปนับตั้งแต่ว่า ละสังขตญาณอย่างสัตว์
แล้วก็มีความคิดเห็นอย่างมนุษย์ ก็เป็นมนุษยธรรมก็ส่งเสริมให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ดังนั้นเป้าหมายของ
การศึกษา ก็คือการพัฒนามนุษยธรรมให้ขึ้นมาในทิศ ทางที่ถูกต้อง คือละอหังการ มมังการ ละ
ความเห็นแก่ตัว กิเลสไม่อาจจะเกิด บุคคลก็จะมีสันติสุข สังคมก็จะมีสันติภาพ นี่คือเป้าหมายของ
การศึกษา^{๙๗} ความสำคัญของไตรสิกษาดังกล่าวพอสรุปได้ว่า ไตรสิกขา นี้เมื่อนำมาแสดงเป็นคำสอน
ในภาคปฏิบัติต่างๆ ไป ได้ปรากฏในหลักที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์^{๙๘} (พุทธโอวาทที่เป็นหลักใหญ่ ๓
อย่าง) คือ

๑. การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทั้งทางกาย ทางวาจา จัดเป็น ศีล

๒. การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม จัดอยู่ในการปฏิบัติจิต ขั้นที่เรียกว่า สมาธิ

๓. การทำจิตของตนให้ผ่องใส จัดเป็นการฝึกปฏิบัติในขั้นสูงสุด เรียกว่า ปัญญา

ดังนั้นการศึกษา หมายถึง ความสำคัญของไตรสิกขา หรือ (การศึกษา) ที่เกี่ยวเนื่องกับการ
พัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่า การศึกษา หมายถึง
การเรียนรู้เพื่อเป็นมนุษย์ที่เต็มบริบูรณ์ เพราะได้รับการพัฒนาทั้งทางกาย และทางจิตใจ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งมีจิตใจที่เปี่ยมด้วยปัญญา จึงเป็นอิสระหลุดพ้นจากการบีบคั้นของอำนาจกิเลสตัณหา ดังคำ
กล่าวที่ว่า “ทุกข์มีเพราะยึด ทุกยึดเพราะอยาก ทุกข์มากเพราะพลอย ทุกข์น้อยเพราะหยุด ทุกข์หลุด

^{๙๓} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑/๑ - ๒.

^{๙๔} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐ - ๓๑๑.

^{๙๕} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๘๘/๓๑๔, ๒๐/๘๙/๓๑๗.

^{๙๖} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒ - ๓๑๔.

^{๙๗} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาสมบูรณ์แบบ : คือวงกลมที่คุ้มครองโลกถึงที่สุด, (กรุงเทพมหานคร :
อุษาการพิมพ์, ธันวาคม ๒๕๔๙), หน้า ๒๐๕ - ๒๐๖.

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒๗.

เพราะปล่อย” เมื่อปล่อยวางแล้วย่อมหลุดพ้นทุกข์ และพบความสุขสงบ คือ สันติ ดังนั้นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในพระพุทธศาสนา จึงหมายถึง ผู้บรรลุวิมุตติ คือ เป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เพราะฉะนั้น วิมุตติ จึงเป็นเป้าหมายของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “สมาธิที่มีศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาที่มีสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มากจิตที่มีปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ” ความหลุดพ้นนี้ ก็คือ วิมุตติ ซึ่งเป็นบรมสันติ เมื่อคนเราบรรลุถึงวิมุตติแล้วถือว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เรียกว่า พระอเสขะ หมายถึง ผู้จบการศึกษาสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๙๙}

ความสำคัญของไตรสิกขาที่นำมาแสดงข้างต้นนั้น เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ไตรสิกขา เป็นหลักคำสอนทางพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกทุกคน ควรนำมาปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเองให้มีชีวิตที่ดีงาม เพื่อจัดเตรียมสภาพชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งลักษณะแห่งความสัมพันธ์ต่างๆ ให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสม และพร้อมที่จะเป็นอยู่ปฏิบัติกิจและดำเนินการต่างๆ เพื่อพัฒนาให้ก้าวหน้าไปอย่างได้ผลดีที่สุด สู่จุดหมายของชีวิต ของบุคคล ของหน่วยงาน ของชุมชน ตลอดจนสังคมและประเทศชาติต่อไป

อิทธิบาท ๔^{๑๐๐} หมายถึง ฐานหรือหนทางสู่ความสำเร็จ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ ทางแห่งความสำเร็จ หรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ แห่งผลที่มุ่งหมาย เป็นแนวทางการทำงานที่พระพุทธองค์ได้ทรงสดับไว้อย่างแยบคาย อันประกอบด้วย แนวปฏิบัติ ๔ ข้อ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ซึ่งแต่ละข้อต่างมีหน้าที่เฉพาะของตนต่อเนื่องหนุนเสริมกัน จะขาดข้อใดข้อหนึ่งไปไม่ได้ เพราะเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงกันทั้ง ๔ ข้อ จึงจะทำให้ประสบผลสำเร็จในชีวิตและการทำงานได้ตามความมุ่งหวัง ดังนี้^{๑๐๑}

๑) ฉันทะ (Will; Aspiration) ความพอใจ ส คือ ความต้องการที่จะทำ ไม่ใจรัก จะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป ดังนั้น เราจึงควรที่จะได้ฉันทะเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่สำคัญอันดับแรกเพื่อเป็นกำลังใจที่จะนำกิจการงานทั้งหลายไปสู่ความสำเร็จ รุ่งเรือง ทั้งยังมีส่วนทำให้เกิดคุณธรรมในข้อต่อๆ ไปทุกข้อ และการใฝ่รู้ ก็คือจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทางปัญญาหรือการศึกษาทดลองต่างๆ ด้วย

๒) วิริยะ (Energy; Effort; Exertion) ความเพียร คือ มุ่งมั่น ทุ่มเท ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย เป็นความเพียรพยายามอย่างสูงที่จะทำตามฉันทะหรือศรัทธาของตัวเอง หากเราไม่มีความเพียรแล้วก็อนุมานได้ว่า เรามีฉันทะ หลอกๆ หรือศรัทธาหลอกๆ ทั้งโกหกตัวเองและหลอกผู้อื่น ซึ่งผลงานที่ได้ทำออกมานั้นก็จะเป็นตัวชี้วัดว่าทำเพื่ออะไร

๓) จิตตะ (Thoughtfulness; Active Thought) ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอย เอาใจจดจ่ออย่างมีสมาธิ ทำให้เกิดความรอบคอบ การตัดสินใจทำอะไรก็จะเกิดความผิดพลาดน้อยตามไปด้วย ถ้าเรามีจิตใจที่จดจ่อ

^{๙๙} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต), **ทิศทางการศึกษาไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑ - ๔๒.

^{๑๐๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓.

^{๑๐๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๘๖.

ต่อสิ่งที่เราคิด ที่เราทำและรับผิดชอบแล้ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องหน้าที่หรือการงานอะไรก็ตามทุกอย่างจะสำเร็จได้ด้วยดีดังประสงค์เสมอ

๔) วิมังสา (Investigation; Examination; Reasoning; Testing) ความไตร่ตรอง หรือทดลอง คือ หมั่นใจปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อบกพร่องในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้านวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น

ดังนั้น วิมังสา จึงเป็นการทบทวนในสิ่งที่ได้คิดได้ทำมา อันเกิดจากความพอใจ (ฉันทะ) แล้ว ทำด้วยความมุ่งมั่น (วิริยะ) อย่างใจจดใจจ่อ และรับผิดชอบ (จิตตะ) โดยใช้วิจารณ์ญาณอย่างรอบรู้และรอบคอบ จึงนำไปสู่การทบทวนตัวเองและทบทวนองค์กรหรือทบทวนขบวนการ ทบทวนในสิ่งที่ได้คิด สิ่งที่ได้ทำผ่านมาว่า เกิดผลดีผลเสียอย่างไร เพื่อปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น ดังนั้น หลักธรรมวิมังสาข้อนี้ จึงรวมความหมายของคำว่า ปัญญา ไว้อย่างเต็มที่

สรุปได้ว่าการนำอริยบท ๔ ซึ่งนำมาใช้ในการสร้างความสำเร็จในการจัดการสำนักศาสนศึกษาได้นั้น ซึ่งบุคลากรผู้นำมาปฏิบัติในการทำงานจะต้องเกิดจาก การที่ใฝ่ใจรักที่จะทำ และต้องกระทำด้วยความรอบคอบอย่างมุ่งมั่น เข้มแข็ง อดทน ทั้งยังต้องมีการพิจารณาไตร่ตรอง เพื่อตรวจสอบหาข้อบกพร่องต่างๆ สำหรับใช้แก้ไขปรับปรุงให้การบริการนั้นเป็นไปอย่างสะดวก รวดเร็ว ถูกต้อง และอยากให้สำนักศาสนศึกษาประสบผลสำเร็จมีการพัฒนาตามเป้าหมาย ซึ่งจะส่งผลต่อรูปแบบการพัฒนาการจัดการสำนักศาสนศึกษาในท้ายที่สุดด้วย

พรหมวิหาร ๔^{๑๐๒} หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือของท่านผู้เป็นใหญ่ (ผู้บริหารจัดการ) ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ เป็นหลักธรรมสำหรับนักการจัดการทุกคนที่ต้องมีไว้เป็นหลักประจำใจ และกำกับความประพฤติที่จะแสดงออกมา หรือให้ปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างถูกต้อง โดยสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เขาประสบอยู่ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษยสัตว์ทั้งหลายโดยชอบตามหลักธรรมนี้ ได้แก่^{๑๐๓}

๑) เมตตา (Loving – Kindness; Friendliness; Goodwill) ความรักใคร่ปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้าโดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ไปที่ไหนๆ ก็มีแต่คนเอ็นดูรักใคร่อยากใกล้ชิด แม้ว่าจะเพ่งรู้จักกันก็ตาม เพราะกระแสพลังของความเมตตามีพลังมากที่สุด คือ เมตตาธรรมคำจูนสังคม

๒) กรุณา (Compassion) ความสงสารปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ซึ่งความทุกข์ก็คือสิ่งที่เข้ามาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจ และเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกันพระพุทธองค์ทรงสรุปไว้ว่าความทุกข์มี ๒ กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

๑. ทุกข์โดยสภาวะ หรือเกิดจากเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของร่างกาย เช่น การเกิด การเจ็บไข้ ความแก่ และความตาย

๒. ทุกข์จร หรือทุกข์ทางใจ อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากสาเหตุที่อยู่นอกตัวเรา เช่น เมื่อปรารถนาแล้วไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์

^{๑๐๒} พ.ป. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐.

^{๑๐๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๘.

๓) มุทิตา (Sympathetic Joy ; Altruistic Joy) ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุขพลอยยินดีด้วย เมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป ไม่มีจิตใจริษยา โกรธเคือง พึงชานหรือน้อยเนื้อต่ำใจเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีกว่าตน เราต้องหมั่นฝึกหัดตนให้เป็นคนที่มีมุทิตาอยู่เสมอ เพราะจะเป็นการสร้างไมตรีและผูกมิตรกับผู้อื่นได้ง่ายและลึกซึ้ง

๔) อุเบกขา (Equanimity; Neutrality; Poise) ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่วสมควรแก่เหตุ อันตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉย สงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาควรได้รับผลอันเหมาะสมกับความรับผิดชอบของตน^{๑๐๔}

สรุปได้ว่าการนำหลัก พรหมวิหารธรรม ๔ มาใช้ในการสร้างความสำเร็จในการจัดการสำนักศาสนศึกษาได้นั้น หากจะให้ประสบความสำเร็จอย่างแท้จริง ต้องเกิดจากการกระทำที่มาจากใจจริงๆ ไม่ใช่กระทำไปเพราะเป็นเพียงหน้าที่เท่านั้น แต่ต้องมีความมุ่งมั่นมาปรารถนาดีอยากให้นักศาสนศึกษาประสบผลสำเร็จมีการพัฒนาตามเป้าหมาย ซึ่งจะส่งผลต่อรูปแบบการพัฒนาการจัดการสำนักศาสนศึกษาของบุคลากรต่างๆ ในท้ายที่สุดได้นั้น

สังคหัตถ์ ๔^{๑๐๕} คือ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี, หลักการสงเคราะห์ (bases of sympathy; acts of doing favors; principles of service; virtues making for group integration and leadership)

๑) ทาน การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน (giving; generosity; charity)

๒) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก วาจาจุดตึมน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม (kindly speech; convincing speech)

๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม (useful conduct; rendering services; life of service; doing good)

๔) สมานัตตตา คือ ความมีตนเสมอ ทำตนเสมอด้วยปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี (even and equal treatment; equality consisting in impartiality, participation and behaving oneself properly in all circumstances)

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๑๐๕} ที.ปา. ๑๑/๑๔๐/๑๖๗; ๒๖๗/๒๔๔.

สรุปได้ว่าการนำสังคหวัตถุธรรม ๔ มาใช้ในการสร้างเป็นกุญแจนำชีวิต เชื่อมทิศนำสังคมให้ก้าวไปสู่สันติภาพ ความสงบสุข ด้วยการช่วยเหลือกัน การสนทนาพูดคุยกันอย่างสร้างสรรค์ ทำประโยชน์ร่วมกัน มีการสร้างแรงจูงใจในการอยู่ร่วมกัน และลดการย้ายปีศาหากันและกัน มองเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเป็นสิ่งมีชีวิตที่จะคอยดำรงช่วยเหลือ ไม่มองเพื่อนมนุษย์ด้วยกันคือเหยื่อที่จะคอยเอารัดเอาเปรียบกัน ย่อมก่อให้เกิดกำลังใจในการสร้างความสำเร็จในการจัดการสำนักศาสนศึกษาาร่วมกันได้นั้น ซึ่งย่อมจะส่งผลดีต่อรูปแบบการพัฒนาการจัดการสำนักศาสนศึกษาของการสร้างกำลังใจซึ่งกันและกันยิ่งขึ้นด้วย

ฆราวาสธรรม ๔^{๑๐๖} คือ หลักธรรมสำหรับฆราวาส, ธรรมสำหรับการครองเรือน, หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ธรรมะสำหรับความเป็นฆราวาสที่ดี เป็นประชาชนที่ดี หรือเป็นร่วมงานที่ดี ซึ่งมีอยู่ ๔ ข้อด้วยกัน คือ^{๑๐๗}

๑) สัจจะ (Truth and Honesty) ความจริง, ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริใจ พุดจริง ทำจริง เป็นเหตุให้นามาสัจจะความเชื่อถือหรือไว้วางใจกัน ด้วยการฝึกให้เป็นคนจริง มีหลักเกณฑ์ซึ่งเป็นผลที่ได้มาจากการพุดจริง ทำจริง ทั้งจริงต่อตัวเองและจริงต่อผู้อื่น จริงต่อเวลา จริงต่อหน้าที่การงาน ซึ่งบุคคลประเภทนี้จะแสดงความรับผิดชอบออกได้

ดังนั้น คนที่มีสัจจะ เขาก็มีหลักประจำใจง่ายๆ ว่า ไม่ว่าจะทำอะไรก็ต้องทำให้ดีที่สุดจะพุดทำอะไรก็ต้องชัดเจนที่สุด ทั้งยังมีจิตใจที่มั่นคงในศีลธรรม จึงทำให้ประสบความสำเร็จและเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว

๒) ทมะ (Taming and Training Oneself ; Adjustment) การฝึกฝน, การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว, รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา สัจจะจะไปไม่ได้ถ้าหากเราไม่รู้จักควบคุมจิตใจตัวเอง ซึ่งจิตมันจะคิดวนวายสับสนด้วยอำนาจแห่งกิเลส คือ รัก โลภ โกรธ หลง เข้าครอบงำ จะทำให้ตัวเราทั้งสัจจะ เราจึงต้องเอาทมะเข้าควบคุมกำกับจิตใจตัวเองให้มีสติ และปัญญาเพื่อรู้เท่าทันจะได้รักษาสัจจะนั้นไว้ได้ ผู้ที่มีทมะเป็นหลักธรรมประจำใจจึงต้องสามารถหยุดตัวเองได้ คือ ชะใจตัวเอง ไม่กระทำในเรื่องที่เสียหาย ไม่ทำ ความชั่ว ไม่ถลำไปในทางที่เสื่อม นั่นคือ ต้องรักษา ศีล ๕ ได้ และไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขทั้งปวง

๓) ขันติ (Tolerance; Forbearance) ความอดทน, ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง อดทน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย เป็นคุณธรรมที่มีความสำคัญมากใช้ควบคุมพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของทั้งคนและสัตว์ เป็นบารมีธรรมในพระพุทธศาสนา

๔) จาคะ (Liberality; Generosity) ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบาย และผลประโยชน์ส่วนตนได้ การสละสิ่งของอันเป็นของๆ ตนแก่บุคคลที่ควรจะให้ปัน การสละอารมณ์ บุตรและเนื่อออกจากใจ จะทำให้ใจสะอาด สงบ สดชื่น เบิกบาน พร้อมทั้งจะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็นและความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ จิตใจไม่มีความคับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว มีน้ำใจให้แก่กัน

^{๑๐๖} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๖๑.

^{๑๐๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๕.

สรุปได้ว่าการนำพรวาสุธรรม ๔ มาใช้ในการสร้างความสุข ความสำเร็จในการจัดการสำนักศาสนศึกษาได้นั้น บุคลากรผู้นำมาปฏิบัติในการจัดการงาน จะต้องเกิดจากการปฏิบัติอย่างซื่อตรง จริ่งใจ การให้ความรู้ คำชี้แจง แนะนำข้อขัดข้องต่างๆ เป็นไปอย่างถูกต้อง บางครั้งเมื่อมีปัญหาความขัดแย้งหรือการกระทบกระทั่งกันกับบุคลากรอื่นๆ ก็สามารถควบคุมจิตใจตนเองได้ และพร้อมที่จะช่วยเหลือให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อนร่วมงานและอยากให้บุคลากรในสำนักประสบผลสำเร็จมีการพัฒนาตามเป้าหมาย ซึ่งย่อมจะส่งผลดีต่อรูปแบบการพัฒนาการจัดการสำนักศาสนศึกษาของบุคลากรต่างๆ ในท้ายที่สุดด้วย

สาราณียธรรม ๖^{๑๐๘} แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง, ธรรมเป็นเหตุที่ระลึกถึงกัน, หลักการอยู่ร่วมกัน ได้แก่^{๑๐๙}

๑) เมตตากายกรรม : ตั้งเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (to be amiable in deed, openly and in private) คือช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมคณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) เมตตาวจีกรรม : ตั้งเมตตาวจีกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (to be amiable in word, openly and in private) คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนแนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) เมตตา मनกรรม : ตั้งเมตตา मनกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (to be amiable in thought, openly and in private) คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กันมองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔) สาธารณโภคี : ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน (to share any lawful gains with virtuous fellows) คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียวนำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่าย ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน ข้อนี้ใช้อุปปฏิวัตตโทษก็ได้

๕) สีสสามัญญตา : มีศีลบริสุทธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง (to keep without blemish the rules of conduct along with one's fellows, openly and in private) คือ มีความประพฤติสุจริตตั้งงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัยไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ

๖) ทิฏฐิสามัญญตา : มีทิฏฐิตั้งงามเสมอกันเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (to be endowed with right views along with one's fellows, openly and in private) คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นสิ้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา

ธรรม ๖ ประการนี้ มีคุณคือ เป็นสาราณียะ (ทำให้เป็นที่ระลึกถึง : making others to keep one in mind) เป็น ปิยกรณ (ทำให้เป็นที่รัก : endearing) เป็น ครุกรณ (ทำให้เป็นที่เคารพ : bringing respect) เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ (ความกลมกลืนเข้าหากัน : conducing to

^{๑๐๘} พ.ป. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๒๕๗.

^{๑๐๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๐.

sympathy or solidarity) เพื่อความไม่วิวาท (to non quarrel) เพื่อ ความสามัคคี (to concord; harmony) และ เอกภาพ (ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน : to unity)

สรุปได้ว่าการนำหลัก สาราณียธรรม ๖ มาใช้บูรณาการในการสร้างความรัก ความสามัคคี ในการจัดการสำนักศาสนศึกษา นั้น หากจะให้ประสบความสำเร็จอย่างแท้จริง ต้องเกิดจากการปฏิบัติ ที่มาจากความรู้สึกจริงๆ ที่เกิดจากความระลึกถึง มีความมุ่งมาดปรารถนาดี อยากให้สำนักประสบ ผลสำเร็จมีการพัฒนาตามเป้าหมายได้ ซึ่งย่อมจะส่งผลดีต่อรูปแบบการพัฒนาการจัดการสำนักศาสน ศึกษาของบุคลากรต่างๆ ในท้ายที่สุดได้นั้น

ทิศ ๖^{๑๑๐} คือ บุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว ได้แก่

- ๑) ปุรัตถิมทิศ (ทิศเบื้องหน้า คือทิศตะวันออก ได้แก่ มารดาบิดา)
- ๒) ทักขินทิศ (ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์)
- ๓) ปัจฉิมทิศ (ทิศเบื้องหลัง ทิศตะวันตก ได้แก่ บุตรภรรยา)
- ๔) อุตตรทิศ (ทิศเบื้องซ้าย ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย)
- ๕) เหนือทิศ (ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน)
- ๖) อุปริมทิศ (ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์)

ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะที่มีผลทำให้เกิดความสำเร็จต่อการจัดการศาสนศึกษา คือ ข้อ ๒) ทักขินทิศ (ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นผู้ให้วิทยาทานต่างๆ แก่ศิษย์) และ ข้อ ๖) อุปริมทิศ (ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะท่านย่อมเป็นผู้ให้ทางสว่าง แห่งปัญญา แก่พุทธศาสนิกชน)

รายละเอียดทิศ ๖ ข้อที่ ๒ มีดังนี้

๒. ทักขินทิศ (ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักษิณบุคล ควรแก่การบูชาคุณ - teachers as the south or the direction in the right)

ก. ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ดังนี้

- ๑) ลูกต้อนรับ
- ๒) เข้าไปหา เพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรีक्षा และรับคำแนะนำ เป็นต้น
- ๓) ใฝ่ใจเรียน คือ มีใจรัก เรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา
- ๔) ประณินัติ ช่วยบริการ
- ๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ คือ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ

ข. ครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ ดังนี้

- ๑) ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
- ๒) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- ๓) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
- ๔) ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ

^{๑๑๐}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙๘ - ๒๐๔/ ๒๐๒ - ๒๐๖.

๕) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทศ คือ สอนฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัวรักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี

รายละเอียดทศ ๖ ข้อที่ ๖ มีดังนี้

๖. อุปริมทศ (ทศเบื้องต้น ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ - monks as the zenith)

ก. คฤหัสถ์ย่อมบำรุงพระสงฆ์ ผู้เป็นทศเบื้องต้น ดังนี้

๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา

๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

๔) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ

๕) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

ข. พระสงฆ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ดังนี้

๑) ห้ามปรามจากความชั่ว

๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี

๓) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี

๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

๕) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง

๖) บอกทางสวรรค์ คือ ทางชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้

ผู้ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวนี้ ชื่อว่า ผู้ปกป้องรักษาทั่วทุกทิศให้เป็นแดนเกษมสุขปลอดภัย หน้าที่สำคัญของทศทั้ง ๖ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อมีอยู่ ๓ เรื่องใหญ่ๆ เช่น

๑. เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังนิสัยใจคอ คือ นิสัยของคนเรานั้นได้มาจากทศ ๖ ซึ่งเมื่อสรุปแล้วจะเหลือแค่บ้านวัด โรงเรียนนี้เอง

๒. เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝัง ความเก่ง ความดี คือ ทศเป็นแหล่งกำเนิด เป็นแหล่งปลูกฝังความเก่ง ความดี หรือความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมประจำใจ

๓. เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความสุขความเจริญ คือ ทศ ๖ เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความสุขความเจริญของคนในสังคม ทั้งชาตินี้และชาติหน้าไม่ใช่เพียงเฉพาะของใครคนใดคนหนึ่งเท่านั้น

สรุปได้ว่าการนำหลักทศ ๖ ในข้อที่ ๒ และข้อที่ ๖ มาใช้บูรณาการในการสร้างความรักความสามัคคี ในการจัดการสำนักศาสนศึกษานั้น ผู้นำมาปฏิบัติ ทั้งที่เป็นครูอาจารย์ (หมายถึง ผู้สอน) และผู้เป็นศิษย์ (หมายถึง ผู้เรียน) และ ทั้งที่เป็นพระสงฆ์ (หมายถึง ผู้บริหาร, ผู้สอน) และผู้เป็นศาสนิก (หมายถึง ผู้สนับสนุน, ผู้เรียน) จะต้องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ มีความปรารถนาดี เต็มใจที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และอยากให้สำนักประสบผลสำเร็จมีการพัฒนาการศึกษาตามเป้าหมาย ซึ่งย่อมจะส่งผลดีต่อรูปแบบการพัฒนาการจัดการสำนักศาสนศึกษาของบุคลากรต่างๆ ในท้ายที่สุดด้วย

กัลยาณมิตรธรรม ๗^{๑๑๑} คือ มีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี, การรู้จักเลือกเสวนาบุคคล หรือเข้าร่วมหมู่กับท่านผู้ทรงปัญญา ที่มีความรู้ความสามารถ ซึ่งจะช่วยแนะนำ สั่งสอน ชักจูง ช่วยเหลือ ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่างตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุน เกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการและ ธรรมเนียมปฏิบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้ยกตัวอย่างไว้ เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครู อาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตรทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำเป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวัยกว่า^{๑๑๒}

คุณสมบัติของ กัลยาณมิตร^{๑๑๓}

๑) ปิโย น่ารัก คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนม เป็นกันเอง ให้ผู้อื่นอยาก เข้าใกล้ อยากเข้าไปขอคำแนะนำปรึกษาหารือ ผู้ให้บริการจึงต้องมีหลักธรรม คือ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ และอิทธิบาท ๔ เป็นต้น

๒) ครุ น่าเคารพ คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกขอบุญใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย ดำเนินชีวิตตามหลักวิชาการ ความรู้ หรือตามหลักธรรมของ พระพุทธศาสนา

๓) ภาวนีโย น่าเจริญใจ หรือน่ายกย่องในฐานะทรงคุณ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิ ปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ที่ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ผู้เอยอ้าง และรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้งมั่นใจและภูมิใจ พูดถึงอย่างอบอวล อย่างมั่นใจ เป็นผู้แสวงหาความรู้ อยู่ เสมอ

๔) วตฺตา รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร และ กับใคร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี ซึ่งก็คือ ต้องเป็นนักสื่อสารที่ดี เอาใจใส่ สื่อสารกับผู้ร่วมไปด้วยอยู่เสมอ เพื่อให้รู้และเข้าใจตรงกัน เป็นต้น

๕) วจนกฺขโม อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม แม้จะจุกจิก ตลอดจนทนต่อคำที่ล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์ต่างๆ สอดทนฟังได้ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ การที่ เอาแต่พูดอย่างเดียวโดยไม่ยอมรับฟังผู้อื่นนั้น ไม่ใช่การกระทำที่ถูกต้อง เราต้องรู้จักยอมรับฟังด้วย เพราะการรับฟังเป็นส่วนหนึ่งของการสื่อสารให้ได้ผล แม้ว่าเขาพูดมาจะไม่ถูกใจก็ทนได้

๖) คมภีรณฺจ กถิ กตฺตา แกล้งเรื่องเล่าลี้กได้ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ยุ่งยาก ลึกซึ้ง ให้เข้าใจได้ ปัญหาอะไรที่หนักและยาก ก็เอามาชี้แจงอธิบาย ช่วยทำให้เพื่อนร่วมงานหรือ ผู้เกี่ยวข้องมีความกระฉ่างแจ้ง เรื่องที่ลี้กเล่าที่ยากก็ทำให้ตื่นให้เข้าใจได้

๗) โน จัฏฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักนำไปในอธรรม คือ ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือ เรื่องเหลวไหลไม่สมควร ที่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ใช่สาระที่ไม่เกี่ยวกับจุดมุ่งหมาย^{๑๑๔}

^{๑๑๑} องค์กร. (ไทย) ๒๓/๓๔/๓๓.

^{๑๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๕.

^{๑๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม(ฉบับเดิม), พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๕.

^{๑๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๓๒ - ๖๓๓.

สรุปได้ว่าการนำหลัก กัลยาณมิตรธรรม ๗ มาใช้บูรณาการในการสร้างความรู้ ความสัมพันธ์ ในการจัดการสำนักศาสนศึกษาชั้น บุคลากรผู้นำมาปฏิบัติในสำนัก จะต้องมีความเป็นมิตรปรารถนาดี เต็มใจที่จะช่วยเหลือเพื่อนร่วมงาน และสำนักอย่างเต็มความสามารถ เมื่อมีปัญหาติดขัดหรือขัดข้อง ด้านเอกสาร วิชาการ สื่ออุปกรณ์ ก็คิดหาวิธีแก้ไข ช่วยคลี่คลายปัญหา เพื่อให้สามารถปฏิบัติงาน การศึกษาได้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ และอยากให้สำนักประสบผลสำเร็จมีการพัฒนารูปแบบตาม เป้าหมาย ซึ่งย่อมจะส่งผลดีต่อรูปแบบการพัฒนาการจัดการสำนักศาสนศึกษาของบุคลากรต่างๆ ใน หายที่สุดได้ด้วยนั้น

ดังนั้น อาจพอสรุปแนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมในพุทธศาสนาที่มีผลต่อรูปแบบการ พัฒนาการจัดการสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาผลการศึกษาของนักวิชาการศาสนา ต่างๆ ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ประมวลแนวคิดหลักเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อรูปแบบ การพัฒนาการจัดการสำนักศาสนศึกษา โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปได้ตามตารางที่ ๒.๘ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๘ แสดงสาระสำคัญของหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่มีผลต่อรูปแบบการพัฒนาการ จัดการสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษา

นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๙๐/๓๑๘	ไตรสิกขา ๓ ได้แก่ ๑) ศีล ๒) สมาธิ ๓) ปัญญา
ที.ปา. (ไทย) ๑/๓๒๑/๒๓๓	อิทธิบาท ๔ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา
ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐	พรหมวิหาร ๔ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา
ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๖๑	ฆราวาสธรรม ๔ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ
ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗, ๒๖๗/๒๔๔.	สังคหวัตถุ ๔ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), (๒๕๕๑, หน้า ๒๐๐)	สาราณียธรรม ๖ ประการ ๑. เมตตากายกรรม ๒. เมตตาวจีกรรม ๓. เมตตามโนกรรม ๔. สารณโกศล ๕. สีสสามัญญตา ๖. ติฏฐิสามัญญตา
ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘-๒๐๔/ ๒๐๒ - ๒๐๖	ทิศ ๖ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน
อง.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๓๔/๓๓	กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ ปิโย, ครุ, ภาวนีโย, วตตวา วจนกฺขโม, คมภีรณฺจ กถํ กตฺตา, โน จญฺจฺจาเน นิโยชเย

๒.๖ ข้อมูลสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

รายนามเจ้าสำนักศาสนศึกษา และจำนวนสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมทั้ง ๑๖ อำเภอ ประกอบด้วย^{๑๑๕}

๑) พระเทพรัตนนาค (นพปฏิภูล กตสาโร) เจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดพนัญเชิงวรวิหาร (พระอารามหลวง) เจ้าสำนักศาสนศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีสำนักศาสนศึกษา รวมทั้งสิ้น จำนวน ๔๙๖ แห่ง

๒) พระราชธานินทร์ทราจารย์ (สุชาติ) เจ้าคณะอำเภอบ้านแพรก วัดกษัตราธิราชวรวิหาร (พระอารามหลวง) เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอบ้านแพรก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอบ้านแพรก มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน ๘ แห่ง

๓) พระพิพัฒน์กิจจาภรณ์ (พิพัฒน์) เจ้าคณะอำเภอบางปะหัน วัดวรนายกวังสรศักดิ์เจดีย์บรรพตาราม (พระอารามหลวง) เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอบางปะหัน มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน ๔๐ แห่ง

๔) พระสิทธิพัฒน์โนดม (สมชัย) เจ้าคณะอำเภอดักไถ่ วัดตูม (พระอารามหลวง) เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอดักไถ่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอดักไถ่ มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน ๒๓ แห่ง

๕) พระครูอนุกุลศาสนกิจ (ประดิษฐ์) เจ้าคณะอำเภอพระนครศรีอยุธยา วัดศาลาปูนวรวิหาร (พระอารามหลวง) เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน ๗๗ แห่ง

๖) พระครูอรุณวรราช (สมพร) เจ้าคณะอำเภอมหาราช วัดแจ้ง เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอมหาราช มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน ๒๗ แห่ง

๗) พระครูปริยัตยาธิคุณ (เหมือน ป.ธ.๔) เจ้าคณะอำเภอท่าเรือ วัดสะตือ เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอท่าเรือ มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน ๔๑ แห่ง

๘) พระครูปิยคุณากร (สมบัติ) เจ้าคณะอำเภอนครหลวง วัดปรีดาราม เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอนครหลวง มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน ๔๒ แห่ง

๙) พระครูปัญญาวราธร (ประทุม) เจ้าคณะอำเภออุทัย วัดบ้านหีบ เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภออุทัย มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน ๓๐ แห่ง

๑๐) พระครูปัญญาวิชิตคุณ (ฉลอง) เจ้าคณะอำเภอภาชี วัดผดุงธรรม เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอภาชี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอภาชีมีสำนักศาสนศึกษาจำนวน ๒๙ แห่ง

^{๑๑๕} สำนักงานเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.songayutthaya.com/main.php>, [๒ มี.ค. ๒๕๕๘].

๑๑) พระครูวิสุทธิพัฒนพิธาน (วีรยุทธ์ ป.ธ.๓) เจ้าคณะอำเภอวังน้อย วัดพะยอม
เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอวังน้อย มีสำนักศาสนศึกษา
จำนวน ๒๔ แห่ง

๑๒) พระครูสุธีปริยัตยาภรณ์ (สมพงษ์ ป.ธ.๖) เจ้าคณะอำเภอบางปะอิน วัดชุมพล
นิกายราม (พระอารามหลวง) เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
อำเภอบางปะอิน มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน ๒๙ แห่ง

๑๓) พระครูสุวรรณธรรมกิจ (ทองดี) เจ้าคณะอำเภอบางไทร วัดกระแซง
เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอบางไทร มีสำนักศาสนศึกษา
จำนวน ๓๑ แห่ง

๑๔) พระครูชินธรรมาภรณ์ (ประยูร) เจ้าคณะอำเภอบางบาล วัดสีกกู เจ้าสำนัก
ศาสนศึกษาอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอบางบาล มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน
๓๕ แห่ง

๑๕) พระมหาเวชยันต์ เวชชนนโต (ป.ธ.๘) เจ้าคณะอำเภอเสนา วัดเจ้าเจ็ดนอก
เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอเสนา มีสำนักศาสนศึกษา จำนวน
๓๓ แห่ง

๑๖) พระครูพิพัฒน์กิจวิมล เจ้าคณะอำเภอลาดบัวหลวง วัดคู่สลอดวุฒิสถาณ
เจ้าสำนักศาสนศึกษาอำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอลาดบัวหลวง มีสำนักศา
สนศึกษา จำนวน ๑๒ แห่ง

๑๗) พระครูขันติธรรมานุวัตร (เอกนารถ) เจ้าคณะอำเภอบางซ้าย วัดบางซ้ายใน เจ้า
สำนักศาสนศึกษาอำเภอบางซ้าย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอบางซ้าย มีสำนักศาสนศึกษา
จำนวน ๑๕ แห่ง

๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๗.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนา

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนาแล้ว พบว่า ได้มีผู้ทำการศึกษา
วิจัยไว้พอประมวลโดยสังเขปได้ ดังต่อไปนี้

พระครูสังวรสุตกิจ (อนันต์ ญาณส่วโร) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาองค์การ
พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดภาคเหนือตอนบน” ผลการวิจัย สภาพทั่วไปและสภาพปัญหาอุปสรรค
ของการบริหารจัดการองค์การพระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดภาคเหนือตอนบน พบว่า ด้านการ
ปกครอง มีการใช้หลักการปกครองตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ภายใต้กรอบของกฎหมายอาญา
แต่พบข้อจำกัดในการทำงานของพระสงฆ์บางรูปยังไม่เป็นระบบด้านการศาสนศึกษา มีการให้
การศึกษาทางโลกและทางธรรม ซึ่งโดยทั่วไปอยู่ในระดับพอใจ แต่ยังมีข้อจำกัดอยู่ที่ประสิทธิภาพของ
ครูผู้สอนด้านการศึกษาสงเคราะห์ อยู่ในรูปแบบของการมอบทุนการศึกษา แก่พระภิกษุสามเณรที่
ขาดแคลนทุนทรัพย์ และพบว่า คณะสงฆ์ขาดทักษะในการบริหารจัดการการศึกษาสงเคราะห์ ด้าน
การเผยแผ่ มีการเผยแผ่แบบทีมงานโดยทำงานเชิงรุก และใช้สื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัยทันต่อการ
เปลี่ยนแปลง แต่ยังมีข้อจำกัดถึงแม้จะมีพระภิกษุที่มีความรู้มาก แต่ยังมีขาดความเชี่ยวชาญในการ

ทำงานเผยแผ่ ด้านการสาธารณูปการ มีความโดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรมที่ดำรงไว้ ซึ่งรูปแบบอันเป็นล้านนา ถ้างไรซึ่งเอกลักษณ์ของภาคเหนือ แต่เป็นการสร้างเสนาสนะมากเกินความจำเป็น โดยบางแห่งขาดการซ่อมแซมบูรณปฏิสังขรณ์ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ มีการช่วยเหลือสังคมในมิติต่างๆ เพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ แต่ยังมีข้อจำกัดสำหรับงานด้านนี้ ผู้บริหารควรมีการสร้างจิตสำนึกของคณะสงฆ์บนฐานความคิดที่ว่ามีชีวิตอยู่เพื่อสังคมและอยู่ได้ด้วยดีเพื่อให้ สำหรับข้อเสนอแนะผู้วิจัยเห็นว่า การพัฒนาองค์การพระพุทธศาสนาต้องพัฒนาตั้งแต่ตัวบุคคลให้มีศักยภาพสู่การเป็นผู้นำ เพื่อที่จะผลักดันให้สมาชิกในองค์การปฏิบัติงานร่วมกันเป็นทีมงานอย่างเต็มความสามารถอันก่อให้เกิดประสิทธิภาพ ในการทำงานขององค์การบนพื้นฐานของการปฏิบัติงานที่มีหลักพุทธธรรมเป็นแนวทางสู่ความสำเร็จนั้น^{๑๑๖}

พระมหาธฤติ วิโรจโน (รุ่งชัยวิฑูร) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์” ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ประกอบด้วยหลักการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ทั่วไปที่สำคัญมี ๔ ด้าน สรุปย่อภาษาอังกฤษว่า VETS ได้แก่ ๑) V; Vision การสร้างวิสัยทัศน์ ๒) E; Education การให้การศึกษา ๓) T; Training การฝึกอบรม และ ๔) S; Study tour การไปดูงาน ส่วนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา ได้แก่ การพัฒนาตามหลักสิกขา ๓ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ ภาวนา ๔ อธิเบศ ๔ และสัปปุริสธรรม ๗ ผลการประเมินรูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการตามแนวทั่วไปและตามแนวพระพุทธศาสนาที่จะให้มีประสิทธิภาพในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้าน ควรมีการบูรณาการการพัฒนาพระสังฆาธิการตามแนวสากลและแนวพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารกิจการคณะสงฆ์มากขึ้น และพบว่า ด้วยการประยุกต์หลักการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ตามองค์ประกอบ VETS เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แต่ละหัวข้อสามารถยังการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการให้ดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสูดนั้น^{๑๑๗}

พระมหาศรณชัย มหาบุญโญ (การะเวก) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในยุคโลกาภิวัตน์” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในยุคโลกาภิวัตน์ จำนวน ๖ ด้าน โดยเฉพาะด้านการศึกษาสงเคราะห์ มีการบริหารจัดการทางการศึกษาโดยมุ่งเน้นการสงเคราะห์ประชาชนให้ได้รับการศึกษาทางพระธรรมวินัย ควบคู่ไปกับการปฏิบัติ จึงควรสนับสนุนให้มีการศึกษาทางธรรมแก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป ให้มีความรู้ในทางธรรมเพื่อปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป และควรให้มีการระดมความคิดในเบื้องต้นในระดับจังหวัด เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค จุดเด่น จุดด้อย ของแต่ละจังหวัด และเป็นมติของจังหวัดแล้วนำมารวมความคิดเป็นระดับภาคต่อไป และองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเป็น

^{๑๑๖} พระครูสังวรสุตกิจ (อนันต์ ญาณส่วโร), “การพัฒนาองค์การพระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดภาคเหนือตอนบน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๑๑๗} พระมหาธฤติ วิโรจโน (รุ่งชัยวิฑูร), “รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในยุคโลกาภิวัตน์ มี ๖ ด้าน โดยเฉพาะด้าน การศึกษาสงเคราะห์ การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในยุคโลกาภิวัตน์ ได้แก่ (๑) การพัฒนาพระสังฆาธิการให้รู้จักการเป็นครู ด้วยการให้การศึกษา และควรอุปถัมภ์ การศึกษาสงเคราะห์ระดับชั้น (๒) ต้องมีความรู้คู่ความสามารถด้วย และต้องมีการวางแผนในการทำงาน ในรูปแบบ POSDCoRB ซึ่งจะต้องเน้นหลักการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี รวมถึงจะต้องมีการ เสียสละ ซึ่งจะทำให้เป็นที่ยอมรับของสังคม จะทำให้การทำงานเป็นไปอย่างราบรื่น (๓) จะต้อง ตระหนักถึงความสำคัญของเด็กและเยาวชน ปลูกฝังให้เด็กรู้จักธรรมและรู้จักวิธีการนำไปใช้ใน ชีวิตประจำวัน จะต้องสนับสนุนส่งเสริมความเข้าใจของแต่ละคน เป็นต้น^{๑๑๘}

จิตาภา เร่งมีศรีสุข ได้วิจัยเรื่อง “ยุทธศาสตร์การพัฒนาจริยธรรมาภิบาลขององค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตภาคกลาง” ผลการวิจัยพบว่า ๑) สภาพทั่วไปของพัฒนาจริยธรรมาภิบาล ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตภาคกลาง ขององค์การบริหารส่วนตำบล ในภาพรวม อยู่ใน ระดับมาก ๒) รูปแบบพัฒนาจริยธรรมาภิบาลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตภาคกลาง ประกอบด้วยคุณลักษณะหลักจริยธรรมาภิบาล ๓ ด้าน เพื่อการพัฒนาในงานบริหาร งานบริการ และงาน สนับสนุนทำให้เกิดรูปแบบเชิงบูรณาการของจริยธรรมาภิบาลในด้านความโปร่งใส ด้านการมีส่วนร่วม ด้านความรับผิดชอบ ๓) การกำหนดกลยุทธ์การพัฒนาพัฒนาจริยธรรมาภิบาลขององค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นในเขตภาคกลาง สำคัญ คือ กลยุทธ์การสร้างโปร่งใสในงานบริหาร กลยุทธ์การ สร้างความโปร่งใสในงานบริการประชาชน กลยุทธ์การสร้างโปร่งใสในงานสนับสนุน กลยุทธ์การสร้าง การมีส่วนร่วมงานบริหาร กลยุทธ์การสร้างการมีส่วนร่วมงานบริการประชาชน กลยุทธ์การสร้างการมี ส่วนร่วมงานสนับสนุน กลยุทธ์การสร้างความรับผิดชอบต่องานบริหาร กลยุทธ์การสร้างความรับผิดชอบต่อ งานบริการประชาชน กลยุทธ์การสร้างความรับผิดชอบต่องานสนับสนุน และองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย มีปัจจัยสำคัญ มีคุณลักษณะของจริยธรรมาภิบาล ประกอบด้วย ความรู้ ความเชื่อ และแนวทางการ ประพฤติ การปฏิบัติอันดีงาม ในการบริหารงาน เป็นต้น^{๑๑๙}

พระจินณวัตร กิ่งแก้ว ได้วิจัย “การพัฒนาแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาเพื่อความเป็นเลิศ” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาแบบเป็นการสร้างรูปแบบการ ดำเนินงานขององค์การ หน่วยงาน สารหรือองค์ประกอบที่สำคัญในเรื่องที่ต้องการศึกษาที่แสดงถึง แนวความคิด วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และวิธีการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ด้วย กระบวนการศึกษาหลักการ แนวคิด ทฤษฎี การสังเคราะห์ การสร้างรูปแบบ การศึกษาความ เหมาะสมและความเป็นไปได้ หรือการตรวจสอบรูปแบบนอกจากนี้ การวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับ ขั้นตอนการพัฒนาแบบ พบว่า ไม่สามารถกำหนดแน่นอนตายตัวได้ แต่ขึ้นกับรายละเอียดกับ

^{๑๑๘} พระมหาศรณชัย มหาปุณโณ (การะเวก), “การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในยุค โลกาภิวัตน์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๑๑๙} จิตาภา เร่งมีศรีสุข, “ยุทธศาสตร์การพัฒนาจริยธรรมาภิบาลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใน เขตภาคกลาง”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๖).

ปรากฏการณ์ หรือสิ่งที่เราจะพัฒนารูปแบบนั้นๆ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์และสังเคราะห์ความสอดคล้องของขั้นตอนการพัฒนารูปแบบโดยใช้ตารางประกอบการวิเคราะห์เพื่อใช้เป็นกรอบในการกำหนดขั้นตอนการพัฒนานั้น^{๑๒๐}

นาคม ชีรสุวรรณจกร ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารงานตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี ขององค์การบริหารส่วนตำบลจังหวัดราชบุรี” พบว่า รูปแบบการบริหารงานตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี ขององค์การบริหารส่วนตำบล จังหวัดราชบุรี ประกอบด้วย หลักนิติธรรม หลักคุณธรรม หลักความโปร่งใส หลักการมีส่วนร่วม หลักความรับผิดชอบ และหลักความคุ้มค่า ผลการประเมินการปฏิบัติงานขององค์การบริหารส่วนตำบลในจังหวัดราชบุรี ตามรูปแบบการบริหารงานตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พบว่า สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล มีการประเมินการปฏิบัติงาน ตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี โดยรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมากทุกด้าน ตามลำดับ ได้แก่ หลักนิติธรรม หลักความโปร่งใส หลักคุณธรรม หลักความคุ้มค่า หลักการมีส่วนร่วม และหลักความรับผิดชอบ^{๑๒๑}

ณัฏฐกร นิลอรุณ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาระบบการจัดการความรู้ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา” การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อพัฒนาระบบการจัดการความรู้ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา และวัตถุประสงค์ย่อย ๓ ประการ ได้แก่ ๑) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ระบบการจัดการความรู้ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ๒) เพื่อสังเคราะห์และออกแบบระบบการจัดการความรู้ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ๓) เพื่อทดลอง ประเมินผลและนำเสนอระบบการจัดการความรู้ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา โดยใช้รูปแบบวิจัยและพัฒนา ๕ ขั้นตอน คือ ๑) การศึกษาเอกสารกำหนดกรอบแนวคิด ๒) การศึกษาสภาพการปฏิบัติงานตามระบบการจัดการความรู้ โดยการสอบถามผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ของเขตพื้นที่การศึกษา ๑๗๘ แห่ง และสัมภาษณ์ผู้บริหารระดับสูง ผู้บริหารระดับกลาง และเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน การจัดการความรู้ของเขตพื้นที่ศึกษานำร่องการจัดการความรู้ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ๘ แห่ง ประกอบกับการวิเคราะห์ สังเคราะห์รูปแบบ และระบบการจัดการความรู้ตามบทบาทภารกิจของเขตพื้นที่การศึกษา ๓) ออกแบบและตรวจสอบคุณภาพและระบบการจัดการความรู้ โดยผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ ๔) นำไปใช้ทดลองกับเขตพื้นที่การศึกษาที่สมัครใจ ๑ แห่ง เป็นระยะเวลา ๖ เดือน ๕) ประเมินผลการดำเนินงานตามระบบการจัดการความรู้ของเขตพื้นที่การศึกษา และนำเสนอระบบการจัดการความรู้ของเขตพื้นที่การศึกษาที่สมบูรณ์ ผลการวิจัยสรุปได้ว่า

^{๑๒๐} พระจันทรวิตร กิ่งแก้ว, “การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เพื่อความเป็นเลิศ”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๕๕).

^{๑๒๑} นาคม ชีรสุวรรณจกร, “รูปแบบการบริหารงานตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี ขององค์การบริหารส่วนตำบลจังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, (สาขาวิชาพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๔).

ระบบการจัดการความรู้ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประกอบด้วย ระบบที่สำคัญ ๒ ระบบหลัก คือ ๑) ระบบทั่วไปของการจัดการความรู้ ๒) ระบบเฉพาะของการจัดการความรู้โดยระบบที่ออกแบบความเป็นมาและความสำคัญ ความหมาย วัตถุประสงค์ หลักการ วิธีการดำเนินการ คำอธิบายประกอบ แนวทางและเงื่อนไขของการนำระบบไปใช้ได้รับการตรวจสอบรับรองจากผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ มีค่าเฉลี่ยความคิดเห็นอยู่ในเกณฑ์เหมาะสมที่สุด จากการทดลองมีผลการดำเนินการจัดการความรู้ในภาพรวมระดับมาก ค่าเฉลี่ยของผลการดำเนินการจัดการความรู้ระดับบุคคลอยู่ระหว่าง ๓.๓๓ – ๔.๐๐ และมีค่าเฉลี่ยผลการจัดการความรู้ระดับกลุ่มและองค์กรอยู่ระหว่าง ๓.๓๓- ๓.๗๐ จากการเปรียบเทียบ พบว่า ค่าเฉลี่ยการดำเนินงานตามระบบการจัดการความรู้ หลักการทดลองที่มีค่าสูงกว่าก่อนการทดลอง มีความแตกต่างกัน^{๑๒๒}

จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนา พอสรุปได้ว่า การพัฒนารูปแบบทั่วไปนั้น มุ่งเน้นด้านวัตถุ และบุคลากรมากกว่า ส่วนที่พระสังฆาธิการหรือเจ้าอาวาส ได้ใช้ความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ในการพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการในกิจการคณะสงฆ์ในด้านต่างๆ เพื่อดำเนินงานตามภารกิจหลักของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษา ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ย่อมเกิดจากความร่วมมือเพื่อทำให้บรรลุตามเป้าหมายที่คณะสงฆ์กำหนดไว้ได้อย่างดี ดังนั้นผู้วิจัยได้สังเคราะห์ประมวลแนวคิดหลักของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนา โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปได้ตามตารางที่ ๒.๙ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนา

ชื่อผู้วิจัย/แหล่งข้อมูล	ผลการวิจัย
พระครูสังวรสุตกิจ (อนันต์ ญาณสวโร) (๒๕๕๖)	“การพัฒนาองค์การพระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดภาคเหนือตอนบน” พบว่า ๑. สภาพปัญหาอุปสรรคของการบริหารจัดการองค์การพระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดภาคเหนือตอนบนทั้ง ๖ ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่ ด้านการสาธารณูปการ ๒. การพัฒนารูปแบบ พบว่า ด้านการศาสนศึกษา มีการให้การศึกษาทางโลกและทางธรรม ซึ่งโดยทั่วไปอยู่ในระดับพอใจ แต่ยังมีข้อจำกัดอยู่ที่ประสิทธิภาพของครูผู้สอน ๓. ข้อเสนอแนะ การพัฒนาองค์การพระพุทธศาสนาต้องพัฒนาตั้งแต่ตัวบุคคลให้มีศักยภาพสู่การเป็นผู้นำ เพื่อที่จะผลักดันให้สมาชิกในองค์การปฏิบัติงานร่วมกันเป็นทีมงานอย่างเต็มความสามารถอันก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงานขององค์การ

^{๑๒๒} ธีรศักดิ์ นิลอรุณ, “การพัฒนาระบบการจัดการความรู้ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา”, **ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, สาขาวิชาบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนา (ต่อ)

ชื่อผู้วิจัย/แหล่งข้อมูล	ผลการวิจัย
พระมหาธฤติ วิโรจโน (รุ่งชัย วิฑูร) (๒๕๕๖)	“รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์” พบว่า ๑. หลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั่วไปที่สำคัญมี ๔ ด้าน สรุปคำย่อภาษาอังกฤษว่า VETS ได้แก่ ๑) V; Vision การสร้างวิสัยทัศน์ ๒) E; Education การให้การศึกษา ๓) T; Training การฝึกอบรม และ ๔) S; Study tour การไปดูงาน ๒. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา ได้แก่ การพัฒนาตามหลักสิกขา ๓ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ ภาวนา ๔ อิทธิบาท ๔ และสัปปริยธรรม ๗ ๓. การประยุกต์หลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามองค์ประกอบ VETS เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แต่ละหัวข้อสามารถยังการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการให้ดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ
พระมหาศรณชัย มหาปัญโญ (การะเวก) (๒๕๕๖)	“รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์” พบว่า ๑. หลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั่วไปที่สำคัญมี ๔ ด้าน สรุปคำย่อภาษาอังกฤษว่า VETS ได้แก่ ๑) V; Vision การสร้างวิสัยทัศน์ ๒) E; Education การให้การศึกษา ๓) T; Training การฝึกอบรม และ ๔) S; Study tour การไปดูงาน ๒. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา ได้แก่ การพัฒนาตามหลักสิกขา ๓ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ ภาวนา ๔ อิทธิบาท ๔ และสัปปริยธรรม ๗ ๓. การประยุกต์หลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามองค์ประกอบ VETS เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แต่ละหัวข้อสามารถยังการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการให้ดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนา (ต่อ)

ชื่อผู้วิจัย/แหล่งข้อมูล	ผลการวิจัย
นางสาวจิตาภา เร่งมีศรีสุข (๒๕๕๖)	“ยุทธศาสตร์การพัฒนาจริยธรรมาภิบาลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตภาคกลาง” พบว่า ๑. สภาพทั่วไปของพัฒนาจริยธรรมาภิบาลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตภาคกลาง ขององค์การบริหารส่วนตำบลในภาพรวม อยู่ในระดับมาก ๒. รูปแบบพัฒนาจริยธรรมาภิบาลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตภาคกลาง ประกอบด้วยคุณลักษณะหลักธรรมาภิบาล ๓ ด้าน เพื่อการพัฒนาในงานบริหาร งานบริการ และงานสนับสนุนทำให้เกิดรูปแบบเชิงบูรณาการของจริยธรรมาภิบาลในด้านความโปร่งใส ด้านการมีส่วนร่วม ด้านความรับผิดชอบ ๓. การกำหนดกลยุทธ์การพัฒนาพัฒนาจริยธรรมาภิบาลกลยุทธ์การสร้างความโปร่งใสงานบริหาร กลยุทธ์การสร้างความโปร่งใสงานบริการประชาชน ๓. ปัจจัยสำคัญ มีคุณลักษณะของจริยธรรมาภิบาลประกอบด้วย ความรู้ ความเชื่อ และแนวทางการประพฤติ การปฏิบัติอันดีงาม ในการบริหารงาน
พระจินณวัตร กิ่งแก้ว (๒๕๕๕)	“การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเพื่อความเป็นเลิศ” พบว่า ๑. การพัฒนารูปแบบเป็นการสร้างรูปแบบการดำเนินงานขององค์กร หน่วยงานสาระหรือองค์ประกอบที่สำคัญในเรื่องที่ต้องการศึกษาที่แสดงถึงแนวความคิด วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และวิธีการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ๒. การพัฒนารูปแบบ พบว่า ไม่สามารถกำหนดแน่นอนตายตัวได้ แต่ขึ้นกับรายละเอียดกับปรากฏการณ์ หรือสิ่งที่เราจะพัฒนารูปแบบนั้นๆ

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนา (ต่อ)

ชื่อผู้วิจัย/แหล่งข้อมูล	ผลการวิจัย
นาคม อีรสุวรรณ์จักร (๒๕๕๔)	“รูปแบบการบริหารงานตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีขององค์การบริหารส่วนตำบล จังหวัดราชบุรี” พบว่า ๑. รูปแบบการบริหารงานตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีขององค์การบริหารส่วนตำบลประกอบด้วย หลักนิติธรรม หลักคุณธรรม หลักความโปร่งใส หลักการมีส่วนร่วม หลักความรับผิดชอบ และหลักความคุ้มค่า ๒. ผลการประเมินการปฏิบัติงานตามรูปแบบการบริหารงานตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลมีการประเมินการปฏิบัติงานตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีโดยรวมอยู่ในระดับมาก ๓. พิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมากทุกด้านตามลำดับ ได้แก่ หลักนิติธรรม หลักความโปร่งใส หลักคุณธรรม หลักความคุ้มค่า หลักการมีส่วนร่วม และหลักความรับผิดชอบ
ณัณศกรณ นิลอรุณ (๒๕๕๓)	“การพัฒนาระบบการจัดการความรู้ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา” พบว่า ๒.ประกอบด้วยระบบที่สำคัญ ๒ ระบบหลักคือ ๑) ระบบทั่วไปของการจัดการความรู้ ๒)ระบบเฉพาะของการจัดการความรู้ ๓. จากการทดลอง พบว่า มีผลการดำเนินการจัดการความรู้ในภาพรวมระดับมาก ค่าเฉลี่ยของผลการดำเนินการจัดการความรู้ระดับบุคคลอยู่ระหว่าง ๓.๓๓ – ๔.๐๐ และมีค่าเฉลี่ยผลการจัดการความรู้ระดับกลุ่มและองค์กรอยู่ระหว่าง ๓.๓๓ - ๓.๗๐ ๔. จากการเปรียบเทียบ พบว่า ค่าเฉลี่ยการดำเนินงานตามระบบการจัดการความรู้หลักการทดลองที่มีค่าสูงกว่าก่อนการทดลอง มีความแตกต่างกัน

๒.๗.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการแล้วพบว่า ได้มีผู้ทำการศึกษาวิจัยไว้ พอจะนำมาประมวลโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

พระราชปรีดี (สฤษดิ์ ลีริธโร) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ผลการวิจัยพบว่า สภาพการดำเนินงานวิชาการของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมีโครงสร้างการบริหารงานวิชาการเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยต่างๆทั้งในและต่างประเทศ แต่มีจุดเด่น คือ วัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัยมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ มุ่งให้การศึกษา วิจัย ส่งเสริมการให้บริการทางวิชาการพระพุทธศาสนา และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ซึ่งมีผลต่อการบริหารงานด้านอื่นๆ คือ ด้านการบริหารบุคลากรทางวิชาการ ที่ต้องกระจายกำลังคนไปตามวิทยาเขตทั่วประเทศ ทำให้แต่ละวิทยาเขตต้องเร่งสร้างบุคลากรทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ อีกทั้งต้องเสริมสร้างระบบประสานงานและการประชาสัมพันธ์ข่าวสารของมหาวิทยาลัยให้รวดเร็วและทั่วถึง สำหรับด้านหลักสูตรและการวัดผลประเมินผลของมหาวิทยาลัยที่ต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ได้พบว่า มีการจำกัดให้จัดหลักสูตรเฉพาะทาง จึงไม่สามารถดำเนินการพัฒนาหลักสูตรให้เป็นไป เช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยทั่วไป จึงมีจุดอ่อนอยู่ตรงที่การจัดการเรียนการสอนยังอยู่ในระดับปริญญาตรี แทนการพัฒนาหลักสูตรในระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ในด้านพระพุทธศาสนาและการวัดประเมินผลที่กระจายไปตามวิทยาเขต ไม่มีการจัดการให้เป็นระบบมาตรฐานของมหาวิทยาลัยได้ สำหรับการบริหารงานวิชาการที่ได้รับผลจากมาตราต่างๆ ในพระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัยโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การบริหารบุคลากรทำให้มีจุดอ่อน ที่จะต้องมีการพัฒนาอย่างเร่งด่วน คือ การเพิ่มพูนองค์ความรู้ในระดับปริญญาที่สูงขึ้น และตำแหน่งทางวิชาการ เนื่องจากมาตรา ๒ ของพระราชบัญญัติได้ลือเนื้อความของมหาวิทยาลัยอื่นๆ เพื่อให้เป็นไปตามเกณฑ์ของสำนักงานอุดมศึกษา ในส่วนของการวิเคราะห์จากแบบสอบถามสำหรับบุคลากรของมหาวิทยาลัย ซึ่งได้แก่ ผู้บริหาร คณาจารย์ นิสิต และแจกแบบสอบถามสำหรับผู้เชี่ยวชาญ พบว่า ๑) การบริหารงานวิชาการด้านโครงสร้างการบริหารงานวิชาการ มีข้อคิดเห็นให้มหาวิทยาลัยบริหารงานแบบมีส่วนร่วมของหน่วยปฏิบัติทั้งในส่วนกลางและส่วนที่เป็นเครือข่ายวิทยาเขต และจากบุคลากรทุกระดับ ๒) การบริหารงานวิชาการด้านการบริหารบุคลากรทางวิชาการ มีข้อคิดเห็นในมหาวิทยาลัย เน้นการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการสรรหา การพัฒนาและการส่งเสริมทางวิชาการให้กับอาจารย์ผู้สอนในด้านการวิจัย การเพิ่มวุฒิการศึกษาและการปรับตำแหน่งทางวิชาการ และเน้นการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการจัดเรียนการสอน ให้นิสิตได้พัฒนาคุณภาพทั้งด้านวิชาการและจริยธรรม ๓) การบริหารงานวิชาการด้านหลักสูตรและการวัดประเมินผล มีข้อคิดเห็นให้มหาวิทยาลัยกำหนดเกณฑ์ที่ปฏิบัติเกี่ยวกับการปรับปรุง การเสนอหลักสูตรให้ทันสมัย ทันต่อเหตุการณ์และให้สอดคล้องกับทิศทาง นโยบายของมหาวิทยาลัย แล้วแจ้งข่าวให้บุคลากรได้รับทราบอย่างทั่วถึง ๔) การบริหารงานวิชาการด้านการบริหารงานวิชาการ มีข้อคิดเห็นให้มหาวิทยาลัยมีการจัดแผนปฏิบัติงานด้านวิชาการที่ชัดเจนในรูปแบบแผนระยะสั้นและระยะยาว ผลที่ได้จากการ

วิเคราะห์ข้อมูล ได้นำมาพัฒนารูปแบบของการบริหารงานวิชาการทั้ง ๔ ด้าน เพื่อนำเสนอให้กับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและองค์กรที่เกี่ยวข้องในลำดับต่อไป^{๑๒๓}

บุญส่ง หาญพานิช ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย” ผลการวิจัยพบว่า ผู้บริหารสถาบันอุดมศึกษา มีความต้องการในระดับมาก ขณะที่สภาพเป็นจริงในปัจจุบันเกิดขึ้นในระดับค่อนข้างน้อยในทุกด้านที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการความรู้ ได้แก่ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การนำความรู้ไปใช้ การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ การบริการความรู้ การสื่อสารความรู้ การใช้เทคโนโลยี วัฒนธรรมการไว้วางใจ วัฒนธรรมพลังร่วมนอลลิคจ์เวอร์เคอร์ สิ่งทำลาย และยุทธศาสตร์การบริหารจัดการความรู้ ลักษณะงานที่ผู้บริหารมีความต้องการในระดับมาก ให้มีการนำองค์ความรู้ใหม่ๆ ซึ่งเกิดจากการบริหารจัดการความรู้ไปใช้ ได้แก่ การประกันคุณภาพการศึกษา รองลงมา คือ การพัฒนาการเรียนการสอน หลักสูตร เทคโนโลยี ห้องสมุด การวิจัย การประเมินความดีความชอบ การธำรงรักษาบุคลากร การสร้างนักวิชาการ การกำหนดภาระงานของบุคลากร และการบริการความรู้ ผู้บริหารมีความประสงค์ให้ในระดับมาก ให้มีการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ข้ามหน่วยงานทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการมากขึ้น ให้มีการบริการความรู้ในลักษณะของการร่วมมือที่ต่างฝ่ายต่างเป็นทั้งผู้ให้ และผู้รับบริการใน ๕ ด้าน คือ การเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะ การถ่ายทอดความรู้ การจัดอบรมสัมมนา การอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงความรู้ และการให้คำปรึกษา

รูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทยที่นำเสนอ เน้นด้าน การแบ่งปัน แลกเปลี่ยนความรู้และการบริการความรู้ ซึ่งประกอบด้วย ๑๐ ด้าน ด้านวิสัยทัศน์ คือ การเป็นสถาบันแห่งการเรียนรู้และชุมชนนักวิชาการด้านภารกิจ คือ การผลิต ถ่ายทอด และบริการความรู้ ด้านนโยบาย คือ ให้มีการแบ่งปันความรู้อย่างทั่วถึงทั้งภายในและภายนอกสถาบัน ด้านเป้าหมาย คือ การพัฒนาวัฒนธรรมการแบ่งปันและเปลี่ยนความรู้และวัฒนธรรมการบริการความรู้ พัฒนานอลลิคจ์เวอร์เคอร์ พัฒนาฐานความรู้อิเล็กทรอนิกส์ของสถาบันและพัฒนาปฏิสัมพันธ์ความรู้ ด้านการประเมิน คือ ประเมินความสามารถและวัฒนธรรมของสถาบัน ด้านยุทธศาสตร์ ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการความรู้ไว้ ๖ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ผู้บริหาร ยุทธศาสตร์นอลลิคจ์เวอร์เคอร์ ยุทธศาสตร์ปฏิสัมพันธ์ความรู้ ยุทธศาสตร์การสื่อสารความรู้และเทคโนโลยี ยุทธศาสตร์การไว้วางใจ และยุทธศาสตร์พลังร่วม ด้านสำนักบริหารจัดการความรู้ คือ การวางแผนกลยุทธ์การบริหารจัดการความรู้ ด้านกระบวนการแบ่งปันแลกเปลี่ยนและบริการความรู้ คือ การเตรียมความพร้อม การกำหนดวิธีการแบ่งปัน และเปลี่ยนและบริการ การประเมินและปรับปรุงแก้ไข ด้านผลการดำเนินการ คือ ทำให้ได้ วัฒนธรรมการแบ่งปันและเปลี่ยนความรู้ และการบริการความรู้ ชุมชนนอลลิคจ์เวอร์เคอร์ ฐานความรู้อิเล็กทรอนิกส์ปฏิสัมพันธ์ความรู้ นวัตกรรมการเรียนรู้ ผลผลิตงาน และการบริการ^{๑๒๔}

^{๑๒๓}พระราชปริยัติ (สฤชดี สิริจิโร), “การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (พระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๑๒๔}บุญส่ง หาญพานิช, “การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

วิภา ทองหง่า ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย ๖ องค์ประกอบ คือ ๑) การประกันคุณภาพการศึกษา ๒) การพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของนักเรียน ๓) การนิเทศการศึกษา ๔) การแนะแนวศึกษา ๕) การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และ ๖) สื่อการเรียนการสอน ซึ่งองค์ประกอบทุกตัวมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบด้านการประกันคุณภาพการศึกษา โดยที่การพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของนักเรียน การนิเทศการศึกษา การแนะแนวการศึกษา การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และสื่อการเรียนการสอน มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการประกันคุณภาพการศึกษา และมีความสัมพันธ์โดยอ้อมกับการประกันคุณภาพการศึกษาโดยส่งผ่านการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ของนักเรียน^{๑๒๕}

สิริมา หมอนไหม ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการศึกษาเพื่อสิทธิเด็กในโรงเรียนมัธยมศึกษาตามอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กแห่งสหประชาชาติ” ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบการบริหารจัดการศึกษาเพื่อสิทธิเด็กในโรงเรียนมัธยมศึกษา มี ๗ องค์ประกอบ คือ ๑) การพัฒนาผู้เรียน ๒) การดูแลช่วยเหลือนักเรียน ๓) การจัดสภาพแวดล้อม ๔) การเสริมสร้างความปลอดภัย ๕) การมีส่วนร่วม ๖) การวางแผน และ ๗) การส่งเสริมสุขภาพ^{๑๒๖}

ดวงใจ ช่วยตระกูล ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารความเสี่ยงในสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน” ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยความเสี่ยงด้านการเรียนการสอน ควรใช้วิธีการบริหารความเสี่ยงโดยการควบคุมและหามาตรการในการป้องกันความเสี่ยง รวมไปถึงถ่ายโอนความเสี่ยง ปัจจัยความเสี่ยงด้านการเงิน ควรใช้วิธีการบริหารความเสี่ยงโดยการควบคุมและหามาตรการในการป้องกันความเสี่ยง ปัจจัยความเสี่ยงด้านความมั่นใจทางการศึกษา ควรใช้วิธีการควบคุมและหามาตรการในการป้องกันความเสี่ยง รวมถึงการมีส่วนร่วมของภาคีคือชุมชน ผู้ปกครองและผู้ประกอบการ ปัจจัยความเสี่ยงด้านสิ่งแวดล้อม ควรใช้วิธีการบริหารความเสี่ยงโดยการควบคุมและหามาตรการในการป้องกันความเสี่ยง รวมไปถึงถ่ายโอนความเสี่ยง ปัจจัยความเสี่ยงด้านการบริหารจัดการความปลอดภัย ควรใช้วิธีการควบคุมและหามาตรการในการป้องกันความเสี่ยง รวมไปถึงการมีส่วนร่วมของนักเรียน ผู้ปกครอง บุคลากรในสถานศึกษา ชุมชน คณะกรรมการสถานศึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้อง^{๑๒๗}

จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ สรุปได้ว่า การบริหารจัดการหมายถึง การที่พระสงฆ์หรือเจ้าอาวาส ได้ใช้ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ในการตัดสินใจ และใช้ทรัพยากรการบริหารที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพื่อดำเนินงานตามภารกิจ ๖ ประการ โดยเฉพาะด้านการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษา ให้เป็นไปอย่างราบรื่น เกิดความร่วมมือ

^{๑๒๕}วิภา ทองหง่า, “รูปแบบการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔).

^{๑๒๖}สิริมา หมอนไหม, “การบริหารจัดการศึกษาเพื่อสิทธิเด็กในโรงเรียนมัธยมศึกษาตามอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กแห่งสหประชาชาติ”, **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔).

^{๑๒๗}ดวงใจ ช่วยตระกูล, “การบริหารความเสี่ยงในสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน”, **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑).

และบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ประมวลแนวคิดหลักของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนา โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปได้ตามตารางที่ ๒.๑๐ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ

นักวิจัย/แหล่งข้อมูล	ผลการวิจัย
พระราชปรีดี (สฤณี สิริธโร), (๒๕๕๑)	“การพัฒนาแบบการบริหารงานวิชาการของมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” พบว่า ๑. มีโครงสร้างการบริหารงานวิชาการเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยต่างๆทั้งในและต่างประเทศ แต่มีจุดเด่น คือ วัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัยมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ มุ่งให้การศึกษา วิจัย ส่งเสริมการให้บริการทางวิชาการ พระพุทธศาสนา และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ๓. ด้านการบริหารบุคลากรทางวิชาการ ที่ต้องกระจายกำลังคนไปตามวิทยาเขตทั่วประเทศ ทำให้แต่ละวิทยาเขตต้องเร่งสร้างบุคลากรทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ๔. มีการจำกัดให้จัดหลักสูตรเฉพาะทาง จึงไม่สามารถดำเนินการพัฒนาหลักสูตรให้เป็นไปเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยทั่วไป จึงมีจุดอ่อนอยู่ตรงที่การจัดการเรียนการสอน ๕. การบริหารงานวิชาการด้านโครงสร้างการบริหารงานวิชาการ มีข้อคิดเห็นให้มหาวิทยาลัยบริหารงานแบบมีส่วนร่วมของหน่วยปฏิบัติทั้งในส่วนกลางและส่วนที่เป็นเครือข่าย วิทยาเขต และจากบุคลากรทุกระดับ
บุญส่ง หาญพานิช (๒๕๕๖)	ยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการความรู้ ได้แก่ ๑. ยุทธศาสตร์ผู้บริหาร ๒. ยุทธศาสตร์นอลลิคเจอร์เคอร์ ๓. ยุทธศาสตร์ปฏิสัมพันธ์ความรู้ ๔. ยุทธศาสตร์การสื่อสารความรู้และเทคโนโลยี ๕. ยุทธศาสตร์การไว้วางใจ ๖. ยุทธศาสตร์พลังร่วม
วิภา ทองหง่า, (๒๕๕๔)	องค์ประกอบการบริหารงานวิชาการของโรงเรียน ๑) การประกันคุณภาพการศึกษา ๒) การพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของนักเรียน ๓) การนิเทศการศึกษา ๔) การแนะแนวศึกษา ๕) การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ๖) สื่อการเรียนการสอน

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ (ต่อ)

นักวิจัย/แหล่งข้อมูล	ผลการวิจัย
พูนสุข มาศรีรังสรรค์, (๒๕๕๔)	การจัดการความรุนแรงในครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ ๑. การแปรเปลี่ยนความขัดแย้งที่เป็นความก้าวร้าวรุนแรงให้เป็นความเข้าใจอันดีต่อกัน (Transformation) ๒. การแก้ไขปัญหาความรุนแรงในระดับต่างๆ รวมถึงการป้องกันมิให้เกิดซ้ำซ้อน (Solution in Terms of Problem Solving and Prevention) ๓. การเยียวยา (Healing) รักษาใจตนให้สงบสันติไปพร้อมๆ กับคนในครอบครัว
สิริมา หมอนไหม, (๒๕๕๔)	องค์ประกอบการบริหารจัดการศึกษาเพื่อสิทธิเด็ก ๑) การพัฒนาผู้เรียน ๒) การดูแลช่วยเหลือนักเรียน ๓) การจัดสภาพแวดล้อม ๔) การเสริมสร้างความปลอดภัย ๕) การมีส่วนร่วม ๖) การวางแผน ๗) การส่งเสริมสุขภาพ
ดวงใจ ช่วยตระกูล, (๒๕๕๑)	การบริหารความเสี่ยงในสถานศึกษา ๑. ด้านการเรียนการสอน ๒. ด้านการเงิน ๓. ด้านความมั่นใจทางการศึกษา ๔. ด้านสิ่งแวดล้อม ๕. ด้านการบริหารจัดการความปลอดภัย ควรใช้วิธีการควบคุมและหามาตรการในการป้องกันความเสี่ยง รวมไปถึงการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

๒.๗.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาระรรมศึกษา

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาแผนกธรรมศึกษาทั้ง ๕ ด้าน คือ ๑) ด้านสภาพทั่วไปของสำนักศาสนศึกษา ๒) ด้านผู้บริหารสำนักศาสนศึกษา ๓) ด้านครูผู้สอนสำนักศาสนศึกษา ๔) ด้านกิจกรรมและสื่อการเรียนการสอน ๕) ด้านแรงจูงใจในการเรียนการสอน แล้ว ได้มีผู้ทำการศึกษาวิจัยไว้พอสังเขป ดังต่อไปนี้

ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ ได้วิจัยเรื่อง “การบริหารสถานศึกษาโดยใช้หลักไตรสิกขาของโรงเรียนวัดพระพุทธรบาทเขากระโดง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์” ผลการวิจัยพบว่า ด้านความจำเป็นในการจัดตั้ง เพื่อสนองตอบคำปราชญ์ของคณะสงฆ์จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อสนองตอบภารกิจของวัดในพระพุทธศาสนา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ สนองตอบนโยบายรัฐและคณะสงฆ์ ด้านการดำเนินงานโรงเรียนวิสุทธิพุทธ ผลิตผู้จบมัธยมศึกษาส่งต่อให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้เป็นสถานที่ฝึกสอนของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเพื่อให้เป็นสถานที่ศึกษาดูงานโรงเรียนวิสุทธิพุทธของหน่วยงานทั่วไป ด้านแนวทางในการดำเนินการของโรงเรียนได้กำหนดไว้ในตราสารของโรงเรียน ซึ่งเป็นไปตามที่ได้กำหนดไว้ใน วัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง ปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ หลักสูตร เป้าหมาย นโยบาย และกลยุทธ์หลักของโรงเรียนด้านพัฒนาการของโรงเรียน ได้มีพัฒนาการทั้งทางด้านบุคลากร ด้านระบบบริหาร ด้านวิชาการ ด้านงบประมาณ ด้านอาคารสถานที่ และสภาพแวดล้อม ด้านสื่อและแหล่งการเรียนรู้ ด้านอุปกรณ์การศึกษา และด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานและสวัสดิการ ปัจจุบันโรงเรียนสามารถสร้างชื่อเสียงและได้รับความไว้วางใจจากชุมชนเห็นได้จากแต่ละปีการศึกษา ผู้ปกครองได้ส่งลูกหลานเข้ามาเรียนกับทางโรงเรียนเพิ่มมากขึ้นเป็นต้น^{๑๒๘}

ศันสนีย์ ชุมพลบุญชู ได้วิจัยเรื่อง “จริยธรรมทางธุรกิจของผู้บริหารที่มีต่อพนักงานในมุมมองทางพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า ธุรกิจและสังคมต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การดำเนินงานอย่างมีจริยธรรมของผู้บริหาร คือ การประพฤติถูกต้อง ดีงาม สังคมยอมรับและเกิดประโยชน์สุขแก่ส่วนรวม โดยผู้บริหารต้องมีจริยธรรมทั้งระดับความคิดและการปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับผิดชอบเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีขององค์กร นอกจากนี้ยังมีจริยธรรมต่อพนักงานในด้านการจ้างงาน ด้านสภาพการทำงาน และด้านสิทธิในที่ทำงานของพนักงาน เพื่อให้เกิดความชอบธรรมและสร้างสมดุลของผลประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายอย่างเหมาะสม ส่วนหลักธรรมที่เกี่ยวกับธุรกิจ พบว่า ผู้บริหารควรฝึกตนให้มีความพร้อมที่จะบริหารงานก่อนจึงจะสามารถปกครองพนักงานให้ทำงานมีประสิทธิภาพได้ การดำเนินงานของผู้บริหารเริ่มต้นที่การคิดวางแผนงานที่ถูกต้องชอบธรรม เมื่อได้แผนงานขององค์กรแล้วผู้บริหารจะปฏิบัติต่อพนักงานในทุกขั้นตอนของการบริหารงานด้วยการพูดและการกระทำที่ดี และมีการประเมินผลในตอนท้าย ซึ่งผู้บริหารควรปฏิบัติหน้าที่ตามทิศเบื้องล่าง

^{๑๒๘} ทวีศักดิ์ ทองทิพย์, “การบริหารสถานศึกษาโดยใช้หลักไตรสิกขาของโรงเรียนวัดพระพุทธรบาทเขากระโดง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (พระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

ของหลักทศ ๖ และสังคหวัตถุ ๔ เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและความสามัคคีให้เกิดขึ้นในองค์กร เป็นต้น^{๑๒๙}

เอื้อมอร ชลวร ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาพัฒนาการของรูปแบบวิธีการสอนของพระปราโมทย์ ปาโมชฺโช” ผลการวิจัยพบว่า ปุจฉา-วิสัชนา เป็นวิธีการสอนของพระพุทธรเจ้าที่ใช้สอนพระสงฆ์และบุคคลทั่วไปมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เป็นวิธีการสอนที่ทรงใช้มากที่สุด มีประโยชน์ที่สุด เพราะทำให้ผู้ฟังได้รับความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนและยังเป็นวิธีการที่เป็นต้นแบบ ให้มีการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อให้เข้าใจได้กับทุกบริบทและสังคม ส่วนรูปแบบวิธีการสอนแบบการถามตอบของพระปราโมทย์มี ๒ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนแรก คือการเทศน์ช่วงเช้าในระหว่างเวลา ๐๗.๓๐ น. ถึง ๐๘.๐๐ น. ขั้นตอนต่อไป คือ การที่ผู้เรียนส่งการบ้านในช่วงสาย ระหว่างเวลา ๐๘.๔๕ น. ถึง ๑๐.๐๐ น. เป็นต้น^{๑๓๐}

สุปรียา อีรสิรานนท์ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” โดยมีวัตถุประสงค์ ๑) ศึกษากระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัย พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้ยึดแนวการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการฝึกฝน และพัฒนาตนเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ พระพุทธศาสนามีแนวคิดว่า การเรียนรู้เกิดจากองค์ประกอบ คือ อายตนะภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่ถูกต้องกาย (โณภูมิจิต) อารมณ์ที่เกิดขึ้น (ธรรมารมณ์) และวิญญาณ คือ ความรู้ที่เกิดขึ้น เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน เมื่อองค์ประกอบทั้ง ๓ ประจวบพร้อมกัน จึงเกิดผัสสะผัสสะ จึงเป็นจุดเริ่มต้นการเรียนรู้ของมนุษย์ ข้อมูลต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะจะเป็นข้อมูลหรือความรู้ได้ต้องผ่านการแปลความหมายด้วยจิต โดยประมวลผลจนเกิดเป็นความรู้และสื่อสารกับสิ่งแวดล้อมต่างๆ รอบตัว พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับจิต และการรับรู้ทางอารมณ์ต่างๆ อันเป็นสภาวะเฉพาะของจิต ที่ไม่สามารถทดลองได้ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ เช่น ความดีใจ พอใจ เสียใจ เป็นต้น^{๑๓๑}

ทวี คັນสนียพันธ์ และ เตชา พวงงาม ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เขตการศึกษา ๑๑” โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของสงฆ์ ปัญหาและอุปสรรค ตลอดจนความต้องการในการจัดการศึกษาของสงฆ์ ผลการวิจัย พบว่า กลุ่มตัวอย่างได้แก่ ผู้บริหารผู้จัดการและครูสอนมีความเห็น ดังนี้ ด้าน

^{๑๒๙} คันสนีย ชุมพลปัญชร, “จริยธรรมทางธุรกิจของผู้บริหารที่มีต่อพนักงานในมุมมองทางพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (พระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๑๓๐} เอื้อมอร ชลวร, “ศึกษาพัฒนาการของรูปแบบวิธีการสอนของพระปราโมทย์ ปาโมชฺโช”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บริหารการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๑๓๑} สุปรียา อีรสิรานนท์, “การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (พระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

สภาพการจัดการศึกษาซึ่งครอบคลุมกระบวนการ ๖ ด้าน คือ ด้านการบริหารงาน ด้านบุคลากร ด้านอาคารสถานที่และวัสดุครุภัณฑ์ ด้านวิชาการ ด้านงบประมาณ และด้านการส่งเสริมและสนับสนุน ในภาพรวม มีการดำเนินการอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างต่ำ โดยด้านที่เห็นว่าได้ดำเนินการมากกว่าด้านอื่นๆ คือ ด้านบุคลากร ด้านปัญหาและอุปสรรค ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลางเช่นกัน โดยด้านที่เห็นว่ามีปัญหาและอุปสรรคมากกว่าด้านอื่นๆ คือ ด้านบุคลากร ส่วนด้านความต้องการในการจัดการศึกษาโรงเรียนมีความต้องการบุคลากรปฏิบัติงานประจำ และได้รับการบรรจุแต่งตั้งเป็นข้าราชการ โดยสรุปการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ควรจัดตั้งกองทุนเพื่อการจัดการศึกษา โดยเฉพาะเนื่องจากโรงเรียนไม่อยู่ภายใต้ พ.ร.บ. โรงเรียนเอกชน พ.ศ.๒๕๒๕ และไม่ใช่วิทยาลัยรัฐบาลโดยตรง แต่เป็นโรงเรียน ที่สังกัดกรมการศาสนา^{๑๓๒}

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาในรูปแบบและแนวทางการพัฒนาการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสังคมไทย” สรุปผลวิจัยพบว่า ๑) การศึกษาความคิดเห็นของผู้เรียนธรรมศึกษาทุกระดับช่วงชั้นตามสภาพความเป็นจริงและความคาดหวัง ในภาพรวมทุกด้าน มีความเห็นว่า การจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณารายด้านแล้วพบว่า การเรียนการสอนธรรมศึกษา ด้านหลักสูตรการเรียนการสอนอยู่ในระดับปานกลาง เป็นอันดับแรก รองลงมา คือ ด้านวิธีการเรียนการสอน ด้านกระบวนการเรียนการสอน และอันดับสุดท้าย คือ ด้านการวัดผลและประเมินผล ๒) การทดสอบสมมติฐาน โดยการเปรียบเทียบความคิดเห็นของผู้เรียนธรรมศึกษาทุกระดับช่วงชั้นตามสภาพความเป็นจริง และความคาดหวัง พบว่า ความคิดเห็นตามสภาพความเป็นจริง และความคาดหวัง ในภาพรวมมีความแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ ๓) ศึกษาปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะความคิดเห็นของการจัดการเรียนธรรมศึกษาด้านหลักสูตร ด้านกระบวนการเรียนการสอน และด้านการวัดผลและประเมินผล พบว่า ผู้เรียนธรรมศึกษาทุกช่วงชั้น ได้ให้ความคิดเห็นในภาพรวมของปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับการเรียนการสอนธรรมศึกษา พบปัญหาที่มีความคล้ายคลึงกัน คือ ๑) งบประมาณไม่เพียงพอ ๒) ขาดบุคลากรที่มีความรู้เฉพาะด้าน ๓) ขาดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชน ๔) ขาดการประสานงานและประชาสัมพันธ์ ซึ่งได้ให้ข้อเสนอแนะการเรียนการสอนธรรมศึกษาในภาพรวม ดังนี้ ๑) ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้กลุ่มเป้าหมายเห็นประโยชน์ของการเรียนธรรมศึกษา ๒) ขอความร่วมมือจากทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐและภาคเอกชนให้การสนับสนุนส่งเสริมการจัดการเรียนธรรมศึกษาเป็นรูปธรรม เน้นประสิทธิภาพของการจัดการเรียนการสอน ควรจัดอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากรที่เกี่ยวข้อง ควรเน้นคุณภาพของการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษา และควรจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับการนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน^{๑๓๓}

^{๑๓๒} ทวี ศันสนียพันธ์ และ เดชา พวงงาม, “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเขตการศึกษา ๑๑” เอกสารวิชาการการวิจัยทางด้านการศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๗).

^{๑๓๓} กรมการศาสนากระทรวงวัฒนธรรม, “การศึกษาวิจัยรูปแบบและแนวทางการพัฒนาการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสังคมไทย : สภาพความเป็นจริงและความคาดหวังของผู้เรียนธรรมศึกษาทุกระดับชั้น”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๔๙).

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษา ดังกล่าว พอสรุปได้ว่า การบริหารจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษา หรือการจัดการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์ ที่จัดเข้าในประเภทการอนุเคราะห์ญาติโยมดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นการสงเคราะห์ เกื้อกูลแก่การศึกษา หรือสถาบันการศึกษา หรือบุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ที่กำลังศึกษาในหลักสูตรธรรมศึกษาระดับต่างๆ ของคณะสงฆ์นี้ ซึ่งเป็นงานที่สำคัญของพระสงฆ์ที่ได้มีโอกาสในการช่วยพัฒนาและสงเคราะห์ประชาชน และยังเป็นรูปแบบในการพัฒนาสังคมตลอดถึงสถาบันชาติและพระพุทธศาสนา อีกทางหนึ่งด้วย ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ประมวลแนวคิดหลักของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษา โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปได้ตามตารางที่ ๒.๑๑ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๑๑ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษา

นักวิจัย/แหล่งข้อมูล	ผลการวิจัย
ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ (๒๕๕๕)	“การบริหารสถานศึกษาโดยใช้หลักไตรสิกขาของโรงเรียนวัดพระพุทธรูปเขากระโดง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์” พบว่า ๑. การบริหารสถานศึกษาด้านความจำเป็นในการจัดตั้ง เพื่อสนองตอบคำปรารภของคณะสงฆ์จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อสนองตอบภารกิจของวัดในพระพุทธศาสนา ๒. กลยุทธ์หลักของโรงเรียนด้านพัฒนาการของโรงเรียน ได้มีพัฒนาการทั้งทางด้านบุคลากร ด้านระบบบริหาร ด้านวิชาการ ด้านงบประมาณ ด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม ด้านสื่อและแหล่งการเรียนรู้ ด้านอุปกรณ์การศึกษา และด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานและสวัสดิการ ๓. ด้านการดำเนินงานของ โรงเรียนวิถียุทธ ผลิตผู้จบมัธยมศึกษาส่งต่อให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้เป็นสถานที่ฝึกสอน และเพื่อให้เป็นสถานที่ศึกษาดูงาน โรงเรียนวิถียุทธของหน่วยงานทั่วไป
ปิยะ เจริญเวชรักษ์ (๒๕๕๕)	๑. รูปแบบภาวะผู้นำของผู้บริหารประกอบด้วยตัวแปรแฝง ๔ ตัว คือ ภูมิหลัง, คุณลักษณะเฉพาะความเป็นผู้นำ, พฤติกรรมการสร้างอิทธิพล และแรงจูงใจในการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการครู ๒. องค์ประกอบจากมากไปน้อย ดังนี้ ตัวแปรแฝง ภูมิหลัง คือ อายุ ประสบการณ์ การศึกษาอบรมทางการบริหาร และ ระดับการศึกษา ๓. แรงจูงใจในการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการครู คือ ความผูกพันต่อองค์กร การทำงานเป็นทีม และความพึงพอใจในการทำงานตามลำดับ

ตารางที่ ๒.๑๑ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาแผนกธรรมศึกษา (ต่อ)

นักวิจัย/แหล่งข้อมูล	ผลการวิจัย
เอี่ยมอร ชลวร (๒๕๕๕)	“ ศึกษาพัฒนาการของรูปแบบวิธีการสอนของพระปราโมทย์ ปาโมชโช” พบว่า ๑. ปุจฉา-วิสัชนาเป็นวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ใช้สอนพระสงฆ์และบุคคลทั่วไปมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เป็นวิธีการสอนที่ทรงใช้มากที่สุด มีประโยชน์ที่สุด ๒. เป็นวิธีการที่เป็นต้นแบบให้มีการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อให้เข้าได้กับทุกบริบทและสังคม ๔. รูปแบบวิธีการสอนแบบการถามตอบของพระปราโมทย์มี ๒ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนแรก การเทศน์ช่วงเช้า ขั้นตอนต่อไป คือ การที่ผู้เรียนส่งการบ้านในช่วงสาย
สุปรียา อีรสิรานนท์ (๒๕๕๖)	“การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ๑. วัตถุประสงค์ ๑) ศึกษากระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒. แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้ยึดแนวการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการฝึกฝนและพัฒนาตนเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์พระพุทธศาสนา ๓. พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับจิตและการรับรู้ทางอารมณ์ต่างๆ อันเป็นสภาวะเฉพาะของจิตที่ไม่สามารถทดลองได้ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ เช่น ความดีใจพอใจ เสียใจ

ตารางที่ ๒.๑๑ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาแผนกธรรมศึกษา (ต่อ)

นักวิจัย/แหล่งข้อมูล	ผลการวิจัย
ทวี ศันสนียพันธ์ และ เดชา พวงงาม (๒๕๕๖)	“การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เขตการศึกษา ๑๑” พบว่า ๑. สภาพการจัดการศึกษาของสงฆ์ปัญหาและอุปสรรคตลอดจนความต้องการในการจัดการศึกษาของสงฆ์ ๒. ผู้บริหารผู้จัดการและครูสอนมีความเห็นดังนี้ ด้านสภาพการจัดการศึกษาซึ่งครอบคลุมกระบวนการ ๖ ด้าน คือด้านการบริหารงานด้านบุคลากร ด้านอาคารสถานที่และวัสดุครุภัณฑ์ด้านวิชาการด้านงบประมาณ และด้านการส่งเสริมและสนับสนุนในภาพรวมมีการดำเนินการอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างต่ำ ๓. การบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ควรจัดตั้งกองทุนเพื่อการจัดการศึกษาโดยเฉพาะเนื่องจากโรงเรียนไม่อยู่ภายใต้ พ.ร.บ.โรงเรียนเอกชน พ.ศ.๒๕๒๕ และไม่ใช้โรงเรียนรัฐบาลโดยตรงแต่เป็นโรงเรียนที่สังกัดกรมการศาสนา
กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม (๒๕๔๙)	“การศึกษาวิจัยรูปแบบและแนวทางการพัฒนาการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสังคมไทย : สภาพความเป็นจริงและความคาดหวังของผู้เรียนธรรมศึกษาทุกระดับชั้น” พบว่า ๑. การศึกษาความคิดเห็นของผู้เรียนธรรมศึกษาทุกระดับชั้นตามสภาพความเป็นจริงและมีความคาดหวังในภาพรวมทุกด้านมีความเห็นว่าการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาอยู่ในระดับปานกลาง ๒. การเปรียบเทียบความคิดเห็นของผู้เรียนธรรมศึกษาทุกระดับชั้นตามสภาพความเป็นจริง พบว่า ความคิดเห็นตามสภาพความเป็นจริงในภาพรวมมีความแตกต่างกัน ๓. ข้อเสนอแนะการเรียนการสอนธรรมศึกษาในภาพรวมดังนี้ ๑) ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้กลุ่มเป้าหมายเห็นประโยชน์ของการเรียนธรรมศึกษา ๒) ขอความร่วมมือจากทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐและภาคเอกชนให้การสนับสนุนส่งเสริมการจัดการเรียนธรรมศึกษาเป็นรูปธรรม

๒.๘ กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบด้วย

๒.๘.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย

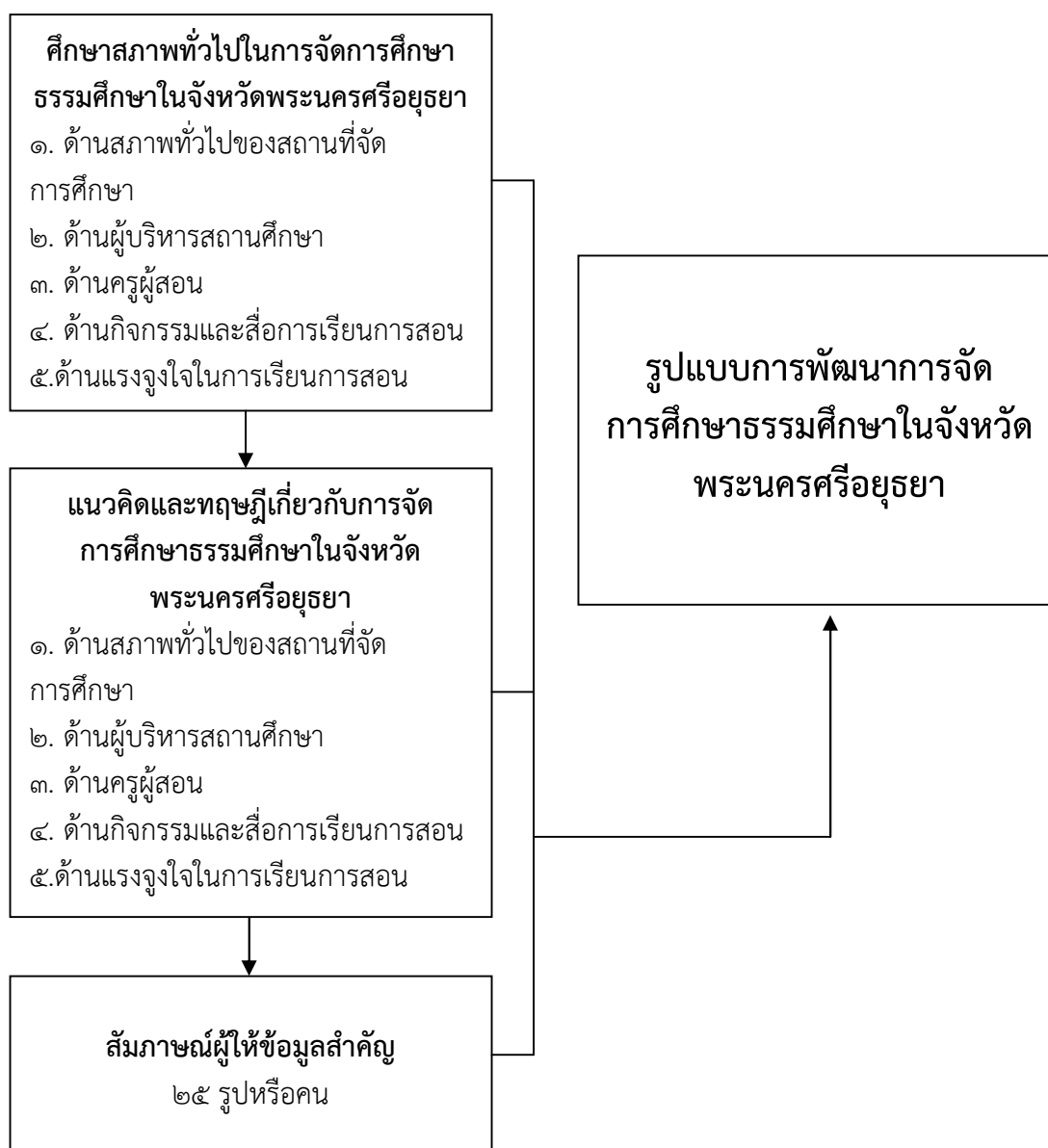
จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนาการจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สามารถกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย ได้ดังนี้

๑) ปัจจัยนำเข้า (Input) เป็นข้อมูลองค์ประกอบแรกที่จะนำไปสู่การดำเนินงานของการวิจัย คือ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับวิธีการและหลักการในการจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาของคณะสงฆ์ในอดีตถึงปัจจุบัน

๒) กระบวนการวิจัย (Process) เป็นการประมวลผลทางข้อมูล หรือนำข้อมูลที่เกิดขึ้นรวบรวมได้จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ มาผ่านกระบวนการวิเคราะห์ต่างๆ คือ การจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาทั้ง ๕ ด้าน คือ

- ๑) ด้านสิ่งแวดล้อมของสถานที่จัดการศึกษา
- ๒) ด้านผู้บริหารสถานศึกษา
- ๓) ด้านครูผู้สอน
- ๔) ด้านกิจกรรมและสื่อการเรียนการสอน
- ๕) ด้านแรงจูงใจในการเรียนการสอน

๓) ผลลัพธ์ (Output) เป็นผลผลิต หรือผลลัพธ์ จากกระบวนการของโครงการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อแปรผลของข้อมูลให้อยู่ในรูปแบบการรายงานผลวิจัยที่ต้องการให้เกิดการพัฒนาในรูปแบบการจัดการการศาสนศึกษาแผนกธรรมศึกษาของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในการวิจัยครั้งนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย